

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П.

ФІНАНСИ

Частина 2

Одеса, 2015

УДК 336.(075.8)
ББК 65.261я73
Б12

*Рекомендовано Вченою радою
Одеського національного економічного університету
(протокол №8 від 30.06.2015р.)*

Рецензенти:

Ахламов А.Г. – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та фінансової політики ОРІДУ Національної академії державного управління при Президентові України.

Опарін В.М. - доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Київського національного економічного університету імені В. Гетьмана.

Тарасюк М.В. – доктор економічних наук, професор кафедри фінансів Київського національного торгово-економічного університету.

Авторський колектив: Баранова В.Г. (розділ 16,17, 20), Богатирьова Є.М.(п. 18.2. розділу 18), Васютинська Л.А. (розділ 1, 2), Великсар Т.І. (розділ 13), Волкова О.Г. (п. 11.1, п.11.2. розділу 11), Волохова М.П. (розділ 6, розділ 9), Волохова І.С. (розділ 12, 22, 23, 24), Дубовик О. Ю. (розділ 7), Коваленко Л.А. (п. 14.3. розділу 14), Коцюрубенко Г.М (п. 14.1., 14.2. розділу 14, розділ 15,), Курганська Е. І. (п.5.2., 5.3. розділу 5, розділ 8), Луценко І.С. (п.4.3. розділу 4), Мамонтова І.В. (п.5.1. розділу 5), Слатвінська М.О. (розділ 3), Хомутенко А.В. (п.4.2. розділу 4, п. 21,2, 21.4. розділу 21), Хомутенко В.П. (п.4.1. розділу 4, п.11.3 розділу 11, п. 18.1., 18.3. розділу 18, п. 21,1, 21.3. розділу 21), Шикіна Н.А. (розділ 10, 19).

Фінанси: Навчальний посібник в 2-х частинах/ [Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.] за заг. ред. Баранової В.Г. – Одеса: Атлант, 2015. ч.2. – 309 с.
ISBN 978-617-7253-32-6

Навчальний посібник «Фінанси» підготовлений у відповідності до вимог з підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр зі спеціальності фінанси, банківської справи і страхування.

У навчальному посібнику знайшли своє відображення сучасні наукові і практично орієнтовані розробки.

Розділи навчального посібника базується на сучасній законодавчій базі з питань, що вивчаються; містять комплекс питань для самоконтролю та комплекс тестів з метою перевірки засвоєних знань. Такий підхід дозволяє розширити горизонт наукового і практичного пізнання студентами, сформувати аналітичне бачення проблем у галузі фінансів.

Навчальний посібник складається з двох частин.

Друга частина навчального посібника «Фінанси» містить розділи, які надають більш поглиблені знання з функціонування складових фінансової системи. Зокрема, подано сучасний стан і сформульовані проблеми, пов'язані з функціонуванням фондів соціального забезпечення; визначено основні складові та завдання з управління фінансами домогосподарств і суб'єктів господарювання; сучасні підходи до розуміння фінансового ринку та особливостей його функціонування. Особливий інтерес представляють розділи, присвячені фінансовій безпеці та фінансовому потенціалу держави. Корисним для пізнання фінансових процесів у світі буде вивчення матеріалу розділів, присвячених міжнародним фінансам, фінансам країн з розвинутою економікою, фінансам країн Євросоюзу.

Навчальний посібник адресований студентам, викладачам вищих навчальних закладів, керівникам та фахівцям, які цікавляться питаннями фінансів.

ISBN 978-617-7253-32-6

© Баранова В.Г.

ЗМІСТ
Частина II

	с.
РОЗДІЛ 13. ДЕРЖАВНІ ФОНДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ...	6
13.1. Пенсійний Фонд України.....	6
13.2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття.....	14
13.3. Фонд соціального страхування України.....	18
Питання для самоконтролю.....	26
Тести.....	27
Література.....	29
РОЗДІЛ 14. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	32
14.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у складі фінансової системи.....	32
14.2. Фінансові результати діяльності підприємства.....	35
14.3. Фінансова діяльність як система фінансового забезпечення функціонування підприємства.....	38
Питання для самоконтролю.....	46
Тести.....	47
Література.....	50
РОЗДІЛ 15. ФІНАНСИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ.....	51
15.1. Сутність, місце та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави.....	51
15.2. Джерела формування доходної бази бюджету домогосподарств.....	56
15.3. Напрями здійснення витрат домогосподарств.....	61
15.4. Залучення фінансових ресурсів домогосподарств до економіки країни.....	67
Питання для самоконтролю.....	72
Тести.....	72
Література.....	74
РОЗДІЛ 16. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК.....	76
16.1. Сутність страхування і страхові відносини. Страховий фонд. Функції страхування.....	76
16.2. Страхові ризики: класифікація і характеристика.....	81
16.3. Класифікація страхування. Основні принципи побудови системи страхування в умовах ринкових відносин.....	84
16.4. Фінансові ресурси страховика та джерела їх утворення.....	87
16.5. Страховий ринок.....	92
Питання для самоконтролю.....	95
Тести.....	96
Література.....	100

РОЗДІЛ 17. ФІНАНСОВИЙ РИНОК	102
17.1. Сутність і функції фінансового ринку.....	102
17.2. Сегментація фінансового ринку	109
17.3. Характеристика елементів фінансового ринку	115
17.4. Інфраструктура фінансового ринку. Регулювання фінансового ринку.....	121
Питання для самоконтролю.....	126
Тести.....	127
Література.....	130
РОЗДІЛ 18. ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ	132
18.1. Сутність фінансового потенціалу держави.....	132
18.2. Складові фінансового потенціалу держави та їх характеристика.....	137
18.3. Методика оцінки фінансового потенціалу держави.....	144
Питання для самоконтролю.....	150
Тести.....	150
Література.....	153
РОЗДІЛ 19. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ	154
19.1. Фінансова безпека у системі національної безпеки держави.....	154
19.2. Бюджетна безпека держави.....	160
19.3. Грошово-кредитна безпека держави.....	167
19.4. Банківська безпека держави.....	169
19.5. Валютна безпека держави.....	171
Питання для самоконтролю.....	172
Тести.....	172
Література.....	178
РОЗДІЛ 20. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ	180
20.1. Теоретичні основи фінансового менеджменту. Система забезпечення функціонування фінансового менеджменту.....	180
20.2. Інструменти фінансового менеджменту.....	187
20.3. Антикризове фінансове управління.....	193
Питання для самоконтролю.....	196
Тести.....	197
Література.....	200
РОЗДІЛ 21. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ	202
21.1. Економічні основи та сутність фінансового контролю.....	202
21.2. Класифікаційні ознаки та сфери застосування фінансового контролю.....	206
21.3. Форми фінансового контролю.....	210
21.4. Методи фінансового контролю.....	212
Питання для самоконтролю.....	215
Тести.....	216

Література.....	218
РОЗДІЛ 22. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ.....	219
22.1. Об'єктивна необхідність та економічна сутність міжнародних фінансів.....	219
22.2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції.....	226
22.3. Міжнародний фінансовий ринок.....	233
Питання для самоконтролю.....	241
Тести.....	241
Література.....	244
РОЗДІЛ 23. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ.....	246
23.1. Державні видатки як регулятори фінансово-економічних процесів у розвинутих країнах.....	246
23.2. Державні доходи та принципи формування податкових систем в розвинутих країнах.....	255
23.3. Відносини між бюджетами в зарубіжних країнах.....	261
Питання для самоконтролю.....	272
Тести.....	272
Література.....	275
РОЗДІЛ 24. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	277
24.1. Особливості функціонування фінансової системи Європейського Союзу.....	277
24.2. Бюджет Європейського Союзу.....	288
24.3. Бюджетна стратегія і бюджетний процес в Європейському Союзі.....	297
Питання для самоконтролю.....	304
Тести.....	305
Література.....	308

РОЗДІЛ 13. ДЕРЖАВНІ ФОНДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Основні терміни та поняття: фонди соціального забезпечення, соціальний ризик, фонди соціального страхування, система пенсійного забезпечення, солідарна система пенсійного забезпечення, накопичувальна система пенсійного забезпечення, єдиний соціальний внесок, пенсійна реформа, матеріальне забезпечення та соціальні послуги, бюджет фондів соціального страхування.

13.1. Пенсійний фонд України

Державні фонди соціального забезпечення відіграють важливу роль для розвитку держави. Ефективне їх функціонування дає змогу забезпечити встановлені соціальні стандарти життя для кожної окремої людини в умовах дії соціальних ризиків.

За економічним змістом фонди соціального забезпечення є сукупністю грошових відносин, пов'язаних з розподілом, перерозподілом та використанням частини вартості національного доходу, яка призначена для фінансування цільових програм та підтримки певного рівня життя різних соціальних верств населення.

Фонди соціального забезпечення, що створені та діють на сьогоднішній день в Україні поділяються на бюджетні та позабюджетні.

Бюджетні фонди соціального забезпечення входять до структури Державного бюджету України та створюються для здійснення пріоритетних завдань економічного і соціального розвитку загальнодержавного рівня. На сьогоднішній день в Україні представлений один бюджетний фонд соціального забезпечення - Фонд соціального захисту інвалідів.

Позабюджетні фонди соціального забезпечення (цільові позабюджетні фонди) створюються з метою фінансування цільових програм та підтримки певного рівня життя різних соціальних верств населення при виникненні страхових випадків за всіма

видами соціального страхування (досягнення непрацездатного віку, втрата працездатності, годувальника, безробіття, та ін.).

Соціальне страхування є системою специфічних відносин, що складаються в суспільстві з приводу перерозподілу національного доходу, формування спеціальних страхових фондів і використання їх для компенсації втрати трудового доходу громадянина чи його підтримки внаслідок дії універсальних соціальних ризиків. За визначенням Міжнародної організації праці, соціальний ризик – це втрата доходу, що спричиняє необхідність матеріальної підтримки громадян для задоволення мінімальних потреб незалежно від їхніх індивідуальних можливостей.

Державні позабюджетні фонди соціального забезпечення, що представлені у вигляді декількох фондів соціального страхування в Україні виконують вагомую роль для забезпечення соціального захисту населення.

Згідно чинного законодавства на сьогоднішній день в Україні діють такі соціальні позабюджетні фонди:

- Пенсійний фонд;
- Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;
- Фонд соціального страхування України.

Провідне місце серед державних цільових фондів соціального страхування в Україні посідає Пенсійний фонд. Пенсійне забезпечення - важливе питання життєдіяльності суспільства і соціальної політики держави. Розміри пенсій відображають зрілість суспільних відносин і реальне втілення у життя положень Конституції про побудову соціальної держави.

Згідно Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», що набув чинності з 1 січня 2004 року в Україні діє трирівнева система пенсійного забезпечення:

- 1 рівень. Солідарна система.
- 2 рівень. Накопичувальна система.
- 3 рівень. Система недержавного пенсійного забезпечення.

Солідарна система базується на принципах солідарності та субсидування. Головним джерелом фінансового забезпечення для виплати пенсій є кошти Пенсійного фонду, які формуються працюючими особами на користь непрацездатних.

Пенсійний фонд є самоврядною неприбутковою організацією і здійснює свою діяльність на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

Управління Пенсійним фондом здійснюється на основі паритетності представниками держави, застрахованих осіб і роботодавців. Така форма управління дає можливість соціальним партнерам ефективно вирішувати спільні завдання з урахуванням інтересів кожної зі сторін, сприяє прозорості, підзвітності, фінансовому контролю та надійному регулюванню страхової системи.

Органами управління Пенсійного фонду є правління та виконавча дирекція. Вищим органом управління Пенсійного фонду є правління.

Виконавчими органами правління Пенсійного фонду згідно з Законом є виконавча дирекція та підвідомчі їй територіальні органи. Сьогодні функції виконавчої дирекції Пенсійного фонду, її територіальних органів виконують відповідно Пенсійний фонд України, головні управління та управління Пенсійного фонду в областях, районах, містах. Нагляд за діяльністю Фонду здійснює Наглядова рада, яка діє на громадських засадах.

Бюджет Пенсійного фонду - це план утворення і використання цільового страхового фонду, що формується за рахунок страхових внесків до солідарної системи та надходжень з інших джерел, визначених Законом. Бюджет Пенсійного фонду формується відповідно до норм діючого законодавства та Основних напрямів бюджетної політики держави на наступний рік. Показники бюджету Пенсійного фонду розробляються з урахуванням основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку України на плановий рік та результатів аналізу виконання показників бюджету Пенсійного фонду за минулі періоди.

Джерелами формування коштів Пенсійного фонду є:

1) власні надходження, в тому числі сума єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ), кошти сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУУ, кошти на виплату різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників, що відшкодовується за рахунок небюджетних підприємств та установ, кошти підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій працівникам, зайнятим на роботах з особливо шкідливими і

особливо важкими умовами праці за списком № 1, та списком № 2 кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України;

2) кошти Державного бюджету України, в тому числі дотація на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами;

3) кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття;

4) кошти Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань.

Кошти Пенсійного фонду не включаються до складу Державного бюджету України і не підлягають оподаткуванню. ЄСВ є головним джерелом фінансового забезпечення Пенсійного фонду України.

ЄСВ на сучасному етапі представлений у вигляді страхових внесків від роботодавців та працівників як до Пенсійного фонду України, так і до фондів соціального страхування.

ЄСВ був запроваджений 1 січня 2011 року. Розмір та пропорції його розподілу між роботодавцем і працівником визначені Законом України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Проте, перерозподіл нарахованого та сплаченого ЄСВ з 2014 року визначається Декретом Кабінету Міністрів України.

Повноваження щодо збору та обліку єдиного внеску на той момент було покладено на Пенсійний фонд України. Проте, згодом ці повноваження з 1 жовтня 2013 року було передано Міністерству доходів та зборів України, що пізніше було перейменовано на Державну фіскальну службу України.

З 1 січня 2011 року змінилася не тільки система сплати страхових внесків до фондів соціального страхування, а й ідеологія цієї уплати. Якщо раніше платники до всіх фондів сплачували внески від виплаченої заробітної плати, то тепер вони мають сплачувати від нарахованої заробітної плати. Зміни призвели до того, що всі соціальні фонди перейшли на страхові принципи, коли підставою для виплат з фондів соціального страхування є не виплати заробітної плати, а сплата внесків.

Ставка ЄСВ, за якою підприємство здійснює нарахування залежить від класу ризику від 1 до 67 складає від 36,76% до 49,70%

відповідно. Клас ризику залежить від виду економічної діяльності, яким займається підприємство.

Для того, щоб розрахувати суму ЄСВ використовують формулу:

$$\sum \text{ЄСВ} = \text{Сума доходу працівника} * \text{Ставку ЄСВ} . \quad (13.1)$$

Крім того, було запроваджено персоніфікований облік відомостей у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що надало можливість контролю за надходженнями коштів до Пенсійного Фонду України.

Персоніфікований облік полягає у збиранні, обробленні, систематизації та зберіганні відомостей про фізичних та юридичних осіб, що пов'язані з визначенням права на виплати з Пенсійного фонду та їх розмір у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Напрямки використання коштів Пенсійного фонду України:

- пенсійні виплати;
- надання соціальних послуг;
- фінансування адміністративних витрат, пов'язаних з виконанням функцій, покладених на органи Пенсійного фонду;
- оплату послуг з виплати та доставки пенсій;
- формування резерву коштів Пенсійного фонду.

До пенсійних виплат, що здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України належать:

- пенсія за віком;
- пенсія по інвалідності (інваліду з дитинства, особі, що отримала каліцтво або травму);
- пенсія у зв'язку втратою годувальника (одного або двох);
- пенсії за вислугу років;
- соціальна пенсія.

Непрацездатні громадяни отримують надбавки та підвищення до пенсії, які формують пенсії за спеціальними законами.

Особа може мати право одночасно на декілька видів пенсій, проте, вибирається тільки одна з них.

Надання соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів Пенсійного фонду України у вигляді допомоги на поховання пенсіонера.

Накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування базується на принципах накопичення

коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат згідно із Законом. Ця складова є обов'язковою накопичувальною системою з певними внесками і відповідним механізмом функціонування.

Система недержавного пенсійного страхування базується на засадах добровільної участі громадян, роботодавців у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання громадянами пенсійних виплат на умовах та в порядку, передбачених законодавством про недержавне пенсійне страхування.

До недержавного пенсійного забезпечення відносять недержавні пенсійні фонди, страхування пенсій у страхових компаніях, особисті пенсійні рахунки в банках та інше.

Перший та другий рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Другий та третій рівні системи пенсійного забезпечення в Україні становлять систему накопичувального пенсійного забезпечення.

Отже, система недержавного пенсійного забезпечення - це складова частина системи накопичувального пенсійного забезпечення. Вона передбачає добровільну участь фізичних та юридичних осіб у формуванні пенсійних накопичень з метою в майбутньому отримати додаткові пенсійні виплати до пенсійних виплат за рахунок солідарної системи.

Недержавний пенсійний фонд створюється як неприбуткова організація, головною метою його діяльності є накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами та здійсненням пенсійних виплат учасникам фонду.

Державний нагляд та контроль у сфері недержавного пенсійного забезпечення за діяльністю недержавних пенсійних фондів, страхових організацій та банківських установ здійснює Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Таким чином, недержавне пенсійне страхування як складова накопичувальної системи пенсійного забезпечення засновано на

принципі накопичення щомісячних відрахувань громадян із заробітної плати на персональні рахунки до недержавного пенсійного фонду. Недержавний пенсійний фонд розміщує накопичені кошти у прибутковій галузі економіки з метою отримання інвестиційного доходу (прибутку). Як свідчить зарубіжний досвід, інвестиційні доходи (прибуток від коштів фонду) складають вагомую частину пенсійних активів, що значно впливає на розмір пенсій.

Хоча трирівнева система пенсійного забезпечення була прийнята ще в 2004 році. Проте, вона так і не змогла працювати на повну потужність (працював тільки її перший рівень). З року в рік зростає дефіцит ПФУ.

В таких умовах у 2011 році назріла реформа пенсійної системи. 1 жовтня 2011 року набув чинності Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи», який є логічним продовженням раніше розпочатої пенсійної реформи. Дана реформа призвела до підвищення пенсійного віку, збільшенню пенсійного стажу. На жаль, це не дало змоги подолати ті труднощі, які виникли перед солідарною системою.

Це пояснюється тим, що ефективність проведення пенсійної реформи залежить від багатьох факторів: демографічних, фінансових, економічних, соціальних, ураховуються також національні особливості.

На сьогоднішній день в функціонуванні пенсійної системи існує ряд проблем, що потребують негайного вирішення. Найголовніша проблема – дефіцит Пенсійного фонду України (рисунок 13.1.). Окрім того, відсутність практичної реалізації другого рівня та занедбаний стан третього рівня пенсійної системи. Все це спонукає до проведення на сучасному етапі пенсійної реформи.

Напрямки пенсійної реформи 2015:

- встановити справедливість у солідарній системі;
- запровадження накопичувальної системи;
- розвиток недержавного пенсійного забезпечення.

Задля зменшення навантаження на солідарну систему та встановлення справедливості у солідарній системі пропонується з 1 січня 2016 року відмінити спеціальні пенсії, що регулюються спеціальними законами (чиновників, народних депутатів, міністрів,

прокурорів, суддів, митників, податківців) та призначати всі види пенсій за нормами єдиного закону.

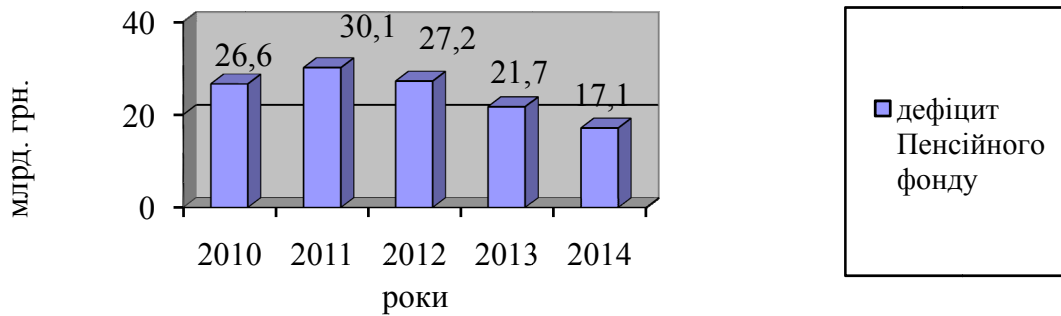

Рис. 13.1. Динаміка дефіциту Пенсійного фонду України протягом 2010 – 2014 рр.

Запровадження накопичувальної системи планується з 1 січня 2017 року з метою:

- зменшення навантаження на солідарну систему;
- формування індивідуальних накопичень громадян;
- персоніфікації пенсійної системи.

Накопичувальна пенсійна система передбачає, що відповідальність за розмір майбутньої пенсії несе не держава, а власне кожна окрема особа.

Ставка внеску до накопичувальної системи буде збільшуватися протягом 2015-2022 років від 2 до 7 % відповідно. При цьому, навантаження по сплаті ЄСВ від роботодавця та працівника при зростанні ставки до внеску до накопичувального фонду не збільшиться.

Запровадження накопичувальної системи призведе до легалізації заробітної плати та формуванню додаткового інвестиційного ресурсу для зростання економіки.

Держава несе гарантії за збереження та контроль коштів накопичувальної пенсійної системи, тобто держава дає гарантії від можливих ризиків, які може теоретично мати накопичувальна система. Для цього створюється накопичувальний пенсійний фонд та Рада накопичувального фонду, якою в результаті відкритого та прозорого конкурсу визначаються компанії, які будуть управляти коштами накопичувальної системи, а держава буде контролювати

та забезпечувати здійснення інвестиційної діяльності компаній з управління активами (КУА).

Запровадження накопичувальної системи матиме потужний мультиплікаційний вплив на соціально-економічну ситуацію країни.

В результаті проведення даної реформи ми зможемо збудувати багатокomпонентну пенсійну систему, яка дасть змогу підвищити якість життя громадян та забезпечити виплату пенсій за рахунок усіх рівнів пенсійної системи – солідарного, накопичувального, недержавного пенсійного страхування.

13.2. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття в Україні забезпечується за рахунок коштів фонду соціального страхування на випадок безробіття.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України є комерційною самоврядною організацією.

Управління Фондом здійснюють правління Фонду та Виконавча дирекція Фонду.

Виконавча дирекція Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття представлені у вигляді Державної служби зайнятості, яка здійснює заходи сприяння зайнятості населення.

Правління Фонду виконується представниками від держави, застрахованих осіб та роботодавців.

Нагляд за діяльністю Фонду здійснює Наглядова рада, яка контролює виконання Фондом статутних завдань та цільове використання коштів.

Джерелами формування коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття є:

1. Страхові внески страхувальників (суми ЄСВ, визначені пропорційно за цим видом соціального страхування).
2. Суми фінансових санкцій за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду.

3. Кошти Державного бюджету, які спрямовуються до Фонду у випадках, встановлених Законом.

4. Доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду.

5. Благодійні внески підприємств, установ та організацій.

6. Інші надходження відповідно до законодавства України.

Кошти Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття використовуються на:

- виплату матеріального забезпечення безробітних;
- надання соціальних послуг у сприянні працевлаштуванню незайнятого населення.

Види матеріального забезпечення за рахунок коштів фонду:

- допомога по безробіттю, у тому числі одноразова її виплата для організації безробітним підприємницької діяльності;
- матеріальна допомога у період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації безробітного;
- допомога на поховання у разі смерті безробітного або особи, яка перебувала на його утриманні.

Виплати допомоги по безробіттю є захищеною статтею видатків Фонду, що свідчить про першочерговість здійснення даних виплат.

Види соціальних послуг за рахунок коштів фонду:

- професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації та профорієнтація;
- пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом надання роботодавцю дотації на створення додаткових робочих місць для працевлаштування безробітних та фінансування організації оплачуваних громадських робіт для безробітних;
- інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням.

Окрім видатків на матеріальне забезпечення та соціальні послугу до видатків фонду належить:

- розвиток та супроводження Єдиної інформаційно-аналітичної системи державної служби зайнятості;
- відшкодування Пенсійному фонду витрат, пов'язаних із достроковим виходом працівників на пенсію;
- утримання та забезпечення діяльності виконавчої дирекції та її робочих органів, ІПК ДСЗ, управління Фондом;

- створення умов прийому, надання соціальних послуг та розвиток матеріальної бази;
- спрямування коштів на створення нових робочих місць для забезпечення зайнятості мешканців вугледобувних регіонів;
- резерв Фонду.

Підвищення рівня безробіття обумовлено такими факторами:

- економічне становище;
- зміни пріоритетності відносно кваліфікації працівників;
- наявність досвіду роботи у молодого працівника(стаж);
- особисті вимоги особи до умов своєї праці на підприємстві.

Фонд соціального страхування на випадок безробіття створений для фінансування програм зайнятості населення, він здійснює управління страхуванням на випадок безробіття, контроль за використанням коштів, надає забезпечення та соціальні послуги. Гарантом забезпечення застрахованих осіб та надання їм відповідних соціальних послуг є держава.

Права, обов'язки та відповідальність суб'єктів соціального страхування на випадок безробіття визначено у Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».

Зайнятість населення - одна з найскладніших і найважливіших економічних категорій, оскільки, з одного боку, забезпечує виробництво валового внутрішнього продукту, а з іншого - відображає потребу кожної людини в самореалізації через участь у суспільно-корисній справі. Зайнятість - це комплексне соціально-економічне явище, яке відображає раціональне використання ресурсів праці, задоволення потреби виробництва в робочій силі, забезпечення належного рівня життя зайнятого населення, задоволення потреб працівників у підвищенні професійного рівня, у всебічному розвитку особистості.

Пріоритети державної політики у соціальній сфері спрямовані на підвищення соціальних стандартів і гарантій, зокрема рівня заробітної плати, на розвиток соціального партнерства, реформування систем зайнятості тощо. Реформування системи зайнятості населення покликане підвищити престижність, безпеку та мотивацію праці через визначення нормативів вартості робочої сили, економічну зацікавленість роботодавців у формуванні трудового потенціалу, переорієнтування системи освіти на потреби

ринку праці, підвищення мобільності робочої сили, полегшення працевлаштування осіб передпенсійного віку і тих, хто тільки починає свій трудовий шлях. Цьому сприятиме прийнятий у 2012 році Закон України «Про зайнятість населення», який було розроблено при сприянні спеціалістів Міжнародної організації праці, і в якому зібрано кращий світовий досвід. Закон набув чинності з 1 січня 2013 року.

Сьогодні першочерговими заходами державної політики у сфері зайнятості населення та трудової міграції є:

- запровадження системи довгострокових прогнозів попиту на робочу силу за професіями та формування за результатами прогнозування замовлення та підготовку кваліфікованих кадрів;
- розвиток співпраці між навчальними закладами та підприємствами (роботодавцями) з метою формування, відтворення та збереження кадрового потенціалу, підвищення його кваліфікації;
- запровадження системи підготовки кваліфікованих робочих кадрів на підприємствах, забезпечення при необхідності перекваліфікації людей у віці;
- підвищення конкурентоспроможності молоді на ринку праці, сприяння забезпеченню молоді першим робочим місцем;
- запровадження заходів щодо збільшення кількості робочих місць, підвищення рівня заробітних плат.

Питаннями працевлаштування та пошуку підходящої роботи для громадян, яким не вдалося знайти гідну роботу, і які отримали офіційний статус безробітного, займаються центри зайнятості. Важливим завданням Державної служби зайнятості є попередження безробіття та прискорення повернення безробітних до праці за рахунок впровадження активних програм зайнятості населення.

Державні програми, що діють в Україні і які спрямовані на зниження рівня безробіття, пов'язані зі стимулюванням зростання зайнятості та збільшення кількості робочих місць, включають підготовку та перепідготовку кадрів, соціальне страхування безробіття з виплатою передбачених законодавством видів матеріального забезпечення та надання соціальних послуг.

За останні роки соціальна політика держави має чітке спрямування на розробку та реалізацію системних заходів з поліпшення добробуту населення. Щороку затверджуються різні соціальні програми, у тому числі з підвищення рівня зайнятості населення, збільшення доходів від трудової діяльності, розвитку

соціального страхування. Це повинно мати своїм наслідком суттєве зниження рівня безробіття і позитивну динаміку зростання рівня зайнятості.

Застраховані особи, визнані у встановленому порядку безробітними, мають право на отримання допомоги по безробіттю залежно від середньої зарплати за останній рік, загального страхового стажу та сплати страхових внесків.

Необхідність своєчасного і повного фінансування передбачених Фондом заходів для реалізації покладених на нього функцій потребує необхідності оцінки ефективності планування і прогнозування розмірів ресурсів Фонду при формуванні його бюджету, що є важливою умовою забезпечення його фінансової стабільності.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у своїй діяльності співпрацює з іншими страховими фондами, що здійснюють загальнообов'язкове державне соціальне страхування у проведенні заходів, пов'язаних з виплатою забезпечення та надання соціальних послуг.

Соціально-трудова відносина - особливий вид суспільних відносин, що виражає економічну, соціальну, політичну зрілість суспільства. Тому держава вважає одним зі своїх важливих завдань формування і реалізацію політики щодо регулювання ринку праці, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення, його захисту від безробіття, забезпечення державних соціальних стандартів та соціальних гарантій населенню країни.

13.3. Фонд соціального страхування України

Фонд соціального страхування України був створений в 2015 році. Даний фонд забезпечує виплати при виникненні страхового випадку за такими видами соціального страхування:

- ✓ у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- ✓ від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності;
- ✓ медичне.

Хоча даний фонд передбачає здійснення виплат за трьома видами соціального страхування, проте, об'єднанню підлягають

тільки два фонди соціального страхування - Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань. Це пов'язано з тим, що в нашій державі медичне страхування, попри велику кількість внесених законопроектів від депутатів, так і не було прийняте як загальнообов'язкове, а отже й відсутній фонд медичного страхування.

Фонд соціального страхування України є некомерційною самоврядною організацією, що діє на підставі статуту, який затверджується його правлінням.

З квітня 2015 року був зроблений перший крок по об'єднанню вище перелічених фондів. За участю усіх сторін соціального партнерства - держава, роботодавці та застраховані особи, було проведене перше правління новоствореного фонду на якому і було затверджено статут даного фонду та регламент роботи правління.

Управління фондом здійснюється на паритетній основі державою, представниками застрахованих осіб і роботодавців.

Безпосереднє управління Фондом здійснюють його правління та виконавча дирекція.

Основні завдання Фонду соціального страхування України:

- реалізація державної політики у сферах соціального страхування, що забезпечуються даним фондом;
- надання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг;
- профілактика нещасних випадків;
- віднесення страхувальника до класу професійного ризику виробництва з урахуванням виду його економічної діяльності;
- проведення перевірок достовірності поданих страхувальниками відомостей про види економічної діяльності (у тому числі основний) всіх підприємств незалежно від форми власності;
- здійснення перевірки обґрунтованості видачі та продовження листків непрацездатності застрахованим особам, у тому числі на підставі інформації з електронного реєстру листків непрацездатності;
- здійснення контролю за використанням роботодавцями та застрахованими особами коштів Фонду;

- аналіз та прогнозування надходження коштів від сплати єдиного внеску.

Бюджет Фонду соціального страхування України затверджує Кабінет Міністрів.

Джерелами формування коштів фонду соціального страхування є:

- страхові внески страхувальників та застрахованих осіб;
- суми фінансових санкцій, застосованих до підприємств, установ, організацій та фізичних осіб-підприємців за порушення встановленого порядку сплати страхових внесків та використання коштів Фонду;
- суми штрафів за недотримання законодавства про соціальне страхування;
- суми адміністративних штрафів, накладених відповідно до закону на посадових осіб та громадян за порушення;
- суми не прийнятих до зарахування витрат страхувальника за соціальним страхуванням;
- доходи від розміщення тимчасово вільних коштів, у тому числі резерву коштів Фонду;
- капіталізовані платежі, що надійшли у випадках ліквідації страхувальників;
- доходи від реалізації майна, придбаного за рахунок коштів Фонду;
- добровільні внески та інші надходження.

Кошти фонду не включаються до складу Державного бюджету України та використовуються тільки за цільовим призначенням.

Кошти фонду витрачаються на:

- виплату матеріального забезпечення, страхових виплат та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків;
- фінансування витрат на утримання та забезпечення діяльності Фонду, його робочих органів, підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем Фонду;
- формування резерву коштів Фонду.

Матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг, фінансування заходів з профілактики страхових випадків за всіма видами соціального страхування (у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасного випадку на

виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, медичне) є найбільш витратною статтею видатків для даного фонду.

Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності передбачає надання таких видів матеріального забезпечення та соціальних послуг:

1) допомога по тимчасовій непрацездатності (включаючи догляд за хворою дитиною);

2) допомога по вагітності та пологах;

3) допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, які померли від нещасного випадку на виробництві);

4) оплата лікування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності мають застраховані громадяни України, іноземці, особи без громадянства та члени їх сімей, які проживають в Україні, якщо інше не передбачено міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Це право виникає з настанням страхового випадку в період роботи (включаючи час випробування та день звільнення).

Допомога по тимчасовій непрацездатності здійснюється у вигляді часткової або повної компенсації у зв'язку з утратою заробітної плати, що стала в разі тимчасового захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві та професійним захворюванням.

Допомога по тимчасовій непрацездатності виплачується за таких страхових випадків:

1) тимчасової непрацездатності внаслідок захворювання або травми, не пов'язаної з нещасним випадком на виробництві;

2) необхідності догляду за хворою дитиною;

3) необхідності догляду за хворим членом сім'ї;

4) догляду за дитиною віком до трьох років або дитиною-інвалідом віком до 18 років у разі хвороби матері або іншої особи, яка доглядає за цією дитиною;

5) карантину, накладеного органами санітарно-епідеміологічної служби;

6) тимчасового переведення застрахованої особи відповідно до медичного висновку на легшу, нижчеоплачувану роботу;

7) протезування з поміщенням у стаціонар протезно-ортопедичного підприємства;

8) перебування в реабілітаційних відділеннях санаторно-курортного закладу після перенесених захворювань і травм.

Обсяг допомоги по тимчасовій непрацездатності залежить від страхового стажу і встановлюється у розмірі від 50 % до 100 % від середньої заробітної плати (табл. 13.1).

Таблиця 13.1

Розміри допомоги по тимчасовій непрацездатності

Страховий стаж	Розмір допомоги у % до середньої зарплати
Від 0 до 3-х років	50
Від 3-х до 5-ти років	60
Від 5-ти до 8-ми років	70
Більше 8 років	100
Застрахованим особам, які віднесені до 1-4 категорії осіб, що постраждали від Чорнобильської катастрофи	100
Батькам чи особі, що їх замінює при догляді за дитиною до 14 років, яка постраждала від Чорнобильської катастрофи	100
Ветеранам війни	100
Особам віднесеним до жертв нацистських переслідувань	100
Донорам, які мають право на пільгу	100

Допомога по тимчасовій непрацездатності здійснюється як за рахунок фонду та і за рахунок підприємства (установи, організації).

Підприємство зобов'язане сплачувати допомогу по тимчасовій непрацездатності за перші п'ять днів непрацездатності робітника. Починаючи з наступного дня за п'ятим виплати здійснюються за рахунок фонду.

Допомога по вагітності та пологах надається страховій особі у формі матеріального забезпечення, що компенсує втрату заробітної плати за період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами (70 календарних днів до пологів та 56 після пологів).

Допомога по вагітності та пологах сплачується у розмірі 100 % від середньої заробітної плати не залежно від страхового стажу. Проте, дана допомога має певне протиріччя.

З 1 липня 2013 року при виплаті допомоги по вагітності та пологах, що здійснюється за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, роботодавець має сплати нарахування в обсязі 33,2 % від суми допомоги до органів Державної фіскальної служби України, а застрахована особа (вагітна жінка) – утримання в розмірі 2 % від суми допомоги, які направляються роботодавцем на рахунки органів Державної фіскальної служби від імені фізичної особи, тому сума «декретної» допомоги такої особи буде зменшена на 2 % від загальної суми.

Варто звернути увагу, що прийняття змін щодо оподаткування сум допомоги по вагітності та пологах єдиним соціальним внеском призвело до подвійного оподаткування, порушення основних принципів оподаткування. Роботодавець має сплачувати податок на суму допомоги по вагітності та пологах, яка виплачується за рахунок Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням, до якого до цього роботодавець вже здійснював відрахування по ЄСВ на фонд оплати праці молодій жінки - постійного працівника, яка стала вагітною.

ЄСВ при сплаті допомоги по вагітності та пологах поповнює власні доходи Пенсійного фонду, фонду соціального страхування в Україні та фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, в результаті перерозподілу суми ЄСВ сплаченої на рахунок Державної фіскальної служби України.

Введення оподаткування допомоги по вагітності та пологах порушує окремі аспекти соціального захисту населення, зокрема, вагітних та молодих жінок, які можуть поповнити ряди безробітних, адже за таких умов роботодавці не будуть зацікавлені у прийнятті на роботу таких працівників.

Загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності передбачає такі страхові виплати за рахунок Фонду соціального страхування України:

- щомісячна грошова виплата;
- страхові виплати в установлених випадках одноразової грошової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого);
- страхові виплати, дитині, яка народилася інвалідності в результаті травмування її матері на виробництві чи професійного захворювання;
- страхові виплати на медичну та соціальну допомогу.

Сума щомісячної страхової виплати встановлюється відповідно до ступеня втрати професійної працездатності та середньомісячного заробітку, що потерпілий мав до ушкодження здоров'я.

У разі якщо потерпілому одночасно із щомісячною страховою виплатою призначено пенсію по інвалідності у зв'язку з одним і тим самим нещасним випадком, їх сума не повинна перевищувати середньомісячний заробіток, який потерпілий мав до ушкодження здоров'я. Визначені раніше сума щомісячної страхової виплати та пенсія по інвалідності зменшенню не підлягають.

Крім страхових виплат потерпілим загальнообов'язкове соціальне страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності передбачає проведення заходів, спрямованих на попередження нещасних випадків, усунення загрози здоров'ю робітників, викликаній умовами праці.

Одна з невідкладних проблем, що постійно привертає увагу урядів в розвинених країнах, і сьогодні в Україні – запобігання отримання інвалідності та зниження професійної захворюваності, надання в разі потреби медичної та трудової реабілітації. Загострення уваги до економічно-правових аспектів страхування від нещасних випадків і профзахворювань пов'язане зі зростаючою актуальністю питання збереження трудових ресурсів.

Перед Фондом соціального страхування України стоїть першочергове завдання підвищення рівня профілактичної роботи, забезпечення певного балансу між коштами, що призначаються на профілактичні заходи, і страховими витратами потерпілим. У той же час, кошти на профілактичну роботу даватимуть більший ефект, якщо їх сума зростатиме одночасно із запровадженням матеріальної відповідальності роботодавця в разі заподіяння шкоди через

порушення вимог охорони праці, допущення випадків травматизму або іншого ушкодження здоров'я працівника на виробництві.

Як свідчить світовий досвід, безпека праці слугує основною гарантією стабільності та якості будь-якого виробництва. Відсутність нещасних випадків позитивно впливає на професійну активність працюючих, на моральний клімат у колективі, а також на ефективність та продуктивність праці, скорочує витрати на пільги і компенсації за роботу у шкідливих та небезпечних для здоров'я умовах.

Питання охорони праці багатогранне, складне і досить відповідальне, оскільки за ним стоїть життя і здоров'я людей, які своєю працею створюють для держави матеріальні блага. Тому забезпечення безпеки праці на виробництві стає пріоритетним напрямом як для керівників підприємств, так і для працюючих.

Медичне страхування, як вже зазначалося вище, досі не закріплене як загальнообов'язкове. Необхідність запровадження даного виду страхування не викликає жодних сумнівів. Проте, за наявності значної кількості проблем у медичній галузі на сучасному етапі в Україні, за словами міністра охорони здоров'я, це не можливо.

Зарубіжний досвід підтверджує, що запровадження обов'язкового медичного страхування дасть змогу подолати проблеми фінансування галузі охорони здоров'я та якісно підвищити рівень соціального захисту громадян.

Відповідно до Концепції розвитку страхового ринку на найближчі роки впровадження обов'язкового медичного страхування зможе забезпечити надання громадянам України медичну допомогу належної якості не враховуючи наявність у вас коштів та у необхідних обсягах, подолати дефіцит фінансування системи охорони здоров'я на основі дотримання принципу соціальності та державних гарантій та запровадження ринкових механізмів, які забезпечать на довгостроковій основі ефективність функціонування галузі охорони здоров'я та спроможність для суспільства витрат на якісну медичну допомогу.

Необхідно реалізувати пілотний проект по запровадженню загальнообов'язкового медичного страхування в певній адміністративно-територіальній одиниці з розробкою необхідного законодавчого забезпечення.

Загальнообов'язкове медичне страхування актуальне, як в умовах постійного місця проживання та ведення трудової діяльності на території України, так і для осіб, що подорожують за кордон, зокрема, в країни СНД.

Громадяни мають залишатися соціально захищеними подорожуючи за кордон. Для цього пропонуємо реалізувати пілотний проект по запровадженню обов'язкового медичного страхування подорожуючого в країни СНД.

Обов'язковою умовою для отримання дозволу на перетин кордону громадянами як України, так й країн СНД незалежно від виду транспорту має бути наявність «обов'язкової медичної картки подорожуючого за кордон». У випадку переміщення власним транспортним засобом для кожної особи необхідно буде придбати страховий поліс, а в випадку перетину кордону літаком, поїздом, автобусом та будь-яким іншим видом транспорту, окрім власного, необхідно у вартість білету включати страховий платіж, який передбачає видачу «обов'язкової медичної картки подорожуючого за кордон».

Фонд соціального страхування України був створений в результаті об'єднання двох раніше діючих фондів з метою зменшення витрат на утримання та забезпечення їх діяльності, їх робочих органів, підприємств установ та організацій, що належать до сфери їх управління, розвиток та функціонування інформаційно-аналітичних систем. Головним його завданням є мобілізація страхових коштів до даного фонду для своєчасного та повного фінансування визначених законодавчо видів матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням.

Питання для самоконтролю

1. Перерахуйте позабюджетні фонди соціального забезпечення України. У чому їх головна відмінність від бюджетних фондів соціального забезпечення?
2. Які джерела формування та напрями використання коштів Пенсійного фонду Ви знаєте?

3. Назвіть види пенсійних виплат, що сплачуються за рахунок коштів Пенсійного Фонду України.
4. Розкрийте основні напрямки Пенсійної реформи 2015.
5. Застосування яких фінансових інструментів, на ваш погляд, сприятиме найбільш ефективному проведенню пенсійної реформи?
6. Яке призначення в системі державних цільових фондів Фонду соціального страхування на випадок безробіття?
7. Перерахуйте джерела формування коштів Фонду соціального страхування на випадок безробіття?
8. Які види соціального страхування забезпечуються за рахунок Фонду соціального страхування України?
9. Які джерела формування коштів Фонду соціального страхування України Вам відомі?
10. Розкрийте перспективи запровадження в Україні загальнообов'язкового медичного страхування.

Тести

1. Систему загальнообов'язкового державного пенсійного забезпечення становлять:
 - а) перший рівень;
 - б) другий рівень;
 - в) перший і другий рівні;
 - г) другий і третій рівні.
2. Одним з напрямів використання коштів Пенсійного фонду є:
 - а) виплата пенсій у зв'язку з втратою годувальника внаслідок нещасного випадку на виробництві;
 - б) виплата допомоги у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
 - в) виплата пенсій за віком;
 - г) фінансування санаторно-курортного лікування застрахованих осіб.
3. Пенсійний фонд України надає такий вид соціальних послуг:
 - а) видача пенсійних посвідчень;
 - б) допомога на поховання пенсіонера;
 - в) допомога на лікування пенсіонера;

г) видача матеріального забезпечення.

4. Персоніфікований облік – це:

- а) автоматизована система розрахунку і обліку страхових внесків на пенсійне страхування;
- б) організація та ведення обліку відомостей про застрахованих осіб, що використовуються в системі пенсійного страхування;
- в) інформаційна база даних про облік коштів на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб;
- г) організація обліку відомостей про кількість страхувальників в системі пенсійного страхування.

5. Одним з джерел формування Накопичувального фонду у системі накопичувального пенсійного страхування є:

- а) інвестиційний дохід;
- б) трансферти з Державного бюджету;
- в) страхові внески роботодавців;
- г) банківські кредити.

6. Одним з принципів недержавного пенсійного забезпечення є:

- а) право на добровільну участь певних категорій осіб у системі пенсійного страхування;
- б) добровільність створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами;
- в) диференціація розмірів пенсій залежно від тривалості страхового стажу;
- г) диференціація розмірів пенсій залежно від розміру мінімальної заробітної плати.

7. Страховим випадком у системі соціального страхування на випадок безробіття є:

- а) подія, внаслідок якої особа припиняє трудовий договір з роботодавцем;
- б) подія, внаслідок якої особа змінює вид трудової діяльності;
- в) подія, внаслідок якої особа втрачає роботу з незалежних від роботодавця обставин;
- г) подія, внаслідок якої особа втрачає роботу з незалежних від неї обставин.

8. Соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності передбачає:

- а) виплати допомоги по догляду за хворою дитиною;
- б) організацію лікування потерпілого на виробництві працівника;
- в) виплати одноразової матеріальної допомоги непрацездатним особам, які перебувають на утриманні безробітного;
- г) виплати пенсій по інвалідності.

9. Соціальне страхування від нещасних випадків передбачає:

- а) виплата допомоги по частковому безробіттю;
- б) допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок професійного захворювання;
- в) допомога у зв'язку з тимчасовою непрацездатністю внаслідок загального захворювання;
- г) оплата путівок на санаторно-курортне лікування.

10. Джерелами фінансування Фонду соціального страхування України є:

- а) внески роботодавців;
- б) внески роботодавців та найманих працівників;
- в) внески застрахованих осіб;
- г) кошти Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Література

1. Ботвиновська О. Л. Обов'язкове соціальне пенсійне страхування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / О. Л. Ботвиновська. – Київ, 2009. – 20 с.
2. Великсар Т. І. Медичне страхування як елемент системи соціального захисту населення / Т. І. Великсар // Економіка. Фінанси. Право – 2013. - №9/1 . – С. 4-8.
3. Великсар Т. І. Соціальне страхування як складова системи соціального захисту населення України: актуальні питання / Т. І. Великсар // Вісник ЖНАЕУ – 2013. - № 1-2 (37), Т. 2. - 293-298.
4. Закон України від 8 липня 2010 року «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

5. Закон України від 23 березня 2000 р. «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».
6. Закон України від 28 грудня 2014 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці». Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77-19>.
7. Закон України від 5 липня 2012 року «Про зайнятість населення».
8. Закон України від 8 липня 2011 року «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи».
9. Закон України від 9 липня 2003 року «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування».
10. Закон України від 9 липня 2003 року «Про недержавне пенсійне страхування».
11. Коваль С. Соціально-економічні проблеми якості зайнятості населення на ринку праці в Україні / С. Коваль // Україна: аспекти праці. – 2012. – №2. – С.20–25.
12. Основні завдання Міністерства соціальної політики України. // Соціальний захист. – 2011. – №4. – С.9.
13. Петрученко Л. Ю. Державне соціальне страхування населення України на випадок безробіття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец: 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / Л. Ю. Петрученко. – Київ, 2009. – 24 с.
14. Рудик В. Фінансове забезпечення системи державного обов'язкового пенсійного страхування в Україні і напрями його покращання в сучасних умовах / В. Рудик // Україна: аспекти праці. – 2012. – № 4. – С. 18–25.
15. Стецюк Т. І. Медичне страхування та його роль у забезпеченні соціального захисту громадян: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец: 08.00.08 «Гроші, фінанси та кредит» / Т. І. Стецюк. – Київ, 2009. – 23 с.
16. Тарасенко М. В. Шляхи реформування пенсійної системи України / М. В. Тарасенко // Вісник соціально-економічних досліджень ОДЕУ. – 2011. – 42. – С.120–123.
17. Шикина Н. А. Формирование пенсионной составляющей финансовых ресурсов домохозяйств Украины / А. Н. Коцюрубенко, Н. А. Шикина // Журнал «Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление». – Воронеж, 2013. – №2. – С. 176–184.

14. ФІНАНСИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Основні терміни і поняття: фінанси підприємств, суб'єкт господарювання, фінансові ресурси підприємства, виручка від реалізації продукції, собівартість продукції, фінансова діяльність, фінансові зобов'язання.

14.1. Сутність фінансів суб'єктів господарювання та їх роль у складі фінансової системи

Важливою складовою фінансової системи держави виступають фінанси суб'єктів господарювання (підприємств), які відображають залучення суб'єктів господарювання до фінансових відносин та безпосередню участь в них.

Фінанси суб'єктів господарювання – це економічні відносини, що виникають у процесі розподілу та перерозподілу ВВП, пов'язані з формуванням і використанням фінансових ресурсів підприємств.

В процесі свого функціонування підприємства створюють і реалізують товари та послуги, виступають одним із головних суб'єктів, що здійснює формування фінансових ресурсів держави (наприклад, шляхом сплати податкових платежів), та залучаються до взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин.

Фінансові відносини суб'єктів господарювання реалізуються безпосередньо у процесі руху грошових коштів, який може виникати між:

— засновниками та власниками підприємства – щодо формування статутного капіталу та розподілу прибутку;

— у середині підприємства – щодо розподілу наявних фінансових ресурсів та створення умов для провадження діяльності. Даний напрям відносин може реалізуватись між окремими структурними підрозділами, як то філії, відділи і т. ін.;

— підприємством та його працівниками – щодо формування та виплати заробітної плати, розбудови політики соціального забезпечення працівників суб'єкта господарювання тощо;

— підприємством та іншими суб'єктами господарювання. Даний напрям взаємодії слід поділяти в залежності від сфери діяльності контрагента підприємства, а саме: з іншими підприємствами (щодо

створення та реалізації продукції, наприклад, відносини купівлі/продажу сировини), з фінансовими установами (банківськими установами, страховими та лізинговими компаніями і т. ін.);

— підприємством та органами державної влади – щодо сплати податків, одержання бюджетних трансфертів, ліцензування та реєстрації діяльності тощо.

Соціально-економічна сутність фінансів підприємств проявляється у їх функціях, які в цілому схожі з загальними та найбільш відомими функціями фінансів взагалі, однак мають деякі особливості. До *функцій фінансів підприємств* відносять:

— *формування фінансових ресурсів у процесі функціонування суб'єкта господарювання через отримання доходів та їх акумулювання з метою розподілу за визначеними напрямками чи фондами;*

— *розподіл і використання фінансових ресурсів у відповідності до потреб економічного (виробничого) циклу з метою забезпечення стабільності функціонування підприємства. Дана функція проявляється через використання грошових коштів на закупівлю сировини та матеріалів, формування фонду оплати праці, здійснення податкових платежів тощо;*

— *здійснення контролю за рухом вартості та розподільчими відносинами, що мають місце в процесі функціонування підприємства з метою урахування економічних інтересів учасників та забезпечення отримання обґрунтованої норми прибутку на вкладений капітал.*

Матеріально-речовим втіленням фінансів суб'єктів господарювання виступають фінансові ресурси.

Фінансові ресурси суб'єктів господарювання – це сукупність грошових коштів, що знаходяться у розпорядженні підприємства та призначені для здійснення його господарської діяльності.

Для *фінансових ресурсів підприємств* характерні певні ознаки:

— фінансові ресурси являють собою певну сукупність грошових коштів, що формуються у формі фондів у процесі розподілу та перерозподілу ВВП та національного багатства;

— фінансові ресурси являються собою саме ті грошові кошти, метою використання яких є придбання товарів та послуг, водночас, фінансові ресурси формуються як наслідок реалізації товарів та послуг.

Динамічність грошових потоків, що мають місце на підприємстві, обумовлюють рух фінансових ресурсів, який проявляється у процесі формування та використання фінансових ресурсів підприємств.

Фінансові ресурси підприємства розподіляються на певні види в залежності від ознаки, яка приймається за основу поділу. В таблиці 16.1 наведено класифікацію фінансових ресурсів підприємств у відповідності до певних ознак.

Таблиця 14.1

Класифікація фінансових ресурсів суб'єктів господарювання

Ознака класифікації	Вид фінансового ресурсу
За правом власності	власні
	залучені
За формою	фонди (мають визначену мету та цільове призначення)
	нефондова форма (не мають цільового спрямування)
За строком залучення	короткострокові (до одного року)
	довгострокові (більше одного року)
За напрямом використання	відтворення виробничого циклу
	інвестування
	створення резервів та страхових фондів
За валютою	у національній валюті
	у іноземній валюті

До безпосередніх *складових фінансових ресурсів підприємств* відносять:

- прибуток;
- амортизаційні відрахування;
- цільові фонди підприємства;
- кредити;
- оборотні кошти.

Формування фінансових ресурсів на підприємстві є безпосереднім відображенням фінансового результату підприємства, який, в свою чергу, є наслідком використання фінансових ресурсів.

Ефективність формування та використання фінансових ресурсів в значній мірі залежить від реалізації процесів управління фінансовими ресурсами.

У загальному розумінні управління пов'язується з впливом керуючого суб'єкта на керований об'єкт за для досягнення певних цілей. *Управління фінансовими ресурсами* – це діяльність щодо максимізації об'ємів фінансових ресурсів та підвищення ефективності їх використання.

Здійснення управління фінансовими ресурсами підприємства через розробку системи заходів щодо оптимізації формування, розподілу та використання фінансових ресурсів та грошового обігу підприємства називають *фінансовим менеджментом*.

Головною метою фінансового менеджменту є забезпечення максимального доходу власника (або власників) капіталу підприємства тобто формування максимального прибутку від використання фінансових ресурсів підприємства.

14.2. Фінансові результати діяльності підприємства

У процесі функціонування та проведення своєї господарської діяльності у підприємства формуються доходи та витрати, співставлення яких дає змогу говорити про формування *фінансового результату діяльності підприємства*.

Фінансовий результат діяльності підприємства знаходить відображення у формі 2 фінансової звітності підприємства – Звіті про фінансові результати, яка дає змогу не лише константувати певний прибуток чи збиток, але й прослідкувати доходи, що стали основою формування фінансового результату, та напрями витрат, що були здійснені у зв'язку з формуванням доходів.

Доходи суб'єкта господарювання представляються собою певне надходження коштів від провадження діяльності підприємства.

Сукупний дохід підприємства має наступні складові:

- *доходи від операційної діяльності або виручка від реалізації* (дохід від реалізації продукції, інші операційні доходи).;
- *фінансові доходи* (дохід від участі в капіталі, інші фінансові доходи);

— *інші доходи від операційної діяльності* (дохід від реалізації фінансових інвестицій, від реалізації необоротних активів, від реалізації майнових комплексів);

— *надзвичайні доходи* (страхові відшкодування, сума зменшення податку на прибуток і ін.).

Виручка від реалізації продукції формує первинний вид доходу підприємства, який відображає суму грошових коштів, що була отримана у ході реалізації продукції, шляхом зарахування на рахунок підприємства або перерахунком в касу.

Існує два методи обліку виручки від реалізації: касовий метод та метод нарахування.

Касовий метод: виручка від реалізації дорівнює сумі коштів, яку було отримано в результаті відгруження продукції, надання послуг, виконання робіт, включаючи фінансову діяльність.

Метод нарахування: виручка від реалізації дорівнює вартості товарів (робіт, послуг), які було відгружено (виконано або надано) на визначену дату.

Здійснення господарської діяльності в умовах ринкової економіки вимагає від суб'єктів господарювання розробки системи дій, не лише щодо здійснення безпосередньої виробничої діяльності, але й реалізації діяльності пов'язаної з плануванням випуску продукції, дослідження ринку споживання з метою складання планів розвитку та прогнозування як фінансових результатів, так і виручку від реалізації продукції.

Розрізняють наступні *методи планування виручки* від реалізації продукції:

1. *Метод прямого розрахунку*: плановий обсяг виручки від реалізації продукції дорівнює добутку кількості реалізованих виробів та ціни реалізації кожного виробу.

2. *Укрупнений метод*: плановий обсяг виручки від реалізації продукції дорівнює сумі залишків кожного виду готових виробів на складі та відвантажених на початок планового періоду та обсягу випуску товарної продукції в плановому періоді, зменшеної на залишки кожного виду виробів на складі на кінець планового періоду.

3. *Комбінований метод* поєднує у собі два попередні, однак, для основних видів продукції розрахунок здійснюється за допомогою методу прямого розрахунку, для усіх інших видів продукції — укрупненим методом.

Виручка від реалізації продукції має пряму залежність від низки факторів, зокрема цін на товари, що реалізуються, собівартості товарів, що реалізуються.

Для розрахунку та встановлення цін використовують наступні алгоритми:

- 1) Формування ціни виробництва (C_1):
 $C_1 = C + П$, де C — собівартість продукції; $П$ — прибуток.
- 2) Ціна з урахуванням деяких непрямих податків (C_2):
 $C_2 = C + П + ПДВ$, де ПДВ — податок на додану вартість.
- 3) Ціна продукції з урахуванням непрямих податків та акцизів (C_3):
 $C_3 = C + П + АП + ПДВ$, де АП — акцизний податок.
- 4) Роздрібна ціна продукції (C_4):
 $C_4 = C + П + АП + ПДВ + ТН$, де ТН — торгова націнка.

Собівартість продукції представляє собою сукупність витрат, які має здійснити підприємство у ході виробництва продукції.

Собівартість реалізованої продукції має наступні складові:

- виробнича собівартість продукції, яку було реалізовано протягом звітного періоду,
- нерозподілені постійні загальновиробничі витрати та наднормативні виробничі витрати.

Виробнича собівартість продукції може мати наступні складові:

- прямі матеріальні витрати;
- прямі витрати на оплату праці;
- інші прямі витрати;
- загальновиробничі витрати.

Існують витрати, які є пов'язані з операційною діяльністю, однак, не відносяться до виробничої собівартості реалізованої продукції, а саме:

- адміністративні витрати,
- витрати на збут;
- інші операційні витрати.

Позитивний фінансовий результат діяльності підприємства свідчить про формування прибутку. *Прибуток* — економічна

категорія, що відображає додану вартість, яка була створена у результаті господарської діяльності підприємства. Прибуток є основою для формування фінансових ресурсів суб'єкта господарювання та починає формуватися у момент реалізації виробленої продукції (товарів/послуг). В узагальненому розумінні, прибуток підприємства представляє собою різницю між обсягом реалізації та собівартістю продукції, що була реалізована.

Відповідно до форми 2 – Звіту про фінансові результати – прибуток від звичайної діяльності визначається як різниця між чистим доходом, отриманим від продажу продукції (без урахування ПДВ та акцизного податку) та витратами на її виробництво і реалізацію.

Прибуток від звичайної діяльності містить наступні складові:

- прибуток від основної (операційної) діяльності,
- прибуток, одержаний від фінансової діяльності та від участі в капіталі,
- прибуток від інших операцій.

Отримання суб'єктом господарювання прибутку свідчить про рентабельність діяльності підприємства. Рентабельність – це економічний показник, який дає уявлення про рівень прибутковості проведення господарської діяльності, тобто про рівень ефективності використання фінансових ресурсів у ході виробництва та реалізації продукції.

Рентабельність діяльності розраховується як співвідношення отриманого прибутку з витратами, що були здійсненні для його отримання.

Показник рентабельності може розраховуватись як для окремого підприємства, так і для окремих напрямів реалізації діяльності підприємства (наприклад, основна діяльність, номенклатурна група продукції тощо), і для галузевих комплексів (вугільна промисловість, легка промисловість і т. ін.).

14.3. Фінансова діяльність як система фінансового забезпечення функціонування підприємства

Ефективна діяльність кожного підприємства залежить від своєчасної мобілізації фінансових ресурсів, а також правильного їх використання з метою забезпечення нормального процесу

виробництва та розширення виробничих фондів. У зв'язку з цим основну роль, для кожного підприємства, відіграє правильна організація фінансової діяльності.

Фінансова діяльність – це система застосування різних форм і методів з метою фінансового забезпечення функціонування підприємств та досягнення ними поставлених цілей, тобто це та практична фінансова робота, що забезпечує існування підприємства та поліпшує його результати.

В організації та управлінні підприємства фінансова діяльність займає особливе місце. Від неї залежить своєчасність та повнота фінансового забезпечення виробничо-господарської діяльності та розвитку підприємства, а також виконання фінансових зобов'язань перед іншими суб'єктами господарювання та перед державою.

Фінансова діяльність суттєво впливає на процеси генерування вартості підприємства. Так, при оптимізації структури капіталу зменшуються затрати на його залучення і створюється фінансова база для успішної операційної та інвестиційної діяльності.

У вузькому розумінні зміст фінансової діяльності полягає у фінансуванні підприємства. У результаті фінансової діяльності рух грошових коштів визначається на основі змін у статтях балансу (форма фінансової звітності №1) за розділами:

- «Власний капітал»;
- «Довгострокові зобов'язання»;
- «Поточні зобов'язання».

Прикладами руху коштів у результаті фінансової діяльності являються:

- надходження власного капіталу;
- отримання позичок;
- погашення позичок;
- сплата дивідендів.

У широкому значенні під *фінансовою діяльністю* розуміють усі заходи, пов'язані з мобілізацією капіталу, його використанням, примноженням та поверненням. Тобто, фінансова діяльність включає в себе весь комплекс функціональних завдань пов'язаних з фінансуванням, інвестиційною діяльністю та фінансовим забезпеченням операційної діяльності, які здійснюються фінансовими службами підприємства.

Господарська діяльність підприємства нерозривно пов'язана з його фінансовою діяльністю. З метою одержання прибутку,

підприємство вміло розпоряджається наявними фінансовими ресурсами, вкладаючи їх у виробництво продукції, а також відповідно до виробничих планів самостійно фінансує всі напрямки своїх витрат.

Для виходу України з тривалої економічної кризи необхідно поліпшити фінансовий стан суб'єктів господарювання всіх форм власності в усіх сферах діяльності. Для цього необхідна сучасна, адекватна ринковій економіці, організація фінансової діяльності кожного підприємства. Тобто, потрібна методика, що дозволяє в стислий термін зробити оцінку фінансового стану суб'єктів господарювання.

Для формування переліку показників оцінювання фінансового стану знаходиться в колі наукових інтересів дослідників. Так, зокрема, Самойлов Л.Л. запропонував систему, яка дозволяє виділити ті сторони господарської діяльності підприємств, які найбільш важливі для власників, інвесторів, органів керування. До них Самойлов Л.Л. пропонує віднести:

- ефективність бізнесу;
- ризикованість бізнесу;
- довгострокові й короткострокові перспективи платоспроможності;
- якість керування бізнесом

Також постає проблема створення ефективних механізмів фінансового управління, розподілу фінансових ресурсів, удосконалення організаційно-правових форм, усунення перешкод фінансовій діяльності для раціонального формування внутрішніх і зовнішніх фінансових відносин, ефективної організації та управління бізнес-процесами на підприємствах України.

У цьому напрямку проводяться наукові дослідження такими відомими вченими І.А.Бланк, М.І.Баканов, І.Т.Балабанова, О.Г.Білоус, А.Е.Воронкова, В.В.Дорофієнко, С.А.Єрохін, І.В.Зятковський, Л.А.Костирко, С.М.Козьменко, О.Є.Кузьмін, В.М.Опарін, А.Д.Шеремет й інші.

Так, Балабанова А.І. і Балабанова І.Т. визначають фінансовий механізм як систему дії фінансових важелів, що виражається в організації, плануванні і стимулюванні використання фінансових ресурсів і включають до складу фінансового механізму: фінансові методи, фінансові важелі, правове, нормативне й інформаційне забезпечення.

Шеремет А.Д., Сайфулін Р.С. фінансовий механізм визначають як систему управління фінансовими відносинами підприємства через фінансові важелі за допомогою фінансових методів. На відміну від інших авторів вони включають до складу фінансового механізму фінансові відносини. Аналогічний підхід до фінансового механізму використовують Опарін В. М. і Буряковський В.В.

До основних завдань на вирішення яких спрямовується фінансова діяльність підприємства відносяться:

- забезпечення фінансами поточну виробничо-господарську діяльність;
- пришвидшення оборотності активів та контроль за їх використанням;
- пошук джерел збільшення прибутку підприємства, а також підвищення його рентабельності та платоспроможності;
- виконання фінансових зобов'язань перед суб'єктами господарювання, бюджетом, банками та скоріша їх виплата;
- контроль за цільовим розподілом фінансових ресурсів та ефективним їх використанням.

Забезпечення фінансами поточної виробничо-господарської діяльності полягає у встановленні безперервності процесу виробництва за допомогою фінансових ресурсів, а також розширенні виробничих фондів підприємства та активного впливу на підвищення продуктивності праці, збільшення накопичень і підвищення ефективності виробництва, зниження собівартості продукції.

Для успішності фінансової діяльності, одним із засобів, є пошук резервів для підвищення рентабельності виробництва і зміцнення комерційного розрахунку як основи стабільної роботи підприємства.

Основними джерелами для підвищення ефективності фінансового забезпечення є використання обігових коштів для цього залучаються в обіг наднормативні запаси матеріальних ресурсів, також прискорення самого обігу коштів, раціоналізація господарських зв'язків для кращої організації виробництва. За рахунок обмеженості ресурсів у кожній одиниці господарювання обмежується також і вплив фінансів на ефективність виробництва. Так, згідно результатів своєї діяльності кожна певна виробнича структура повинна мати можливість створювати фонди фінансових

ресурсів, які за своїм обсягом будуть достатні для стимулювання соціального розвитку, досягнення високих результатів виробництва, його розширення та удосконалення. Проте тут фінанси виконують дещо локальну роль у господарських процесах.

Якщо у підприємницьких структур не вистачає коштів для виробничої діяльності та розширення виробництва у якості джерела формування фінансових ресурсів вони змушені використовувати кредит, а при наявності вільних коштів підприємство їх продає банку на деякий час.

Для досягнення визначеної мети необхідно залучати фонди фінансових ресурсів на впровадження нових технологій, застосовувати методи прискореної амортизації таким чином покращувати використання основних фондів, забезпечувати великі резерви для підтримки зростання ефективності виробництва, підвищувати якість продукції та її конкурентоспроможність. Це підвищення потребує додаткових затрат фінансових ресурсів, але вони дають значний виробничий ефект і швидко окуповуються.

Фінансові зобов'язання — це зобов'язання підприємства, які виникають при залученні коштів від інших суб'єктів фінансово-кредитної системи, погашення якої, ймовірно, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що визначаються як економічні вигоди.

За своєчасне виконання зобов'язань перед ланками фінансово-кредитної системи підприємство несе відповідальність, зокрема:

- перед бюджетом — зі своєчасної сплати встановлених податків і зборів;
- перед централізованими позабюджетними фондами — зі сплати встановлених платежів;
- перед банками — за повернення кредитів і сплати відсотків за ними;
- перед постачальниками — за своєчасне виконання зобов'язань з оплати товарів та послуг;
- перед працівниками — з оплати праці;

При організації господарчої діяльності виникає потреба у відповідному фінансовому забезпеченні, виявленні та мобілізації резервів збільшення прибутку за рахунок раціонального використання матеріальних, трудових та грошових ресурсів.

Контроль за збереженням та використанням оборотних активів. В процесі виробництва однією із складових, що становлять

його матеріальну основу являються оборотні активи. Від правильності їх використання залежать кінцеві результати виробництва, а також фінансовий стан усіх підприємств. При правильному використанні оборотних активів підвищується рентабельність підприємства і, навпаки, від відволікання на позапланові цілі, знижується їх ефективність, створюється тяжкий фінансовий стан. Тому на підприємствах зазвичай організовується систематичний контроль за використанням наявних оборотних активів. Цей контроль включає в себе:

- перевірку наявних у підприємства власних оборотних активів;
- правильність витрачання власних та позикових коштів, а також виявлення та ліквідацію надлишкових у підприємства активів;
- контроль за здійсненням на підприємстві заходів з економного витрачання на виробництво матеріальних цінностей та коштів.

У зв'язку з тим, що як надлишок, так і нестача власних оборотних активів негативно впливають на діяльність підприємства, то важливим етапом у контролі за їх використанням є систематичне порівняння фактичної наявності з нормативом.

Надлишок власних оборотних активів – це різниця між фактичною їх наявністю та встановленим нормативом. При перевищенні нормативу у підприємства виникає нестача оборотних активів, яка є наслідком невиконання плану прибутку, це означає використання оборотних активів не за призначенням. Ця нестача власних оборотних активів покривається за рахунок прибутку, коштів резервного фонду.

Контролюючи стан оборотних активів слід визначати наповненість нормативу як за їх окремими елементами та групами, так і по підприємству загалом та виявляти причини відхилень.

Ефективність використання оборотних активів встановлюється при аналізі їх оборотності. Порівнюючи оборотність активів за поточний звітний період з оборотністю базисного періоду можна встановити уповільнення або прискорення оборотності активів, визначити вплив на їх вивільнення або заморожування, знайти причини уповільнення їх оборотності виявивши шляхи її прискорення. За рахунок скорочення часу перебування оборотних активів у виробничих

запасах, тривалості виробничого процесу, прискорення реалізації продукції та оборотів коштів у розрахунках, збільшення обсягів виробництва продукції та прибутку у розрахунку на кожну гривню оборотних активів зростає і ефективність їх використання.

Контроль за господарсько-фінансовою діяльністю підприємств здійснюють органи управління і відомства всіх рівнів за різними напрямками:

- державні структури — щодо отримання прибутку, правильності вирахування і своєчасності сплати податків та платежів у бюджет і централізовані позабюджетні фонди;

- установи банків — щодо порядку кредитування і здійснення розрахунків підприємств.

При цьому під час контролю за діяльністю підприємств застосовуються різні санкції і стимули, які сприяють поліпшенню і підвищенню ефективності роботи підприємств.

Фінансовий контроль господарської діяльності підприємств зумовлюється необхідністю співставлення витрат з результатами виробництва за допомогою фінансового обліку.

Основні напрямки фінансової діяльності підприємства:

- здійснення фінансового прогнозування та планування;
- аналіз та контроль за виробничо-господарською діяльністю;

- оперативна, поточна фінансова робота.

Одним з найважливіших секторів фінансової діяльності підприємства являється – сектор фінансового планування та прогнозування. На цьому кроці фінансової роботи визначається загальна необхідність у грошових коштах щоб забезпечити виробничо-господарську діяльність та можливість їх одержання.

Після сплати податків у розпорядженні підприємства залишається прибуток, розмір використання якого воно визначає і планує самостійно. В такому випадку з метою визначення наявності фінансових ресурсів, капіталу та резервів на підприємстві складається фінансовий план, для цього визначаються такі фінансові показники: наявність власних оборотних коштів, амортизаційні відрахування, суми податків та прибутку.

Для того щоб розробити план прибутку від реалізації продукції та визначити суми планових платежів у бюджет, необхідно спланувати виручку. Від правильності розрахунку якої

залежить також розмір запланованого прибутку та реальність основного джерела надходження коштів.

Визначення можливості найбільш економного та ефективного витрачання матеріальних, трудових та грошових ресурсів на одиницю продукції – це основна мета планування витрат. Адже зниження витрат виробництва та обігу являється основним фактором збільшення ефективності виробництва. Знижуючи собівартість за рахунок економії сировини, матеріалів, можна виробити додаткову кількість продукції, збільшити прибуток та рентабельність підприємств, тоді виникають реальні можливості для самофінансування. Скорочення витрат на виробництво одиниці продукції є матеріальною підставою для зниження цін на неї, а тому прискорюється обертання оборотних коштів.

При плануванні витрат на виробництво та реалізацію продукції, необхідно враховувати резерви зниження собівартості продукції. Для цього необхідно:

- раціонально використовувати сировину і матеріали, скорочувати витрати на одиницю продукції;
- на основі науково-технічного прогресу зменшувати затрати живої праці на одиницю продукції;
- за рахунок удосконалення шляхів збуту готової продукції, скорочувати витрати на її реалізацію;
- раціональна організація апарату управління підприємством.

Опрацювавши всі фінансові показники, складають поточні та оперативні фінансові плани. Поточний фінансовий план складається у формі балансу доходів та витрат грошових коштів, оперативний - у формі платіжного календаря.

Аналіз та контроль за виробничо-господарською діяльністю – це оцінка фінансового стану підприємства, що дає змогу визначити недоліки та прорахунки, виявити та мобілізувати внутрішньогосподарські резерви, збільшити доходи та прибутки, зменшити витрати виробництва, підвищити рентабельність. Для цього з метою ефективного функціонування підприємства, його фінансова діяльність частіше спрямовується на забезпечення систематичного надходження й ефективного використання фінансових ресурсів, досягнення раціонального співвідношення власних і залучених коштів.

На підприємстві протягом року здійснюючи фінансовий контроль мається на увазі перевірка своєчасності та повноти надходження коштів, правильності їх розподілу відповідно до плану і фінансових зобов'язань, виявлення порушень та резервів збільшення фінансових ресурсів. Тобто на підприємстві визначається ступінь виконання фінансового плану щодо прибутку, окремих видів доходів і витрат, ліквідність його балансу, ефективність використання оборотних активів, платоспроможність підприємства, а також фінансову стійкість діяльності. На основі результатів аналізу керівники підприємства, як правило, вживають заходи для поліпшення фінансової діяльності в майбутніх періодах.

Оперативна фінансова робота – це комплекс заходів з мобілізації фінансових ресурсів, які потрібні для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції, своєчасного виконання фінансових зобов'язань перед бюджетом, централізованими фондами, постачальниками.

Поточна фінансова робота – це своєчасне документальне оформлення продукції, що продається, стягнення простроченої дебіторської заборгованості, перерахунок платежів до бюджету, погашення позик банку і відсотків за ними, здійснення розрахунків з постачальниками.

Поточна та оперативна фінансова робота на підприємстві спрямовується на практичне втілення фінансового забезпечення підприємницької діяльності, постійну підтримку платоспроможності на належному рівні.

Питання для самоконтролю.

1. Дайте визначення фінансам суб'єктів господарювання.
2. Розкрийте напрями реалізації фінансових відносин підприємств
3. В чому проявляється соціально-економічна сутність фінансів підприємств?
4. Які функції виконують фінанси підприємств?
5. Розкрийте сутність фінансових ресурсів підприємств
6. Які ознаки характерні для фінансових ресурсів підприємств?
7. Які види фінансових ресурсів підприємств виділяють?

8. Розкрийте складові фінансових ресурсів підприємств.
9. Дайте визначення фінансового менеджменту.
10. Розкрийте сутність фінансового результату діяльності підприємства.
11. Які складові має сукупний дохід підприємства?
12. Дайте визначення виручці від реалізації продукції.
13. Які існують методи обліку виручки від реалізації продукції?
14. Розкрийте сутність методів планування виручки від реалізації продукції
15. Які складові включає виробнича собівартість продукції?
16. Дайте визначення прибутку підприємства.
17. Як розраховується рентабельність діяльності підприємства?
18. Дайте визначення фінансовій діяльності підприємства?
19. Які основні завдання фінансової діяльності підприємства?
20. Розкрийте основні напрями фінансової роботи підприємства

Тести

1. Фінансові відносини між засновниками та власниками підприємств виникають щодо:

- а) розподілу наявних фінансових ресурсів та створення умов для провадження діяльності;
- б) формування статутного капіталу та розподілу прибутку;
- в) створення та реалізації продукції;
- г) сплати податків, одержання бюджетних трансфертів, ліцензування.

2. До основних функцій фінансів підприємств відносяться:

- а) контрольна, стимулююча, відтворювальна;
- б) розподільча, фіскальна, стимулююча;
- в) прибуткова, функція формування, відтворювальна;
- г) контрольна, розподільча, функція формування.

3. Фінансові ресурси підприємств поділяють на власні та залучені:

- а) за правом власності;
- б) за формою;
- в) за напрямом використання;
- г) за формою.

4. За напрямом використання фінансові ресурси можна згрупувати у:

- а) короткострокові та довгострокові;
- б) у національній валюті та у іноземній валюті;
- в) інвестування та створення резервів;
- г) фонди та цільові програми.

5. Головна мета фінансового менеджменту полягає у:

- а) формуванні мінімального рівня витрат;
- б) формуванні максимально доходу власників;
- в) формуванні максимального інвестиційного прибутку;
- г) формуванні мінімального ризику вкладання капіталу.

6. Форма фінансової звітності, у якій відображається фінансовий результат діяльності підприємства, називається:

- а) Баланс (форма 2);
- б) Звіт про рух грошових коштів (форма 2);
- в) Звіт про фінансові результати (форма 2);
- г) Звіт про фінансові результати (форма 1).

7. Дохід від участі в капіталі відноситься до:

- а) надзвичайних доходів;
- б) фінансових доходів;
- в) доходів від операційної діяльності;
- г) доходів від основної діяльності.

8. Формування ціни виробництва, можна відобразити наступним алгоритмом:

- а) $Ц = С + П + ПДВ$;
- б) $Ц = С + П + АП + ПДВ$;
- в) $Ц = С + П$;
- г) $Ц = С + П + АП + ПДВ + ТН$,

де Ц – ціна виробництва, С — собівартість продукції; П — прибуток, ПДВ — податок на додану вартість, АП — акцизний податок, ТН — торгова націнка.

9. Формування ціни реалізації, можна відобразити наступним алгоритмом:

- а) $C = C + П + ПДВ$;
- б) $C = C + П + АП + ПДВ$;
- в) $C = C + П$;
- г) $C = C + П + АП + ПДВ + ТН$,

де Ц – ціна виробництва, С — собівартість продукції; П — прибуток, ПДВ — податок на додану вартість, АП — акцизний податок, ТН — торгова націнка.

10. При розрахунку виробничої собівартості продукції, не враховуються:

- а) загальновиробничі витрати;
- б) прямі матеріальні витрати;
- в) витрати на збут;
- г) прямі витрати на оплату праці.

11. У Балансі (форма фінансової звітності №1) відсутня наступна складова:

- а) власний капітал;
- б) поточні зобов'язання;
- в) довгострокові зобов'язання;
- г) фінансовий результат діяльності.

12. Різниця між фактичною наявністю оборотних активів та встановленим нормативом називається:

- а) рентабельність власних оборотних активів;
- б) оборотність власних оборотних активів;
- в) стійкість власних оборотних активів;
- г) надлишок власних оборотних активів.

Література

1. Фінанси підприємств: підручник / [А.М. Поддєрьогін, М.Д. Білик, Л.Д. Буряк та ін.]; кер. кол. авт. і наук. ред. проф. А.М. Поддєрьогін. – 7-ме вид., [без змін.]. – К. : Вид-во КНЕУ, 2008, – 552 с.
2. Опарін В. М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення/ В. М. Опарін // Вісник НБУ. – 2000. – № 5. – С. 11-16
3. Шелудько В.М. Фінансовий менеджмент: Підручник / В.М. Шелудько; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — 2-ге вид., стер. — К.: Знання, 2013. — 375 с.
4. Юхименко П. І., Федосов В. М., Лабезник Л. Л. Теорія фінансів: Підручник/За ред. В. М. Федосова, С. І. Юрія. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 576 с.
5. Глущенко А. С. Фінанси: Навчальний посібник/ А. С.Глущенко. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. – 190 с.

ГЛАВА 15. ФІНАНСИ ДОМАШНІХ ГОСПОДАРСТВ

Основні терміни і поняття: домогосподарство, фінанси домогосподарств, фінансові ресурси домогосподарства, бюджет домогосподарства, доходи домогосподарства, витрати домогосподарства, заощадження домогосподарств,

15.1. Сутність, місце та роль фінансів домогосподарств у фінансовій системі держави

На сучасному етапі у науковій літературі існує множинність визначень терміна «домогосподарство», що пов'язано з відсутністю єдиних критеріїв до дефініції «сумісне проживання», «власність», «загальний дохід» тощо, що становить підґрунтя економічної сутності «домогосподарство»

Відповідно до рекомендацій ООН, «домогосподарство» тлумачиться як «особа або група осіб, поєднаних з метою забезпечення всім необхідним для життя, тобто об'єднаних спільним веденням господарства».

В українській статистичній практиці використовується наступне визначення поняття домогосподарство: «Домогосподарство – сукупність осіб (або одна особа), які спільно проживають у одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство (мають спільні витрати на утримання житла, харчування тощо), повністю або частково об'єднують або витрачають кошти. Ці особи мають перебувати в родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати в будь-яких із цих стосунків або бути й у тих і в тих стосунках». У науковій літературі пропонується «сім'ю вважати первинною суспільною одиницею, натомість домогосподарство – одиницею економічною».

Домогосподарство – це повноправний учасник економічних відносин, що виступає окремим суб'єктом, складається з однієї або більше осіб, має певні джерела надходження коштів, за рахунок використання різноманітних ресурсів, та сумісно витрачає отримані кошти (або їх еквіваленти) на власний розсуд з метою задоволення власних потреб свої учасників за для стабільного відтворення кожного індивіда, що входить до складу даного домогосподарства.

Через використання ресурсів, які постачаються домогосподарством на різноманітні ринки та споживання, домогосподарства активно впливають на економічні процеси.

Значення та роль домогосподарств в економіці в значній мірі залежить від економічної системи, політичного ладу й устрою, що панує в країні, від рівня розвитку продуктивних сил тощо. Домогосподарства не можуть існувати та розвиватися відокремлено: відчуючи певний зовнішній вплив, через систему своїх потреб та інтересів, й самі здатні впливати на процеси, що відбуваються в суспільстві.

В умовах командної (соціалістичної) економічної системи, що мала місце в Радянському Союзі, роль домогосподарства, як самостійного учасника економічних відносин, була нівельована. Таке обмеження економічної свободи домогосподарств призводило до неможливості задоволення усіх потреб та інтересів членів даного утворення та унеможлиблювало використання його економічного потенціалу.

Ринкові засади функціонування економіки дають можливість домогосподарствам бути повноцінними учасниками економічних відносин. Така змога базується на певних економічних передумовах:

— існування інституту приватної власності дає право користуватися ресурсами, що є в розпорядженні домогосподарства, на власний розсуд членів даного утворення, та використовувати їх з найбільшою для домогосподарства прибутковістю та корисністю, отже, позиціонує домогосподарство як самостійний економічний суб'єкт;

— попит домогосподарств на товари та послуги є складовою сукупного попиту, наявність якого є однією з основ забезпечення стабільності в економіці, відтак, економіка країни в значній мірі залежить від попиту, який формують домогосподарства, як основні споживачі виробленої продукції;

— в ринковій економіці роль домогосподарства не обмежується лише споживанням. Домогосподарства, виробляючи та реалізуючи певну продукцію, виступають продавцями. Крім того, їм належить важливе значення на ринку ресурсів, зокрема домогосподарства постачають такі ресурси, як здібність до праці, капітал тощо;

— домогосподарство апріорі має значний інвестиційний потенціал: завдяки здатності заощаджувати кошти, що залишаються після задоволення найнеобхідніших потреб його членів, дане утворення перетворюється у вагомий інвестор вітчизняної економіки.

Відповідно до системи національних рахунків, домогосподарства виділяють у окремий сектор економіки та досліджують на макро- та мікроекономічному рівнях як одну із первинних економічних одиниць.

Функціонування домашнього господарства як самостійного суб'єкта ринкових відносин провокує створення руху грошових коштів, який знаходить відображення у формуванні грошових потоків. Ці потоки пов'язують домогосподарство з іншими учасниками, створюють умови для належного розвитку і задоволення потреб членів даного утворення, та складають матеріальну основу фінансів домогосподарств.

Фінанси домогосподарств – це економічні відносини, у які вступають домогосподарства в процесі виробництва, розподілу та використання ВВП та НД.

З метою розкриття соціально-економічної сутності фінансів домогосподарств, необхідно звернутись до їх функцій. Базові функції фінансів домашніх господарств можна виокремити, прослідкувавши рух грошових коштів, які надходять до домогосподарства, напрями та наслідки їх використання:

— при надходженні різноманітних доходів, які формують фінансові ресурси домашнього господарства, чітко проявляється розподільча функція;

— отримання кожним учасником певної частини сукупного доходу домогосподарства реалізується за допомогою регулюючої функції;

— при здійсненні витрат проявляється функція відтворення;

— рух грошових коштів, який є наслідком отримання доходів та здійснення витрат, що мають певну, цілком конкретну мету, апріорі потребують контролю на всіх етапах формування та витрачання фінансових ресурсів домогосподарства, від так реалізується контрольна функція.

Необхідно підкреслити, що дане представлення функцій фінансів домогосподарств покликане допомогти виявити найяскравіше їх проявлення і, ні в якому разі, не ставить на меті

відособити одну від одної, або говорити про їх реалізацію тільки на певному етапі руху грошових потоків: функцій фінансів домогосподарств взаємопов'язані та діють одночасно, доповнюючи одна одну.

Однією з головних функцій фінансів населення є *розподільча функція*. Дана функція проявляється в процесі первинного розподілу ВВП, у результаті якого утворюються первинні доходи учасників відносин, зокрема для домогосподарств це: заробітна плата як плата за безпосередню працю, рентні платежі як доход від земельних ділянок, відсотки чи дивіденди як доход інвесторів чи кредиторів тощо. Також необхідно пам'ятати, що фінанси домогосподарств приймають участь і в перерозподільних відносинах, зокрема формування такої складової доходів як трансферти, чи сплата населенням низки податків, що зменшують отримані грошові доходи.

Регулююча функція реалізується в середині домогосподарства в процесі узгодження інтересів всіх його членів та вибору пріоритетності забезпечення тих чи інших потреб. Регулююча функція фінансів домогосподарств реалізується і у зовнішньому середовищі, через взаємопов'язаність домогосподарств з іншими секторами економіки, а від так дає можливість через фінансові відносини домогосподарству здійснювати певний вплив на економічні процеси. Крім того держава, як суб'єкт фінансових відносин, за допомогою регулюючої функції фінансів домогосподарств через податкову, грошово-кредитну, соціальну політику має змогу регулювати процеси, що відбуваються в економіці.

Фінанси домогосподарств відіграють *відтворювальну функцію*, формуючи основу для відтворення кожного індивіда, адже, в першу чергу, покликані забезпечити належні умови для існування та розвитку членів даного утворення. Однак, дана функція фінансів домогосподарств реалізується і для всієї економічної системи взагалі, адже домогосподарства формують основу споживчого попиту, який є рушійною силою сталого розвитку економіки. Крім того, зовнішній прояв функції відтворення фінансів домогосподарств реалізується не просто як запорука відтворення виробництва, а як можливість розширеного відтворення через залучення до економіки вільних фінансових ресурсів населення.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах пов'язана в першу чергу з забезпеченням фінансовими ресурсами, які утворюються саме в процесі взаємодії з іншими суб'єктами. Кожен учасник має на меті забезпечити свої потреби та свою вигоду в такій взаємодії, проте такі взаємовідносини є підконтрольними зі сторони контрагента.

Від так, фінанси домогосподарств здійснюють *контрольну функцію* саме щодо формування власних доходів та здійснення витрат, адже мова йде про захист вигоди та прав на отримання певного рівня прибутку та можливості на основі нього забезпечувати належні умови функціонування учасників домогосподарства. Розмір отримуваних доходів залежить від ступеню участі домогосподарства у їх створенні, і контрольна функція фінансів домогосподарств дає змогу даному суб'єкту контролювати зміни щодо розміру отримуваних доходів та миттєво на них реагувати.

Функціонування домогосподарств пов'язано з формуванням та використанням власних фінансових ресурсів. Виступаючи майновим втіленням фінансових відносин, фінансові ресурси домогосподарств є складовою сукупних фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси домогосподарства – це грошові кошти та матеріальні активи, що знаходяться в розпорядженні домогосподарства, авансуються у фінансові інструменти та перетворюються на фінансові активи.

Реалізація функцій фінансів домогосподарств, а також процеси формування та використання фінансових ресурсів тісно пов'язані з процесами взаємодії та співпраці з іншими учасниками фінансових відносин. Це зумовлює залучення фінансів домогосподарств до складу фінансової системи країни як самостійної сфери фінансових відносин.

Сфера фінансів домогосподарств включає складові, які можна виділити на основі різних доходів, що є домінуючими для домогосподарства:

- фінанси домогосподарств одержувачів доходів від праці,
- фінанси домогосподарств одержувачів доходів від власності,
- фінанси домогосподарств одержувачів вікових пенсій,
- фінанси домогосподарств одержувачів трансфертів.

15.2. Джерела формування доходної бази бюджету домогосподарств

Головне призначення фінансових ресурсів домогосподарств (як матеріального втілення фінансів) – формування певного обсягу грошових коштів, яких має бути достатньо для забезпечення нормального процесу відтворення, задоволення матеріальних та духовних потреб, створення умов для розвитку та відпочинку членів даного утворення. Рух грошових коштів знаходить своє відображення в бюджеті домогосподарства.

Саме у бюджеті домогосподарства знаходять своє вираження ті фінансові відносини, які виникають як у середині домогосподарства (між членами домогосподарств), так і при взаємодії з іншими учасниками:

- між домогосподарством та державою,
- між домогосподарством та суб'єктами підприємницької діяльності,
- між домогосподарствами,
- між домогосподарством та іншими учасниками.

Чим більш зважено сформований бюджет домогосподарства, тим більш стійкий фінансовий стан у домогосподарства.

Бюджет домогосподарства з прагматичної точки зору доцільно розглядати як загальну суму (фонд) грошових коштів та фінансових активів, що знаходяться у розпорядженні домогосподарства на конкретний момент часу. Такий фонд можна вважати матеріальним відображенням загального фінансового становища домогосподарства.

Отримання грошових надходжень, що формують бюджет домогосподарства, як і здійснення будь-яких витрат, пов'язано з процесом взаємодії з іншими учасниками фінансових відносин. Від так, бюджет домогосподарства можна розглядати з точки зору *економічної категорії* як відображення відносин, що виникають між домогосподарством та іншими суб'єктами у процесі формування та використання грошових коштів домогосподарства.

Джерелами формування доходної частини бюджету домогосподарства виступають доходи домогосподарства, які представляють собою частину національного доходу країни, що надходить у розпорядження домогосподарства, в результаті розподілу та перерозподілу виробленого валового внутрішнього

продукту, та призначена для задоволення матеріальних та духовних потреб членів даного утворення.

Доходи можуть надходити до домогосподарства як у грошовій так і у натуральній формі. До останніх відноситься продукція, отримана з особистого підсобного господарства, натуральна оплата праці, пільги та субсидії від держави, що надійшли у натуральній формі тощо. Однак, якщо домогосподарство здійснює реалізацію продукції отриманої у натуральній формі, тоді доход набуває грошової форми вираження та дорівнює виторгу від реалізації.

Домогосподарство є безпосереднім учасником суспільного виробництва, зокрема через постачання на ринок чинників виробництва, що дає змогу даному суб'єкту приймати участь у розподілі та перерозподілі національного доходу і претендувати на певну його частку. Це обумовлено правом власності на той чи інший ресурс, від так, відносини власності багато в чому визначають пропорції розподілу та частку доходу на яку може претендувати кожен учасник.

Розподіл національного доходу країни дає змогу отримувати доходи, в залежності від внеску у його створення, тобто фактично домогосподарство отримує платню за використання у суспільному виробництві власних ресурсів. Утворенні в такий спосіб доходи називаються *первісними доходами*. Вони характеризують ступінь залучення домогосподарства до процесу створення сукупного суспільного продукту.

Розгляд доходів домогосподарства як платні за ресурси є характерним для функціонального підходу до процесу суспільного розподілу, в межах якого можна визначити, яка частина грошового доходу відповідає кожному з задіяних ресурсів через встановлення ціни кожного з них:

- робоча сила, як ресурс, реалізується у праці найманих працівників і само зайнятих осіб та виражається у розмірі заробітної платні та частково у отриманні прибутку підприємцями;
- володіння майном або земельною ділянкою та здача їх в оренду оцінюються за допомогою орендної платні;
- ціною надання грошових коштів у позику або їх інвестування виступає процент і т.д.

Певну частину доходів домогосподарство отримує не як платню за використання у виробництві ресурсів, що йому належать, а у наслідок перерозподілу виробленого національного доходу.

Механізм перерозподілу реалізується за допомогою низки важелів державного втручання (податкової, цінової політики тощо), що дає змогу домогосподарствам отримувати похідні доходи: пенсії, стипендії та інші форми соціальних виплат. До даної групи відносяться також доходи, що є аналогічні державним трансфертам з огляду на їх односторонній рух, однак мають інше джерело походження. Прикладом таких доходів є надходження у якості допомоги від родичів, друзів, благодійних та місіонерських організацій.

Реалізація учасниками домогосподарства своєї здатності до праці та набуття ними статусу «найманого працівника» визначає можливість отримання доходу у формі заробітної плати.

Заробітна плата – це складова доходів домогосподарства, яка являє собою певну суму грошових коштів, що їх отримує індивід за реалізацію такого належного йому ресурсу як «робоча сила».

Встановлення розміру заробітної плати знаходиться в компетенції роботодавця та залежить від багатьох чинників. Одним із визначальних є ефективність використання даного ресурсу для виробництва. Крім того, певний вплив мають і такі фактори як досвід, професійний та освітній рівень тощо.

Проте, і сам робітник здатен впливати на розмір заробітної платні, адже існує можливість самостійного удосконалення своїх професійних навичок (додаткова освіта, володіння іноземними мовами і т. ін.) тощо. Поряд з тим, кожен індивід приймає самостійні рішення щодо сфери застосування та напряду реалізації своїм вмінням, що зумовлює можливість пошуку найефективнішого їх застосування, тобто оптимального поєднання належного рівня заробітної платні та переліку виконуваних робіт.

В переважній більшості країн з розвинутою ринковою економікою значний вплив на відносини між роботодавцем та працівником мають профспілкові організації, які покликані захищати та відстоювати інтереси працюючих, зокрема й щодо умов оплати праці. Успішність діяльності профспілкових організацій проявляється в тому, що члени такої організації отримують заробітну платню вищу, ніж ті робітники, які до неї не входять.

Ще одним суб'єктом фінансових відносин, що здатен впливати на розмір заробітної плати виступає держава, зокрема через встановлення мінімального рівня оплати праці, регулювання

тривалості робочого тижня і т. ін. Крім того, за допомогою податкових важелів держава впливає на розмір фактично отриманої заробітної платні.

З набуттям Україною незалежності та переходом на ринкові засади функціонування економіки, однією з складових якої є існування приватної власності, вітчизняні домогосподарства отримали змогу доповнити можливі джерела своїх доходів, зокрема за рахунок доходів від власності, що проявляються у вигляді відсотків, дивідендів та ренти.

Відсотки – це вид доходу, який отримують кредитори або інвестори від розміщення (інвестування) своїх грошових коштів.

Дивіденди – це різновид доходу, який отримують власники цінних паперів.

Рента – це дохід, який отримують власники земельних ділянок у випадку надання їх у оренду.

Існування в ринковій економіці різних форм власності, змога самостійно приймати рішення щодо свого функціонування та наявність у володінні домогосподарства різних факторів виробництва виступають своєрідними передумовами для можливості здійснення домогосподарством самостійної підприємницької діяльності. В цьому випадку домогосподарство виступає не лише постачальником ресурсів, а й одночасно є їх покупцем. Від так, змінюється статус – з найманого працівника індивід перетворюється на самозайнятого.

Отже, прибуток, який отримує таке домогосподарство, є нічим іншим як поєднанням заробітної плати, відсотків за користування грошовими коштами, платнею за використання майна домогосподарства тощо. Особливістю такої форми доходу домогосподарства є складність розмежування доходів від кожного конкретного ресурсу. Крім того, дохід від здійснення підприємницької діяльності є реалізації ще одного фактору виробництва – підприємницькій здатності.

До складу грошових доходів домогосподарств також відносять доходи, отримані від зайнятості в неформальному секторі економіки. Найбільш типовими різновидами неформальної діяльності є вулична торгівля; послуги населенню з будівництва, ремонту, шиття; приватні послуги – прибирання, приготування їжі; приватні уроки; а також брокерська та посередницька діяльність.

Складовою доходів домогосподарств виступають *трансфертні платежі*, які в переважній більшості випадків населення отримує від держави у вигляді соціальних виплат.

Соціальні трансферти (соціальні виплати) представляють собою певні грошові кошти, що їх отримує населення від держави при настанні певних подій: вихід на пенсію, хвороба, безробіття тощо. Однак, в переважній більшості випадків такі виплати фінансуються з фондів державного соціального страхування, джерелами формування яких виступають зокрема і платежі робітників та роботодавців, тобто має місце процес перерозподілу грошових доходів.

Соціальні трансферти можна об'єднати у чотири групи:

1) виплати, що пов'язані з трудовими пенсіями (у тому числі і військовими), надбавки та доплати;

2) виплати соціального характеру (допомога малозабезпеченим, для догляду за дітьми, у зв'язку з вагітністю та пологами і т. ін.);

3) виплати пов'язані з послугами індивідуального використання (послуги сфери охорони здоров'я, освіти, культури, некомерційних організацій та ін.);

4) виплати обмеженої дії. Це допомога з безробіття, стипендії в продовж професійної підготовки та перепідготовки за направленням служби зайнятості тощо.

Соціальна допомога населенню може надходити і у натуральній формі: пільги, знижки, продуктові пакети і т. ін.

До різновидів трансфертів відносяться доходи, що надходять до домогосподарства у вигляді матеріальної та безповоротної допомоги від інших домогосподарств або організацій. Одержання такого виду доходу не пов'язано безпосередньо з діяльністю домогосподарства й не є формою державного трансферту, поряд з тим формує дохід домогосподарства, обумовлений функціонуванням у певних економічних умовах та конкретними якостями та характеристиками домогосподарства.

Принципово іншим видом доходу, з огляду на необхідність повернення його еквіваленту, а в деяких випадках і додаткових ресурсів за використання, виступають позики, що отримує домогосподарство від інших суб'єктів господарювання.

Доходи, які надходять у розпорядження домогосподарств, є чинником матеріального достатку, запорукою стабільності відтворення населення, складовою передумов духовного розвитку.

15.3. Напрями здійснення витрат домогосподарств

Доходи домогосподарств є базою для здійснення витрат. Здійснюючи витрати своїх коштів, члени домогосподарства задовольняють різноманітні потреби. *Витрати домогосподарства* представляють собою сукупність грошових платежів, які здійснює домогосподарство на основі отриманих доходів, що призначенні для забезпечення належного його функціонування.

В узагальненому вигляді витрати домогосподарства можна класифікувати на основі функціонального призначення на три групи, а саме:

- сплата податків та інших обов'язкових платежів;
- споживання;
- заощадження.

Сума коштів, якою населення може розпоряджатися на власний розсуд (чи то на поточне споживання, чи то на здійснення заощаджень) менша від суми отриманих доходів на величину сплачених податків та зборів.

Податки, які сплачують українські домогосподарства, умовно можна поділити на дві групи:

- універсальні – сплачують усі домогосподарства в незалежності від під сектору, до якого відносяться (податок з власників транспортних засобів, плата за землю тощо)
- специфічні – їх сплата залежить від під сектору, до якого віднесено домогосподарство (відмінності в оподаткуванні доходів домогосподарств найманих робітників та домогосподарств фізичних осіб-СПД і т.ін.).

Після сплати всіх податків та зборів, отриманий дохід домогосподарства розподіляється між споживанням та заощадженням.

В економічній теорії взаємозв'язок між споживанням та заощадженням знаходить відображення в рівнянні: $I = C + S$, де I – дохід домогосподарства, C – поточне споживання, S – заощадження. Дане рівняння демонструє залежність між собою процесів споживання та заощадження, а від так, можна говорити,

що зміна витрат на споживання відображається на можливості здійснення заощаджень.

Якщо споживання розглядати як процес придбання та використання придбаних товарів та послуг з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства, то витрати на споживання – це сума грошових платежів, що їх здійснює домогосподарство за отримані товари та послуги з метою забезпечення належних умов функціонування членів домогосподарства.

Витрат на споживання поділяються на:

— витрати на товари короткострокового використання. До них відносять продукти харчування, одяг, пальне і т. ін. Строк використання для товарів, який встановлюють для зарахування до даної групи, варіює від одного до трьох років;

— витрати на товари довгострокового використання – очікуваний строк використання більше трьох років. До них відносять меблі, побутову техніку, авто тощо;

— витрати на послуги – платежі за кредитними договорами, внески за ризиковими видами страхових договорів, добровільні платежі та внесками, пов'язані з отриманням послуг культури, освіти, відпочинку, медичного забезпечення участі у членських організаціях тощо.

Розмір витрат домогосподарств на споживання залежить від низки чинників, зокрема:

- розміру грошових доходів, що отримує домогосподарство;
- величини податкового навантаження, тобто суми податків та зборів, які сплачує домогосподарство;
- рівня роздрібних цін на продукти та послуги;
- кліматичних умов проживання;
- соціального статусу членів домогосподарства;
- політичної та соціальної ситуації в країні тощо.

Здійснення витрат на споживання є постійною складовою у діяльності домогосподарства, адже споживчі витрати дають змогу функціонувати та розвиватись даному суб'єкту. Крім того, споживчі витрати домогосподарств є основою для формування споживчого сукупного попиту, який виступає однією з передумов стабільного розвитку національної економіки. Зміни у структурі

споживчих витрат домогосподарств свідчать про існування певних зрушень і у економічній системі взагалі.

Так, наприклад, ефективний розвиток економіки країни (складовою якого можна вважати збільшення купівельної спроможності населення) знаходить відображення у споживанні домогосподарствами товарів довгострокового використання, а саме заміні на нові, ще у процесі нормального функціонування раніше придбаних.

Схематично напрями здійснення витрат домогосподарств наведено на рисунку 17.1.

Грошові кошти, що залишились у розпорядженні домогосподарства після здійснення витрат на споживання, є основою для формування *заощаджень*, тобто здійснення накопичення грошових коштів.

В залежності від наявності чи відсутності мети для здійснення накопичень, заощадження поділяють на *мотивовані* та *немотивовані*. При здійсненні заощаджень населення керується різними мотивами, зокрема це може бути прагнення придбання у майбутньому доволі коштовної речі чи організації відпустки, необхідність коштів для власного навчання або для освіти дітей, бажання накопичення коштів на «старість» тощо.

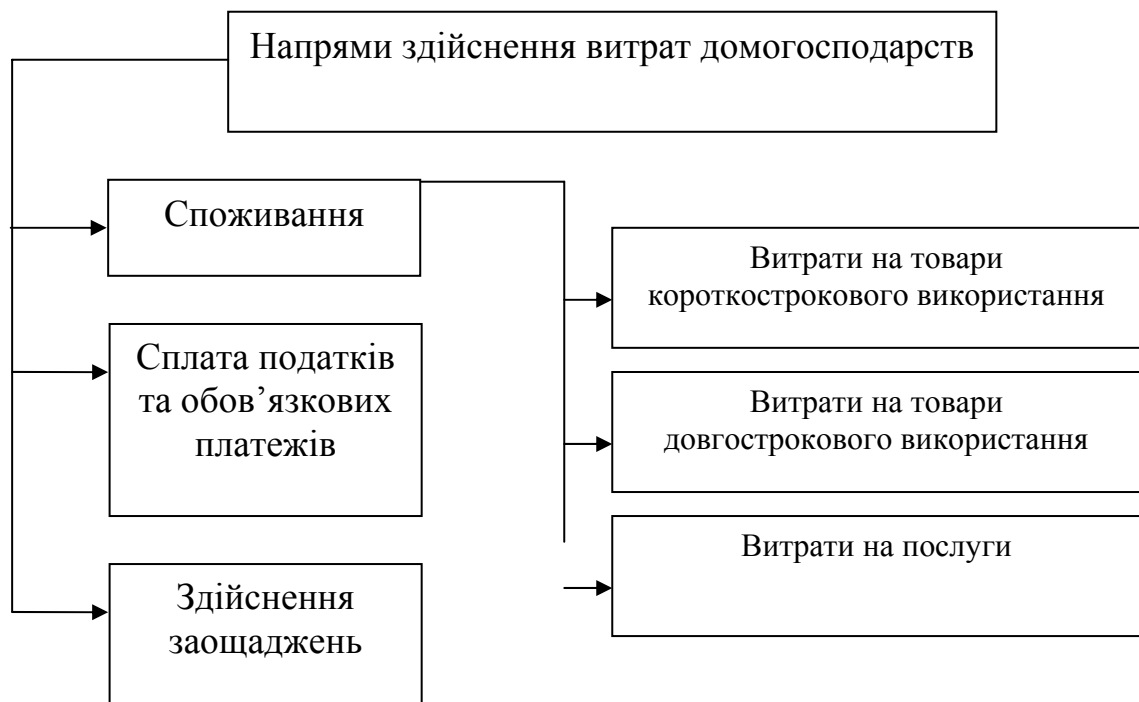

Рис. 15.1. Напрями здійснення витрат домогосподарств

Ймовірна ситуація, коли у населення формуються *немотивовані заощадження*, що виникають в наслідок перевищення платоспроможності над рівнем потреб. Це можливо у випадках, якщо:

- рівень доходів досить великий, тобто в змозі забезпечити задоволення потреб, які на даний час існують;
- рівень пропозиції та якість пропонованих товарів або послуг не може задовольнити попит споживачів;
- політика держави, що спрямована на підвищення рівня заощаджень, шляхом зниження витрат домогосподарств.

До немотивованих заощаджень відносяться *вимушені заощадження*, які виникають у населення, коли домогосподарства, маючи кошти, не мають змоги придбати потрібні їм товари в силу відсутності останніх у вільному доступі.

В залежності від характеру мобілізації заощадження домогосподарств поділяють на: *організовані та неорганізовані*. До організованих відносять всі накопичені фінансові активи домогосподарства, що зберігаються у фінансових інститутах банківської та пара банківської системи, зокрема внески на депозитні рахунки, цінні папери, страхові поліси тощо.

Неорганізовані заощадження можуть утворюватись як у грошовій та й у натуральній формі.

Неорганізовані грошові заощадження – це заощадження у формі готівки, що зберігається безпосередньо у населення, поза фінансовими установами, в національній та іноземній валютах.

До формування *неорганізованих заощаджень у натуральній формі* відносяться придбання таких товарів, вартість яких з часом не зменшується, а навпаки – має схильність до збільшення і дає змогу в подальшому змінити форму заощаджень на організовану та залучити їх до активного економічного кругообігу. В сучасних умовах до цієї категорії відносяться раритетні й ексклюзивні речі (картини, нерухомість і т. ін.) тощо.

Проте, наявність у домогосподарств заощаджень саме організованої форми свідчить про включення даного суб'єкта до фінансових відносин, що є важливим якісним показником у ринкових умовах господарювання. Утворення організованих заощаджень домогосподарств відбувається при взаємодії з різними інститутами фінансової системи та за участі інших суб'єктів

фінансових відносин, що зумовлює досить широкий діапазон фінансових інструментів для можливості здійснення заощаджень населенням та безпосереднього залучення домогосподарств до інвестиційних процесів тобто перетворення заощаджень населення на інвестиційний ресурс для економіки та функціонування домогосподарства як інвестора.

Одним з основним чинників, який впливає на процес утворення заощаджень, зокрема визначає потенційну можливість їх здійснення та окреслює ймовірний рівень накопичень, є дохід домогосподарства. Стабільність розвитку домогосподарства як суб'єкта економічних відносин досить тісно пов'язана з забезпеченням належних умов для фізіологічного розвитку членів даного утворення, що знаходить відображення у придбанні продуктів харчування, здійсненні витрат на одяг, взуття і т. ін. В переважній більшості випадків саме після задоволення першочергових споживчих потреб у домогосподарств з'являється можливість для формування заощаджень.

Крім рівня доходу, на процес накопичення коштів впливають:

- інфляційні очікування – що вищою очікується інфляція, то менше домогосподарства схильні заощаджувати;
- сподівання домогосподарств щодо розвитку економічної ситуації в країні та власних перспектив;
- демографічні чинники (склад сім'ї, місце проживання, рівень освіти, сектор зайнятості);
- зміни в оподаткуванні;
- зміни процентних ставок тощо.

Кожен з перерахованих чинників може впливати на процес заощадження як у напрямку його активізації, так і навпаки – виступати каталізатором для збільшення витрат на споживання. Так, наприклад, збільшення відсоткових ставок по депозитам виступить стимулом для домогосподарства до внесення коштів на депозитні рахунки, пониження ставок буде активізувати зменшення зацікавленості населення до даного інструменту та пожвавлення інтересу до альтернативних шляхів здійснення заощаджень.

На процес формування заощаджень у населення певний вплив мають інші суб'єкти ринкових відносин. Регулювання грошово-кредитного та фінансового ринків через відповідні інструменти (облікова ставка та норма обов'язкового резервування для банків, розмір резервів та напрямів їх інвестування для страхових компаній

тощо) певним чином впливає на діяльність фінансових інститутів, які мають враховувати відповідні зміни при побудові своєї політики, зокрема щодо взаємодії з населенням через залучення їх заощаджень.

Структура та обсяги доходів та витрат домогосподарств формують фінансовий стан домогосподарства. Важливість його визначення зумовила появу нових аспектів розгляду фінансів домогосподарств. Серед сучасних дослідників теоретичних питань функціонування домогосподарств увага акцентується на методичних підходах, що ґрунтуються на визначенні фінансового стану домогосподарства за допомогою коефіцієнтів, розрахунок яких дає змогу дослідити загальний фінансовий стан домогосподарства та здійснити оцінку структури та складу доходів і витрат в розрізі ліквідності, прибутковості та здатності забезпечувати фінансову стабільність.

Так, зокрема, П. Шваб досліджуючи фінансовий стан домогосподарств, концентрує увагу на аналізі купівельної спроможності населення, оцінюванні рівня життя та рівня заробітних плат. А. Рамський пропонує використання форми для оцінки фінансового стану домогосподарств, яка базується на групуванні активів та пасивів домогосподарства (основний/оборотний та власний/позиковий капітали відповідно).

Для оцінювання фінансового стану домогосподарств Т. Кізіма пропонує розраховувати два визначальних показники – коефіцієнт заборгованості (співставлення сукупних боргів і наявних активів) та коефіцієнт ліквідності (порівняння ліквідних активів і поточних зобов'язань). В межах останнього увага звертається на необхідність чіткого визначення ліквідних активів домашнього господарства та пропонується розраховувати грошовий мультиплікатор домогосподарства для можливості оцінки інвестиційних перспектив даного суб'єкта.

Дослідник В. Ворошило пропонує здійснювати оцінку фінансового стану домогосподарства на основі комплексу показників за трьома групами:

- фінансово-майновий стан;
- наявність і обсяг оборотних коштів;
- фінансова стійкість.

Науковець Т. Дмитров пропонує оцінювати персональний фінансовий стан домогосподарства на основі низки коефіцієнтів:

— коефіцієнт ліквідності – відношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань. Значення показника повинно бути більше 1.

— коефіцієнт покриття щомісячних витрат – співставлення готівки та обов'язкових щомісячних платежів. Розраховується як відношення ліквідних активів до 1/12 річних витрат;

— коефіцієнт заборгованості – відношення суми активів до суми зобов'язань;

— коефіцієнт довгострокового покриття особистих витрат – розраховується як відношення суми особистих доходів до суми постійних фіксованих витрат та показує у скільки разів наявні доходи можуть покрити платежі;

— коефіцієнт економії – відношення суми доходу, за умови економії, до загальної суми доходів;

— показники ефективності – коефіцієнт ефективності витрат (відношення доходів до витрат) та коефіцієнт ефективності доходів (відношення витрат до доходів). Коефіцієнти повинні бути більше 1 та менше 1 відповідно;

— коефіцієнт фінансової автономії – відношення власного капіталу до зобов'язань;

— показники структури багатства: показники структури активів та пасивів у персональному балансі домогосподарства, показники структури доходів та витрат по відношенню до особистих доходів, показники грошового потоку: вхідні та вихідні.

Важливим аспектом сучасних досліджень фінансового стану домогосподарств, з огляду на особливості домогосподарств як учасників фінансових відносин, стають процеси формування та забезпечення фінансової стійкості домогосподарств з урахуванням важливості залучення фінансових ресурсів домогосподарств до інвестиційних процесів без погіршення стану фінансування потреб поточної життєдіяльності.

15.4. Залучення фінансових ресурсів домогосподарств до економіки країни

Формування заощаджень на рівні домогосподарства пов'язано з необхідністю їх подальшого використання з метою отримання прибутку, від так заощадження домогосподарств на загальнодержавному рівні є потенційними інвестиційними

ресурсами для економіки країни. Залучення заощаджень домогосподарств відбувається за допомогою фінансових інструментів та через інститути фінансової системи. Перелік видів фінансових інструментів та фінансових посередників наведено на рисунку 17.2.

Рис. 15.2. Напрями інвестування заощаджень домогосподарств за видом фінансового інструменту та фінансового посередника

Здійснення накопичення грошових коштів на ощадних рахунках реалізується за допомогою таких фінансових інститутів як комерційні банки, кредитні спілки тощо.

Для роботи з фізичними особами у банківській практиці використовують ощадні вклади та ощадні сертифікати.

Ощадний вклад (депозит) – це грошові кошти фізичної особи, які зберігаються на банківському рахунку протягом певного періоду часу, по закінченню якого клієнт отримує відсотковий дохід на внесені кошти.

Ощадний сертифікат – це різновид цінних паперів, що випускається банком тільки для фізичних осіб та засвідчує право

власника даного сертифікату на отримання певної суми відсотків на внесені кошти.

Перевага сертифікату перед депозитом у тому, що ощадний сертифікат може обертатися на вторинному ринку, виступати засобом платежу, застави тощо.

До інструментів залучення фінансових ресурсів домогосподарств, які мають значний інвестиційний потенціал для економіки країни та вагомі переваги перед депозитними внесками для населення, відносяться договори із страхування життя, або як прийнято світовою практикою – life-страхування.

Згідно Закону України «Про страхування», страхування життя – це «вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та (або) досягнення застрахованою особою визначеного договором віку. Умови договору страхування життя можуть також передбачати обов'язок страховика здійснити страхову виплату у разі нещасного випадку, що стався із застрахованою особою, та (або) хвороби застрахованої особи».

Поділ страхування (а від так – страхових компаній та договорів страхування) на ризикове страхування (non-life insurance) та страхування життя (life insurance) пов'язано з низкою відмінностей, що притаманні останньому. Договори страхування життя окрім страхового захисту та виплати застрахованому страхової суми, передбачають отримання певного відсоткового доходу, та, в разі отримання страховою компанією інвестиційного доходу від своєї діяльності, можливість участі в ньому страхувальника, таким чином, виступаючи своєрідним інструментом заощадження коштів населення. Дане розмежування проводиться за економічною ознакою.

Кошти населення, що залучаються за допомогою договорів страхування життя до страхових компаній, можуть стати вагомим внеском до фінансових ресурсів країни, тим паче, що договори страхування життя мають значний часовий лаг, що дає можливість використання коштів для довгострокового інвестування з метою розвитку реального сектору економіки.

Страховання життя – «підгалузь особистого страхування, в якій об'єктом страхових відносин можуть бути майнові інтереси, що не суперечать законодавству України, пов'язані з життям застрахованого, що здійснюється на підставі добровільно укладеного договору між страховиком та страхувальником».

На страховому ринку life-страховики пропонують декілька видів програм страхового захисту, зокрема:

— змішане страхування життя – це вид страхового захисту, який передбачає отримання застрахованим або вигодо набувачем страхової суми у разі настання страхового випадку. Страховими випадками вважаються: дожиття застрахованої особи до певного, закріпленого в договорі страхування, віку, смерть застрахованого або отримання травми, що призводить до інвалідності;

— пенсійне страхування – пов'язане з дожиттям застрахованого до встановленого пенсійного віку з подальшим отриманням пенсійних виплат. Договори даного виду в переважній більшості випадків теж включають покриття ризику непередбачуваної смерті застрахованого. Крім того, такі договори мають варіації щодо форми та періодичності отримання страхового відшкодування (разове, щомісячне), тривалості сплати пенсійних виплат страховиком (довічне, протягом визначеного строку), додаткового захисту після досягнення зазначеного віку (наприклад, покриття ризику нещасного випадку та страхування життя тощо) і т. ін.

— страхування дітей – це різновид страхування життя, в якому застрахованою виступає дитина. Ризики, які покриває даний вид страхування є схожими з договорами змішаного страхування життя. Страхування дітей має декілька напрямів, які різняться в залежності від кінцевої мети накопичення коштів: на майбутнє весілля, навчання, купівлю квартири тощо, однак, в переважній більшості випадків, всі ці види договорів містять страховий захист від ризику смерті, нещасного випадку під час дії договору і т. ін. До переваг цього виду life-страхування, слід віднести продовження дії договору страхування, навіть після смерті страхувальника, тобто застрахована дитина продовжує користуватись страховим захистом та отримує повну страхову суму по закінченні дії договору страхування.

Страхування життя має значний соціальний потенціал, зокрема в розрізі пенсійного страхування, та може стати вагомим доповненням до державних програм соціального захисту.

Окремо слід звернути увагу, на можливості для домогосподарств інвестувати вільні грошові кошти у договори програм щодо формування додаткових пенсійних виплат, що їх пропонують як страхові компанії так і Недержавні пенсійні фонди. Залучені таким чином кошти формують:

- довгостроковий інвестиційний інструмент для домогосподарства;
- потенційний додатковий дохід та стабільні виплати накопичених пенсійних внесків у майбутньому;
- стратегічні та довгострокові інвестиційні ресурси для економіки країни.

Як інструмент накопичення та інвестування домогосподарствами можуть використовуватись також і цінні папери (акції, облігації державної позики тощо). Населення України, у зв'язку з процесами приватизації, які мали місце в середині 90-х років ХХ століття, в переважній своїй більшості стало власниками акцій багатьох підприємств, та в силу нерозвиненості фондового ринку, відсутності розуміння та досвіду використання даного інструменту, з огляду на нестабільність економічної ситуації, та банкрутство підприємств вітчизняні домогосподарства не мали можливості дієвого використання цінних паперів, і як наслідок, в подальшому взагалі втратили зацікавленість до такого методу інвестування грошових коштів.

В умовах ринкової економіки домогосподарство, здійснюючи заощадження своїх коштів, має потужний арсенал різноманітних інструментів. Формування у домогосподарств заощаджень саме організованої форми є яскравим показником стабільності в суспільстві та довіри до фінансової системи, адже накопичення грошових коштів у готівковому вигляді у населення не дає змоги залучити дані ресурси, через фінансові інститути, для потреб економіки, зокрема інвестування коштів у виробничі потужності, розвиток науки й технології тощо.

Питання для самоконтролю.

1. Дайте визначення терміна «домогосподарство».
2. Розкрийте передумови становлення домогосподарства як суб'єкта фінансових відносин.
3. Дайте визначення терміна «фінанси домогосподарств».
4. Які основні функції виконують фінанси домогосподарств?
5. Розкрийте сутність фінансових ресурсів домогосподарств.
6. З яких точок зору можна розглядати бюджет домогосподарства?
7. Розкрийте складові доходів домогосподарств.
8. Охарактеризуйте види доходів домогосподарств.
9. Розкрийте напрями витрат домогосподарств.
10. Розкрийте складові витрат домогосподарства на споживання.
11. Які ознаки класифікації заощаджень домогосподарств ви знаєте?
12. В чому полягає особливість здійснення заощаджень у натуральній формі?
13. Розкрийте напрями інвестування заощаджень домогосподарств.

Тести

1. Домогосподарство – це:
 - а) об'єднання підприємств;
 - б) сукупність жильців багатоквартирного будинку;
 - в) житлово-комунальне господарство;
 - г) економічна одиниця.
2. Розподільча функція фінансів домогосподарств проявляється під час:
 - а) здійснення витрат;
 - б) формуванні заощаджень;
 - в) надходженні доходів;
 - г) узгодження інтересів усіх членів домогосподарства.

3. Бюджет домогосподарства представляє собою загальний фонд грошових коштів домогосподарства на конкретний момент часу відповідно до:

- а) історичної концепції;
- б) облікової концепції;
- в) економічної концепції;
- г) прагматичної концепції.

4. Натуральна форма оплати праці проявляється:

- а) у грошовій формі;
- б) у натуральній формі;
- в) у безготівковій формі;
- г) не має жодної правильної відповіді.

5. Доходи, які формуються як платня за використання ресурсів домогосподарства називаються:

- а) матеріальні доходи;
- б) грошові доходи;
- в) первісні доходи;
- г) доходи на вкладений капітал.

6. До витрат на товари короткострокового використання не відносяться витрати на придбання:

- а) одягу;
- б) пального;
- в) медичних послуг;
- г) продуктів харчування.

7. Основна причина формування немотивованих заощаджень домогосподарств полягає у:

- а) необхідності формування резервів на непередбачувані випадки;
- б) необхідності накопичення грошових коштів на придбання коштовних речей;
- в) недостатності у домогосподарства фінансових ресурсів;
- г) перевищенні платоспроможності над рівнем потреб.

8. Неорганізовані заощадження домогосподарств можуть утворюватись:

- а) лише у грошовій формі;
- б) лише у натуральній формі;
- в) у грошовій та у натуральній;
- г) лише у національній та у іноземній валютах.

9. Для роботи комерційних банків з домогосподарствами у формі цінної папери використовується наступний фінансовий інструмент:

- а) ощадний вклад;
- б) ощадний сертифікат;
- в) договір страхування життя;
- г) банківський депозит.

10. Формування заощаджень домогосподарств не пов'язано з укладанням:

- а) договір страхування життя;
- б) договір пенсійного страхування;
- в) договір страхування автомобіля;
- г) не має правильної відповіді.

Література

1. Белозёров С. А. Финансы домашнего хозяйства как элемент финансовой системы / С. А. Белозёров // Дайджест-Финансы. – 2007. - №8(125). – с.17-24.

2. Ворошило В. В. Фінанси домашніх господарств у фінансовій системі держави : монографія / Ю. М. Воробйов, В. В. Ворошило. — Сімферополь : ВД "АРІАЛ", 2013. — 232 с.

3. Вступ до економічної теорії. Підручник. Видання третє, доповнене/[Ватаманюк З., Панчишин С., Ватаманюк О., Пікулик О. та ін.]//За ред. З. Ватаманюка. – Львів: «Новий світ - 2000», 2006. – 504 с.

4. Дмитров Т. Персональні фінанси: Учебникът/ Т. Дмитров. – Свищов: АИ «Ценов». – 2010. – с.225

5. Кізима Т.О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку: монографія/ Т.О. Кізима; [вст. слово С.І. Юрія]. – К.: Знання, 2010. – 431 с.

6. Коцюрубенко Г.М. Витрати домогосподарства та їх класифікація / Г.М. Коцюрубенко // Збірник наукових праць

Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки [Текст]: Випуск 26: Удвох частинах / М-во освіти та науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси: ЧДТУ, 2010. – Частина I. Том 1. – С. 186–191.

7. Коцюрубенко Г.М. Джерела формування доходної частини бюджету домогосподарства / Г.М. Коцюрубенко // Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць. – Вип. 12 (115) / Наук. ред. І. Г. Мансуров. – К., 2010. – С. 249–252.

8. Коцюрубенко Г.М. Формування заощаджень українськими домогосподарствами / Г.М. Коцюрубенко // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – 2011. – №5 (79). – С. 71–81.

9. Політична економія: Підручник / [Федоренко В.Г., Діденко О.М., Руженський М.М., Іткін О.Ф.]; за науковою ред. доктора економ. наук проф. В.Г. Федоренка. – К.: Алерта, 2008. – 487 с.

10. Політична економія: Навч. посіб./ [Г. А. Оганян, В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін]; За заг. ред. Г. А. Оганяна. – К.: МАУП, 2003. – 520 с.

11. Рамський А. Ю. Фінанси домогосподарств та їх роль у забезпеченні попиту та пропозицій на ринку капіталів/ А. Ю.Рамський// Бізнесінформ. – 2013. – №12. – с. 136-144

12. Старостенко Г. Г. Політична економія: Навч. Посібник/ Г. Г. Старостенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 344 с.

13. Шваб П. В. Витрати і доходи домогосподарств України в період економічної кризи [Електронний ресурс] / П. В.Шваб// Науково-виробничий журнал «Облік і фінанси АПК». – 2012. – №2. – Режим доступу: <http://magazine.faaaf.org.ua/content/view/1378/35/>

14. Шикина Н.А. Формирование пенсионной составляющей финансовых ресурсов домохозяйств Украины / А.Н. Коцюрубенко, Н.А. Шикина // Журнал "Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление". – Воронеж, 2013. – №2. – С. 176–184.

15. Шикина Н.А. Фінанси домогосподарств як основа розвитку людського капіталу / Н.А. Шикина, Г.М. Коцюрубенко // Вісник ДонНУЕТ. Економічні науки. – Донецьк. – 2011. – №3 (51). – С. 288–296. (0,72 друк. арк.)

16. Шикина Н. А. Ресурсная политика домохозяйства: стратегия и тактика / Н. А. Шикина, А. Н. Коцюрубенко, // Науковий вісник ХДУ. Серія: Економічні науки. – 2014. - №6. - Ч. 5. – С. 107-119.

РОЗДІЛ 16. СТРАХУВАННЯ. СТРАХОВИЙ РИНОК

Основні терміни і поняття: страхування, страхові відносини, страховий фонд, функції страхування, учасники страхування, страхові ризики, обсяг страхової відповідальності, види і форми страхування, фінансові ресурси страховика, страховий ринок, учасники страхового ринку.

16.1. Сутність страхування і страхові відносини. Страховий фонд. Функції страхування

Страхування вважається однією з якнайдавніших категорій суспільно-виробничих відносин. Його виникнення обумовлене ризикованим характером суспільного виробництва. Страхування пов'язане з рухом грошової форми вартості при формуванні і використанні відповідних цільових коштів у процесі розподілу і перерозподілу грошових доходів і нагромаджень.

Економічну категорію страхування характеризують наступні ознаки.

При страхуванні виникають грошові розподільні і перерозподільні відносини, обумовлені страховим ризиком як імовірності і можливості настання страхового випадку, здатного завдати шкоди. Цією ознакою страхування зв'язане з категорією страхового захисту.

Для страхування характерні замкнуті перерозподільні відносини між його учасниками, зв'язані із солідарною розкладкою суми збитку в одному чи декількох господарствах на всі господарства, залучені до страхування. Подібна замкнута розкладка збитку заснована на імовірності того, що кількість потерпілих, як правило, менше числа учасників. Потенційний ризик нанесення збитку інтересам кожного страхувальника розподіляється на всіх і, як наслідок, кожен страхувальник стає учасником компенсації фактично нанесеного збитку. Ключовим моментом у таких відносинах є сплата страхового внеску, що створює основу страхового фонду. Тому угода про страхування починає діяти не з моменту підписання угоди, а з моменту внесення першого внеску, або його частки. Розмір внеску – це частка учасника в розкладці

збитку, а замкнутість – це відмінна риса даних відносин. Недостатність зібраних коштів не означає, що страховик вільний від компенсації збитку.

Страховання передбачає перерозподіл збитку як між територіальними одиницями, так у часі. Страховання у часі припускає, що страховий випадок може не наступити протягом декількох років і в сприятливі роки можна створювати необхідний резерв.

З огляду на вищевикладене, можна казати, що страховання виступає як сукупність особливих замкнутих розподільних і перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування збитку або його компенсації учасникам страхування.

Розподільні і перерозподільні відносини в страхуванні пов'язані, з одного боку, з формуванням страхового фонду за допомогою заздалегідь фіксованих страхових платежів, а, з іншого боку, з відшкодуванням збитку з цього фонду учасникам страхування.

Виходячи з цього визначення, учасниками страхових відносин є:

по-перше, страхувальники, тобто ті фізичні або юридичні особи, які зацікавлені у відшкодуванні збитку при настанні страхового випадку. Це базовий рівень, якій відображає глибинну сутність страхування;

по-друге, фінансові посередники-страховики, тобто юридичні особи, які професійно займаються організацією страхування. Основним завданням страховиків є формування страхового фонду, забезпечення еквівалентності страхових відносин, здійснення страхової діяльності, тобто надання страхових послуг і продаж страхових продуктів. Це другий рівень відносин, який є похідним від базового, але який з розвитком товарно-грошових відносин набув статусу невід'ємного елемента страхових відносин;

по-третє, органи, які здійснюють нагляд за страховою діяльністю. Це можуть бути як державні органи, так й саморегулюючі утворення. Основним завданням таких органів є здійснення нагляду за діяльністю страховиків у межах законодавчого поля держави, дотриманням міжнародних угод у сфері страхування, врегулюванням фінансової стійкості

страховиків, здійснення захисту споживачів страхових послуг – страхувальників. Це третій рівень відносин, який також є похідним і в сучасних умовах також є необхідним елементом страхових відносин.

Крім того, у страховій сфері функціонують такі фінансові посередники як перестраховики, основним завданням яких є забезпечення фінансової стійкості страхової діяльності страховиків. Перестраховики – це юридичні особи, які приймають на себе зобов'язання щодо прийняття на фінансову відповідальність страхового ризику (або його частини) страховика. Перестраховики заключають угоди з прийняття ризиків тільки зі страховиками й відповідають по фінансовим зобов'язанням тільки перед ними. Страховики мають відповідальність при настанні страхового випадку перед страхувальниками. У цьому є принципова відмінність у їх діяльності.

Страхування шляхом формування страхового фонду за допомогою наперед фіксованих страхових платежів, з одного боку, і відшкодування збитку з цього фонду з іншого боку забезпечує нормальні відтворювальні відносини, безперервність і безперебійність.

Страховий фонд – це сукупність фінансових та матеріальних засобів, які мають цільове призначення та формуються шляхом накопичення, акумуляції фінансових та матеріальних ресурсів.

Створення страхового фонду, а це вся сукупність активів, які має страховик, є важливим напрямком його діяльності. А теоретичні засади створення страхового фонду знаходяться у центрі уваги вчених.

Найбільшого поширення набули дві основні теорії щодо створення страхового фонду: теорія К. Маркса і теорія Шредера-Вагнера.

Слід зазначити, що К. Маркс спеціально не займався розглядом теорії страхового фонду, разом з тим, він підкреслював необхідність існування такого фонду, а його джерелом визнавав тільки додану вартість.

Використовуючи положення К. Маркса, В. Райхер, а потім В. Шахів і Л. Рейтман, а також ряд інших вчених вважали, що витрати на страхування повинні відшкодовуватися з доданої вартості, а стосовно практики - з чистого прибутку підприємства. Така ситуація породжувала незацікавленість підприємств в

здійсненні страхування і весь тягар майнового збитку лягав на державу. В умовах економічної формації із загальнодержавною формою власності це себе виправдовувало. Але коли це ж положення було застосоване до приватного капіталу - виникли серйозні проблеми з відшкодуванням збитків.

Відповідно до другої теорії (Вагнер-Шредер) джерелом утворення страхового фонду є та частина вартості, яка переходить на продукт і призначена для оновлення як в амортизаційному фонді. Величина цієї частини вартості визначається мірою ризику, до якого схильне дане майно. Таким чином, страхові платежі згідно цієї теорії повинні включатися наперед до фонду відшкодування, а на практиці - прямо відноситися на витрати вироблення продукції. Дана теорія одержала назву амортизаційної. Поза сумнівом, що найпривабливішою в цій теорії є практична складова, адже пряме віднесення страхових платежів на собівартість продукції є вигідним для власника. Разом з тим, використання положень цієї теорії у практиці призводить до появи фінансових схем, ухилення від оподаткування та стимулює страховика до уникнення виконання своїх зобов'язань.

Залежно від того, які суб'єкти вступають у відносини з приводу формування та розподілу страхового фонду, існують і форми організації цього фонду.

На практиці існують три основні організаційні форми страхового фонду. Суб'єктами відносин виступають держава, окремих товаровиробник, страховик. Тому виділяють :

- державний централізований фонд, який формується із загальнодержавних ресурсів в натуральній і грошовій формі. У натуральній формі – це постійно поновлювані запаси продукції, сировини, продовольства, палива і т.д. В грошовій формі – це фінансові резерви (золото, коштовності і т.д.). Призначення цього фонду складається в забезпеченні відшкодування збитку і усунення крупних стихійних лих і крупних аварій (повеней, обвалів, землетруси і т.д.);

- фонд ризику товаровиробника. Такий фонд є децентралізованим фондом грошових ресурсів і натуральних ресурсів. Прикладом можуть служити запаси зерна для посіву у фермерів (при необхідності пересівання), для покриття збитків від виробничої діяльності при настанні несприятливих подій, коли

одержаної компенсації недостатньо. Даний фонд створюється за рахунок власних ресурсів товаровиробника.

- страховий фонд страховика. Це також децентралізований фонд, що складається з коштів страхувальників. У цьому є принципова відзнака від інших фондів, як форми організації. Кошти, що створюють страховий фонд, не належать страховику, а поступають у його тимчасове розпорядження. Тому витрати страхового фонду мають чітко цільове призначення і направляються тільки на виплату страхових сум (особисте страхування) і відшкодування збитку (майнове страхування).

Розвиток ринкових відносин припускає майнову незалежність кожного власника. Звідси випливає об'єктивна економічна необхідність використання категорії страхового захисту виокремленого господарюючого суб'єкта, а також фізичної особи, з точки зору майнового забезпечення здоров'я, життя і працездатності.

Для розвитку суб'єктів ринкової економіки, які здійснюють господарську діяльність, потрібно наявність у системі економічних відносин спеціалізованої системи перерозподільних відносин, що дозволяє забезпечувати безперервність господарської діяльності таких суб'єктів шляхом надання їм страхового захисту при настанні несприятливих подій. При цьому захисту можуть підлягати майнові інтереси, тобто інтереси, пов'язані з володінням, розпорядженням і користуванням майном, з цивільною відповідальністю, обумовленої володінням, розпорядженням і користуванням майном, а також інтереси, пов'язані зі збереженням досягнутого рівня життєзабезпечення і життя.

Нанесення збитку майновим інтересам може виражатися в знищенні чи частковому ушкодженні приналежного йому майна, виникненні у власника непередбачених фінансових обставин, а також у зв'язку з утратою доходу при непередбачених обставинах.

Збиток особистим інтересам може бути зв'язаний з повною чи частковою втратою працездатності, здоров'я, утратою життя і т.д.

Тому як елемент фінансових відносин, страхування зв'язане з виконанням специфічних функцій в економіці.

Економічній суті страхування відповідають функції, головною з яких є ризикова (її призначення – відшкодування збитку). Саме тут відбувається перерозподіл грошової форми вартості страхових подій.

До функцій страхування відносять: ризикову, накопичувальну, ощадну, контрольну, превентивну (попереджувальну).

Ризикова функція лежить у основі страхування та пов'язана з процесом надання страхового захисту. Характеристикою виконання ризикової функції на рівні страхової компанії стає розмір статутного капіталу (у порівнянні з мінімально встановленим розміром та із середньоринковим) та його динаміка; розмір та динаміка страхових резервів; динаміка страхових відшкодувань та рівень виплат (у порівнянні із середньо ринковим).

Реалізація накопичувальної функції дає можливість сформувати достатній страховий фонд для здійснення страхового захисту. Характеристикою якості виконання накопичувальної функції на рівні страховика стає розмір та темп зростання зібраних премій страховиком, темп зростання формування власного (у тому числі й гарантійного) капіталу у порівнянні з темпами виплати страхового відшкодування; розмір прибутку від страхової діяльності; розмір прибутку від інвестиційної діяльності; рівень фінансового потенціалу та темп росту.

Попереджувальна функція спрямована на фінансування превентивних заходів за рахунок частини коштів страхового фонду. На жаль, сьогодні реалізація цієї функції в Україні майже не знаходить місця.

Ощадна функція спрямована на акумулювання коштів у фонді. Особливо яскраво ця функція виявляється при страхуванні пенсії, і тому ця функція зближує страхування з кредитуванням.

Контрольна функція виявляється у строго цільовому використанні коштів страхового фонду. Дана функція реалізується через законодавчі і нормативні акти і здійснюється як на самому підприємстві відповідними службами, так і державними уповноваженими органами.

16.2. Страхові ризики: класифікація і характеристика

Протиріччя між людиною і стихією, між майновими інтересами людей створюють об'єктивні умови для настання випадкових подій, що мають негативні наслідки. Страхування пов'язано з таким фундаментальним поняттям як ризик.

У самому загальному вигляді під ризиком розуміється можлива небезпека втрат, яка витікає з специфіки природно-кліматичних, економічних і соціальних явищ. Як багатоаспектне поняття ризик можна розглядати як історичну, правову, економічну чи фінансову категорію.

Ризик як окрема подія має найбільш важливі з погляду ризик-менеджменту властивості: ймовірність і збиток, що виникає в результаті реалізації небезпеки.

В економічній теорії під «ризиком» прийнято розуміти ймовірність (загрозу) втрати підприємством частини доходів або отримання додаткових витрат у результаті здійснення певної виробничої та фінансової діяльності. Фактор ризику та необхідність покриття можливого збитку в результаті його прояву викликають потребу в страхуванні, у зв'язку з чим ризик є основою виникнення страхових інтересів і відносин.

Ризик у страхуванні розглядається в декількох аспектах:

- як конкретне явище або сукупність явищ (подія або сукупність подій), при настанні яких здійснюються виплати з раніше утвореного страхового фонду;

- у зв'язку з конкретним застрахованим об'єктом, так як будь-який ризик має конкретний об'єкт прояви;

- як певна ймовірність нанесення збитку (отримання збитків) даному об'єкту, прийнятому на страхування.

Ризик виступає об'єктом страхування, і його реалізація завдяки настанню випадкових подій чи явищ означає виникнення страхового випадку.

У сучасній теорії страхування виділяють наступні критерії класифікації ризиків:

- класи об'єктів, яким загрожують ризики;
- причини виникнення ризику;
- можливість впливу на ризики.

До комплексних класів об'єктів ризику відносяться :

- робоча сила ;
- майно;
- капітал;
- інформація.

За причинами виникнення виділяють ризики :

- природні явища - повінь, град, землетрус, епідемії і т.д.;

- соціально-суспільне середовище - шахрайство, злочин, нанесення ненавмисної шкоди;
- технічне середовище - відмова технічного засобу ;
- господарські процеси і стан економіки - інфляція, ринкова кон'юнктура, банківський відсоток, валютні курси і т.д.

За можливістю впливу на ризик можна виділити:

- ◆ екзогенні (зовнішні) ризики, вплив на які не підпадає під вплив особи, що приймає рішення, і обмежується зменшенням збитків або наслідків у результаті реалізації ризиків;
- ◆ ендогенні (внутрішні) ризики, що знаходяться в області впливу особи, що приймає рішення, для яких може бути зменшена ймовірність їх прояву і навіть повністю виключена в деяких випадках.

Слід розрізняти страховий випадок і страхову подію.

Під страховою подією розуміють потенційно можливе спричинення збитку об'єкту страхування.

Реалізована гіпотетична можливість заподіяння збитку об'єкту страхування означає страховий випадок.

Залежно від можливого результату (ризикової події) ризики поділяються на наступні:

- чисті ризики - можливість отримання негативного або нульового результату: природно-природні, екологічні, політичні, транспортні і частина комерційних ризиків (майнові, виробництва, торгіві);
- спекулятивні ризики - можливість отримання як позитивного, так і негативного результату: фінансові ризики.

У страхуванні всі ризики поділяються на дві групи: страхові й нестрахові (не включені в договір страхування).

Страховий ризик - це той, який може бути оцінений з точки зору ймовірності настання страхового випадку і кількісних розмірів можливого збитку.

Основні критерії страхового ризику:

- ризик повинен носити випадковий характер, при цьому всім сторонам, які беруть участь в договорі страхування, заздалегідь не відомі конкретний час страхового випадку і можливий розмір заподіяної шкоди;

- випадковість прояву даного ризику можливо зіставити з масою однорідних об'єктів, тобто вести статистичне спостереження;

- настання страхового випадку, виражене в реалізації ризику, не повинно бути пов'язане з волевиявленням страхувальника або іншої зацікавленої особи;

- факт настання страхового випадку не відомий в часі і просторі;

- страхова подія не повинна мати розміри катастрофічного лиха, тобто не повинно охоплювати масу об'єктів у рамках величезної страхової сукупності, заподіюючи масовий збиток;

- наслідки реалізації ризику можливо об'єктивно виміряти і оцінити в грошовому вираженні.

Нестрахові ризики - це ризики, які існують об'єктивно, але не можуть бути включені в обсяг відповідальності страховика, тобто прийняті на страхування.

16.3. Класифікація страхування. Основні принципи побудови системи страхування в умовах ринкових відносин

Під класифікацією розуміють ієрархічну систему взаємозалежних ланок.

В основу класифікації страхування покладені два критерії:

- розходження в об'єктах страхування;
- обсяг страхової відповідальності.

Класифікація по об'єктах страхування - це ієрархічна система розподілу страхування по галузях, підгалузях і видах.

В основі розподілу страхування на галузі лежать принципова різниця в об'єктах страхування.

Тому всю сукупність страхових відносин можна підрозділити :

- на відносини з приводу майнового страхування;
- на відносини з приводу страхування рівня життя;
- на відносини з приводу страхування відповідальності;
- на відносини з приводу страхування підприємницьких ризиків.

Майнове страхування поділяється в залежності від категорій страхувальників на страхування майна організацій і майна громадян, а також, в залежності від форм власності: на страхування власності державних установ і організацій та на страхування об'єктів інших форм власності.

Страховання рівня життя поділяється на соціальне страхування (обов'язкове і добровільне) і особисте страхування (обов'язкове і добровільне).

Страховання відповідальності поділяється на страхування заборгованості і страхування на випадок відшкодування шкоди.

Страховання ризиків поділяється на страхування прямих ризиків і страхування непрямих втрат доходів.

Під час підписання договору страхування страхувальник повинний мати уявлення про страховий тариф, що лежить в основі страхових внесків, які їм сплачуються. Такий прояв страхового інтересу страхувальників приводить до необхідності розподілу на конкретні види страхування.

Видом страхування називається страхування конкретних однорідних об'єктів у визначеному обсязі страхової відповідальності по відповідним тарифним ставкам. Законом України «Про страхування» передбачені види обов'язкового страхування.

- медичне страхування;
- державне особисте страхування військовослужбовців і військовозобов'язаних, покликаних на збори;
- державне особисте страхування осіб рядового, начальницького і вільнонайманого складу органів і підрозділів внутрішніх справ;
- державне особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- державне обов'язкове особисте страхування працівників митних органів;
- державне обов'язкове особисте страхування працівників прокуратури;
- державне страхування життя і здоров'я народних депутатів;
- державне особисте страхування посадових осіб державної контрольно-ревізійної служби України;
- державне особисте страхування посадових осіб державних податкових інспекцій

- державне обов'язкове страхування посадових осіб державних органів по справах захисту прав споживачів;
- особисте страхування працівників відомчої і сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- державне страхування спортсменів вищих категорій;
- державне страхування працівників державної лісової охорони;
- страхування життя і здоров'я фахівців ветеринарної медицини;
- страхування життя і здоров'я суддів;
- державне страхування донорів крові і (чи) її компонентів;
- особисте страхування від нещасливих випадків на транспорті;
- страхування членів екіпажа й авіаційного персоналу;
- страхування працівників замовника авіаційних робіт , осіб, зв'язаних із забезпеченням технологічного процесу при виконанні авіаційних робіт, а також пасажирів, перевезених по його заявці без придбання квитків;
- страхування ризикованих професій народного господарства від нещасних випадків;
- страхування відповідальності повітряного перевізника і виконавця повітряних робіт з відшкодування збитку, заподіяного пасажиром, багажу, пошті, вантажу;
- страхування відповідальності експлуатанта повітряного судна за збиток, що може бути заподіяний їм при виконанні авіаційних робіт;
- страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів;
- страхування авіаційних судів;
- обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень у радгоспах і інших державних сільськогосподарських підприємствах;
- страхування відповідальності операторів радіоактивних установок.

Організаційні принципи побудови системи страхування.

Основні принципи організації страхової справи в сучасних умовах обумовлюються загальними умовами функціонування ринкової економіки.

До основних принципів можна віднести: демонополізацію страхової справи; державне регулювання страхової справи; державний нагляд за страховою діяльністю.

Державний нагляд здійснюється з метою дотримання вимог законодавства України, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків і захисту інтересів страхувальників.

Страховання проводиться в обов'язковій і добровільній формі. Оптимальне сполучення обов'язкового і добровільного страхування забезпечує універсальний обсяг страхового захисту.

Обов'язкову форму страхування відрізняють наступні принципи:

- обов'язковість встановлюється законом;
- суцільне охоплення обов'язковим страхуванням зазначених у законі об'єктів;
- автоматичність поширення обов'язкового страхування на об'єкти, зазначені в законі;
- дія, незалежна від внесення страхових платежів;
- безстроковість обов'язкового страхування;
- нормування страхового забезпечення по обов'язковому страхуванню.

16.4. Фінансові ресурси страховика та джерела їх утворення

Формування фінансових ресурсів у страхуванні, на відміну від більшості галузей економіки, має деякі особливості. Якщо більшість підприємств спочатку роблять витрати, а потім реалізують продукцію, то специфіка страхової діяльності полягає у тому, що страховик спочатку залучає кошти страхувальників, а вже потім, у разі настання страхового випадку, виконує свої зобов'язання перед ними, тобто здійснює основні витрати.

Страховик – це фінансовий посередник, головним завданням якого, виходячи із сутності страхування, є забезпечення

нормального функціонування економіки шляхом компенсації збитків, що виникли і класифікуються як страхові, зменшення ризику діяльності, попередження настання збитків. Разом з тим, слід пам'ятати, що страховик є суб'єктом підприємництва і головною метою його діяльності є отримання прибутку. Поєднання інтересів страховика і суспільства стає основою існування ринку страхування. Надання страхового захисту здійснюється у вигляді страхової послуги.

Специфіка страхової послуги складається з того, що страховик за обіцянку компенсувати майбутні вірогідні збитки отримує від страхувальника певний відсоток від обумовленої в страховій угоді суми, а у разі настання страхового випадку сплачує страхову суму. Тому перед страховиком стає серйозне фінансове завдання - накопичення достатньої кількості коштів, щоб бути у змозі виконати свої зобов'язання. Специфіка діяльності страховика обумовлює специфіку формування, акумулювання, управління, накопичення фінансових ресурсів. В ідеальному випадку сформовані фінансові ресурси повинні повністю покривати фінансові зобов'язання. Слід зазначити, що виконуючи функції страхування, страховик виступає як вагомий представник фінансового ринку. Формування ресурсів здійснюється на основі розрахованої тарифної ставки, а велика кількість страхових угод дозволяє створювати фінансові ресурси у значних обсягах. Така можливість виникає завдяки охопленню великої кількості ризиків, які приймаються на страхування та великої кількості страхувальників, які бажать або вимушені згідно законодавства, страхувати свої інтереси.

Акумулювання ресурсів здійснюється шляхом формування певних видів страхових резервів та розміщення їх у фінансових активах. Управління ресурсами передбачає не тільки ефективне розміщення коштів в активи, але й створення фонду попереджувальних заходів, управління власне ризиками та інше. Накопичення ресурсів складається у тому, що страховик повинен не тільки зібрати певну суму коштів, але й забезпечити збереження їхньої вартості та отримання суттєвого доходу для виплат страхувальникам, покриття власних витрат, отримання доходу, що надає можливість розвивати страховий бізнес. Виконання цієї функції можливе при використанні концепції вартості грошей у часі та концепції інвестування.

Структура фінансових ресурсів страховика має наступні складові:

- внески у статутний капітал (власні). Ці ресурси використовуються як фінансовий резерв для сплати страхового відшкодування особливо на початку діяльності. До розміру статутного капіталу висуваються певні вимоги, тому що саме статутний капітал є гарантією платоспроможності страховика. Він є тією фінансовою гарантією, яка повинна забезпечити виплати у разі масштабності страхових подій. Розмір статутного капіталу є також базою для розвитку нових видів страхування. Статутний капітал є джерелом довгострокових інвестицій;

- нерозподілений прибуток (власні). Нерозподілений прибуток свідчить про потенціал, яким володіє страхова компанія. Це також виступає гарантією сплати страхового відшкодування у разі нестачі страхових резервів. Нерозподілений прибуток призначено для розвитку страхового бізнесу особливо при проведенні аквізційних робіт. Нерозподілений прибуток є джерелом інвестиційних ресурсів особливо при вкладенні у довгострокові активи;

- страхові резерви (власність страхувальника). Кошти страхових резервів мають цільове призначення – сплата страхового відшкодування. Вони поділяються на резерви збитків та резерви незароблених премій. Ці кошти можуть інвестуватися лише у короткострокові активи і, як правило, розміщуються на поточному рахунку або депозиті;

- інші фінансові ресурси (власні).

Специфіка фінансів страховика, що полягає у ймовірності неспівпадіння обсягу сформованих страхових резервів і потреб у виплаті страхового відшкодування, відбивається на складі і структурі його фінансових ресурсів. Тому важливим для формування фінансових ресурсів страховика стає визначення джерел фінансових ресурсів.

Фінансові ресурси страховика поділяються на власні та залучені. До власних ресурсів відноситься власний капітал, що складається з статутного капіталу, нерозподіленого прибутку, спеціальних фондів. До залученого капіталу відносяться кошти страхових резервів та інші залучені ресурси.

При недостатності коштів для сплати страхового відшкодування зі страхових резервів, сформованого статутного

капіталу, вільних резервів, нерозподіленого прибутку, власники страхових компаній відповідають по зобов'язанням всім своїм майном (стаття 50 Господарського Кодексу). Тобто до власного капіталу ми можемо віднести і майно власників (на праві власності), яке не використовується у діяльності товариства, але потенційно належить йому.

Власний капітал формується за рахунок двох джерел: внесків засновників та прибутку, що отриманий в результаті діяльності страховика.

Власний капітал страховика включає:

- сплачений статутний капітал;
- додатковий капітал;
- резервний капітал;
- нерозподілений прибуток минулих років;
- нерозподілений прибуток поточного року.

Однак розмір власного капіталу не є безперечним критерієм, який показує здатність страховика виконувати зобов'язання перед клієнтами.

Критерієм оцінки тут слугує співвідношення між розміром власного капіталу і обсягом прийнятих обов'язків. Достатність страхових резервів і статутного фонду залежить від: виду страхування, терміну дії договору, рівномірності розподілу ризику.

До джерел фінансових ресурсів страховика належить також залучений капітал. Його наявність забезпечує прояв особливостей фінансових відносин страховика.

До залучених коштів належать кошти, що не належать підприємству, організації, знаходяться у тимчасовому розпорядженні і котрі мають бути повернені власнику. До них, як правило, відносяться, різні види поточних зобов'язань, які можуть бути використані лише протягом певного проміжку часу до настання потреби у їх поверненні. За характером використання вони подібні до власних, оскільки після надходження вони переходять у тимчасове розпорядження підприємства. Однак існують обмеження у їх використанні, адже такі кошти мають здебільшого цільовий характер.

На страховому ринку страхова компанія залучає кошти у вигляді страхових платежів. Сьогодні вважається, що страхові резерви це відкладені зобов'язання.

Страхові платежі, що надходять до страховика, належать страхувальникам. Страховик формує на основі страхових платежів страхові резерви і розміщує їх у фінансові інструменти. Дохід, отриманий від розміщення страхових резервів, належить страховику. За цими двома пунктами страхові платежі можна віднести до залучених коштів. Однак, при закінченні строку договору при його беззбитковому проходженні, страхові платежі не повертаються страхувальникам, а переходять у власний капітал. А при настанні страхового випадку, відбувається не повернення страхових платежів, а відшкодування збитку за рахунок широкого кола страхувальників і власних коштів страховика. У цій принциповій особливості і полягає відмінність страхових платежів від залучених коштів. Тому вважаємо, що дані кошти необхідно виділяти в умовно-залучені кошти.

Таким чином, під умовно-залученими коштами страховика ми розуміємо сукупність грошових ресурсів, які належать страхувальникам, з приводу формування, використання і управління якими виникають фінансові відносини між страховиком і страхувальником.

Умовно-залучені кошти є основою при формуванні страхових резервів, призначених для виконання зобов'язань перед страхувальниками. Страховик несе відповідальність за достатність страхових резервів для виконання зобов'язань. Використання страхових резервів має суто цільове призначення, і розмір виплат (відшкодувань) залежить від ймовірності настання збитку. За правильністю прогнозування ймовірності настання збитку відповідальність несе страховик, він також відповідає і за цільове використання коштів страхових резервів. Ефективне управління коштами страхових резервів дозволяє страховику отримувати додатковий дохід та підвищити свою платоспроможність. Таким чином страхувальники опосередковано, зацікавлені у наявності ефективної системи управління страховими резервами. Фінансові відносини між страховиком і страхувальником оформлюються договором страхування і є об'єктом контролю з боку держави.

Страхові резерви є матеріальним втіленням страхових відносин. Розширення переліку ризиків, підвищення вірогідності їх настання і важкості їх наслідків потребують відповідного удосконалення форм втілення страхових відносин. Тому форма, розмір і структура

страхових резервів, використовуваних з метою страхового захисту фізичних та юридичних осіб, змінюються з розвитком суспільства

16.5. Страховий ринок

Страховий ринок як система взаємопов'язаних ланок узагальнено може мати наступну структуру (рисунок 16.1).

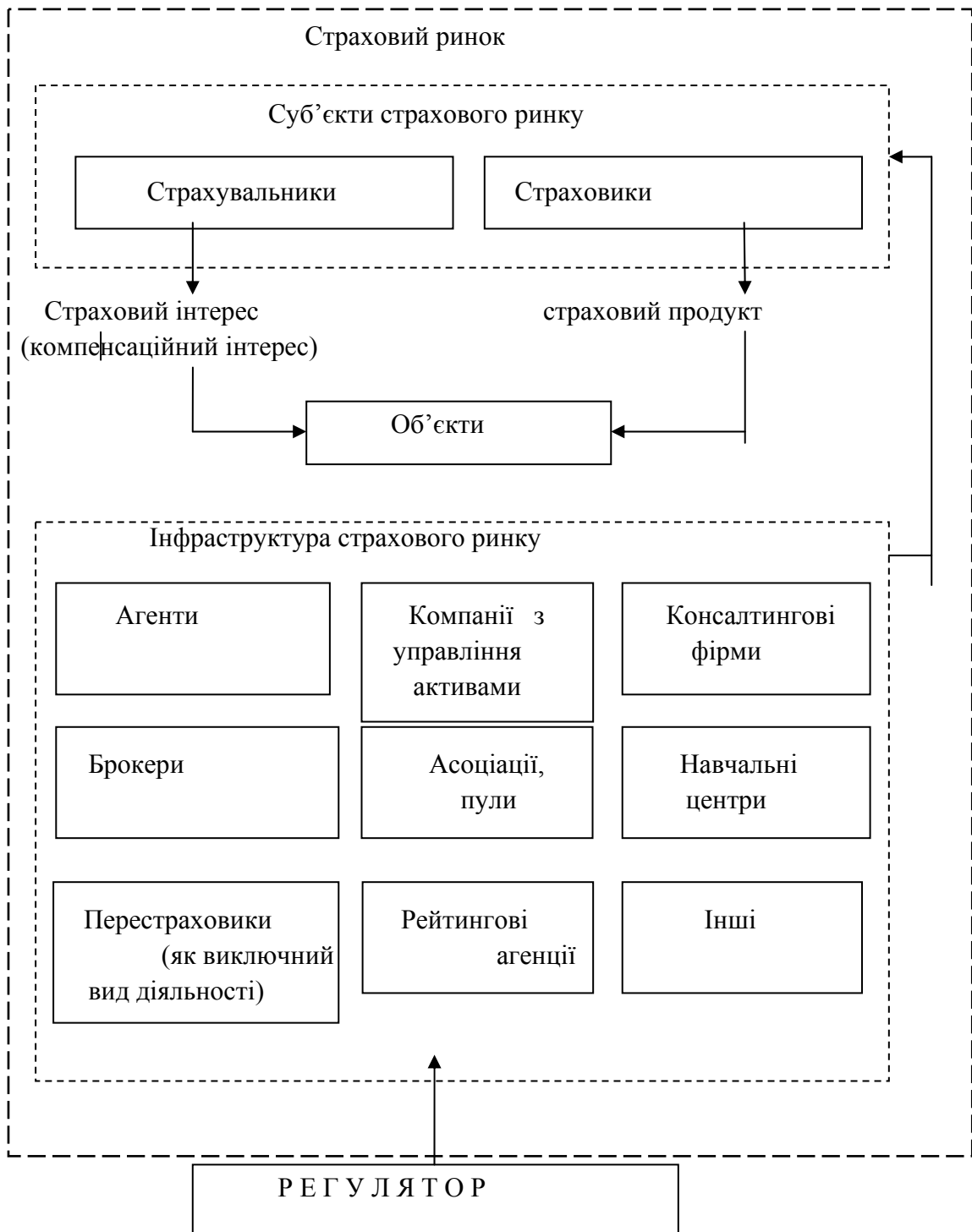

Рис. 16.1. Структура страхового ринку

Страховий ринок являє собою економічний простір, у якому діють страхувальники, що формують попит на страхові послуги, страхові компанії, страхові посередники й організації страхової інфраструктури.

Страховик – це юридична особа будь-якої організаційно-правової форми (акціонерне, повне, командитне товариство чи товариство з додатковою відповідальністю), дозволене чинним законодавством, створене з метою здійснення страхової діяльності та яке володіє ліцензією на здійснення цієї діяльності.

Страховальник у широкому сенсі – це юридична чи дієздатна фізична особа, що уклала договір страхування або є таким у силу закону. Страховальник має право укласти договір страхування на користь третіх осіб і в цих випадках він не має права на одержання страхової виплати по договорах страхування при настанні страхового випадку.

Застрахований - це фізична особа, життя, здоров'я і працездатність якого є об'єктом захисту по особистому страхуванню. Застрахований не є прямим учасником ринку. Він може бути одночасно і страхувальником, якщо вносить страхові внески за умовами страхування. У цьому випадку він є учасником страхового ринку як страхувальник.

Страхова відповідальність (страхове покриття) - це обов'язок страховика виплатити страхове відшкодування при обговорених наслідках страхових випадків, що настали. Основу страхової відповідальності складає встановлений умовами страхування перелік конкретних страхових випадків, що визначає обсяг страхової відповідальності. У залежності від кількості страхових випадків, включених в обсяг страхової відповідальності розрізняють широкий і обмежений обсяг страхової відповідальності. Обмеження обсягу страхової відповідальності зв'язано з прагненням страховика забезпечити необхідну фінансову стійкість страхових операцій. Обсяг страхової відповідальності складається з такого переліку небезпек, що характерний для відповідних конкретних об'єктів страхування.

Страхове посвідчення – це документ, що засвідчує факт страхування майна чи особистого страхування (у міжнародній практиці він називається страховий поліс).

Страховий агент – це особа, що виступає від імені страховика й уповноважена укласти договори страхування від його імені. Він діє на підставі угоди між ним і страховиком.

Страховий брокер – це незалежна юридична чи фізична особа, що має ліцензію на проведення посередницьких операцій зі страхування. Він діє від імені і з доручення страховика з прямого страхування.

Регулятор – уповноважений державний орган, основною функцією якого є контроль за платоспроможністю страховика та регулювання його професійної діяльності.

Умовно взаємовідносини основних учасників на страховому ринку можна зобразити на рисунку 16.2.

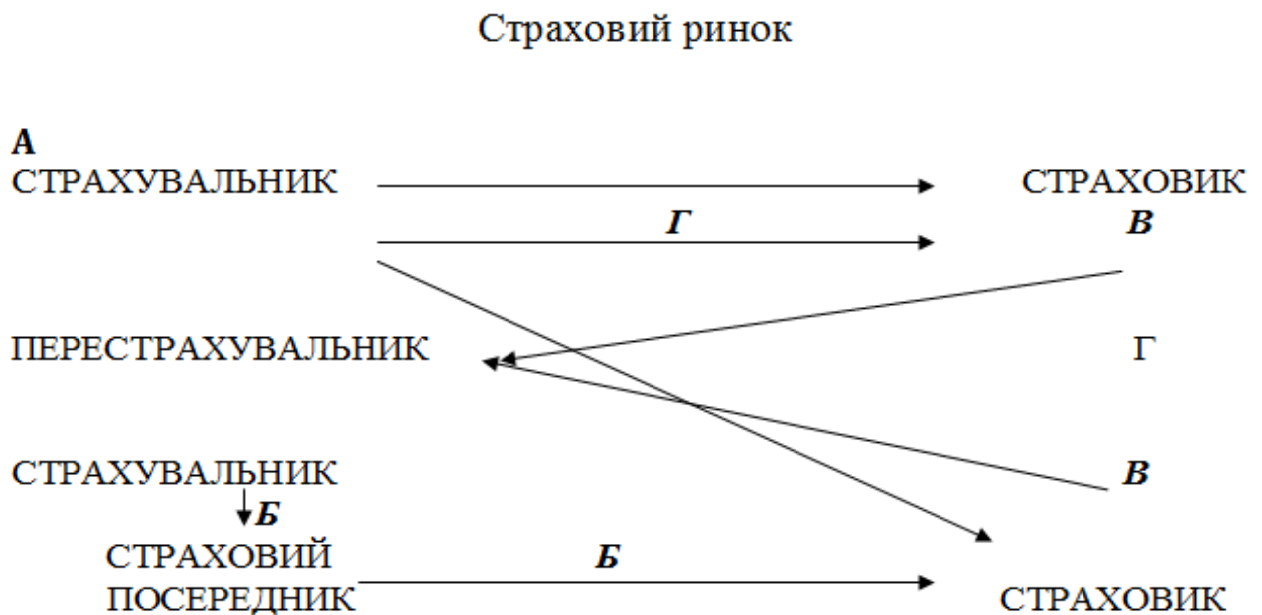

Рис.16.2. Взаємовідносини основних учасників на страховому ринку

- А- пряме страхування
- Б- пряме страхування через посередника
- В- перестраховання
- Г- співстраховання

Всі організаційні форми страхування повинні керуватися загальним законом про страхування й одночасно нормативними актами, що відносяться до кожного з них. Законом України «Про

страхування» передбачено, що страховиками визнаються юридичні особи, створені у формі акціонерних товариств, товариств із додатковою відповідальністю, чи командитних товариств.

Разом з тим, існують і такі організаційні форми страхування як:

- взаємне страхування, при якій кожен страхувальник одночасно є членом страхового товариства. При цьому забезпечується страховий захист майнових інтересів членів такого товариства;

- страховий пул-об'єднання страхових компаній для спільного страхування визначених ризиків. Діяльність пулу будується на принципі співстрахування. Кожна компанія передає в пул застраховані ризики, одержуючи визначену частку зібраних пулом внесків і в тій же частці несе відповідальність з відшкодування збитків.

Вагоме значення в організації страхування мають перестраховальні компанії, що приймають від страховика за визначену плату частину застрахованого ризику. Чим більше ризик, тим більше диверсифікованою повинна бути система перестраховальних договорів між страховиком і перестраховальником. Діяльність перестраховальника не зводиться тільки до забезпечення перестрахування частини ризику. Диверсифікованість ризиків за допомогою перестрахування є вторинним розподілом ризиків. Завдяки цьому страхування стає стабільним, вільним від істотних коливань страхових виплат.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте ознаки категорії «страхування».
2. Хто є основними учасниками страхування?
3. Які специфічні функції виконують перестраховики?
4. Які основні теорії створення страхового фонду Ви знаєте? У чому їх різниця.
5. Перерахуйте основні організаційні форми страхового фонду.
6. Які функції страхування Ви знаєте?
7. Які існують ризики та їх різновиди?
8. Які ризики є страховими?
9. Які критерії покладені в основу класифікації страхування?

10. Вкажіть основні принципи організації страхової справи.
11. У чому проявляється специфіка страхової послуги?
12. Види фінансових ресурсів страховика.
13. Назвіть учасників страхового ринку.
14. Яким чином реалізуються взаємозв'язки між учасниками страхового ринку?
15. Назвіть основні види обов'язкового страхування в Україні.

Тести

1. Страхування – це:
 - а) сукупність розподільних і перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування збитку або його компенсації учасникам страхування;
 - б) сукупність розподільних і перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування збитку або його компенсації учасникам страхування;
 - в) сукупність особливих замкнутих розподільних і перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування за рахунок грошових внесків цільового страхового фонду, призначеного для відшкодування збитку або його компенсації учасникам страхування;
 - г) сукупність особливих замкнутих розподільних і перерозподільних відносин між його учасниками з приводу формування страхового фонду, призначеного для відшкодування збитку або його компенсації учасникам страхування.
2. Перестраховики
 - а) виплачують страхове відшкодування при настанні страхового випадку страхувальнику;
 - б) виплачують страхове відшкодування при настанні страхового випадку спадкоємцям (при наявності відповідного договору) страхувальника;
 - в) виплачують страхове відшкодування при настанні страхового випадку застрахованій особі (при наявності відповідного договору);

г) виплачують страхове відшкодування при настанні страхового випадку страховику.

3. Страхова подія – це:

- а) потенційно можливе спричинення збитку об'єкту страхування;
- б) реалізована можливість заподіяння збитку об'єкту страхування;
- в) виплата страхового відшкодування за всіма постраждалими об'єктами;
- г) виплата страхового відшкодування за постраждалими об'єктами, які є застрахованими.

4. Специфіка фінансів страховика полягає:

- а) у ймовірності неспівпадіння обсягу сформованих страхових резервів і потреб у виплаті страхового відшкодування у часі;
- б) наявності значної кредиторської заборгованості;
- в) відсутності нерозподіленого прибутку;
- г) майже всі сформовані страхові резерви передаються перестраховику.

5. До джерел фінансових ресурсів страховика належить:

- а) власний, залучений капітал та нестрахові резерви;
- б) власний, залучений та умовно-залучений капітал;
- в) власний капітал, кредити банку, нестрахові резерви;
- г) власний, залучений капітал та прибуток.

6. Страховий ринок – це:

- а) економічний простір, у якому діють страхувальники, що формують попит на страхові послуги, страхові компанії, страхові посередники й організації страхової інфраструктури;
- б) економічний простір, у якому діють страхувальники, що формують попит на страхові послуги, та страхові компанії, які надають такі послуги;
- в) економічний простір, у якому діють страхувальники, що формують попит на страхові послуги, страхові компанії, страхові посередники та держава;

г) економічний простір, у якому діють страхувальники, що формують попит на страхові послуги, страхові компанії, страхові посередники.

7. Угода про страхування починає діяти:

- а) з моменту підписання угоди;
- б) з моменту внесення страхового внеску у повному обсязі;
- в) з моменту внесення страхового внеску або його частини;
- г) з моменту підписання угоди про наміри заключити страховий договір.

8. Чисті ризики - це:

- а) можливість отримання негативного або нульового результату.
- б) різниця між сумою страхування, що визначена у договорі та фактично сплаченою сумою відшкодування.
- в) вся сума збитку, яка виплачена за угодою страхування.
- г) можливість отримання як позитивного, так і негативного результату.

9. Спекулятивні ризики – це:

- а) можливість отримання негативного або нульового результату;
- б) різниця між сумою страхування, що визначена у договорі та фактично сплаченою сумою відшкодування;
- в) вся сума збитку, яка виплачена за угодою страхування;
- г) можливість отримання як позитивного, так і негативного результату.

10. Розмір власного капіталу страховика:

- а) гарантує його платоспроможність, тобто виконання своїх зобов'язань перестраховальниками;
- б) не гарантує його платоспроможність, тобто виконання своїх зобов'язань перестраховальниками;
- в) не завжди гарантує його платоспроможність, тобто виконання своїх зобов'язань перестраховальниками;
- г) не використовується при виконання зобов'язань страховика пере страхувальником.

11. Страховий пул – це:

- а) об'єднання страховиків для спільного страхування визначених ризиків;
- б) недержавний орган нагляду за діяльністю страховиків;
- в) назва сукупного страхового фонду у країні;
- г) назва сукупного страхового фонду, що гарантує виплату страхового відшкодування.

12. Взаємне страхування – це форма організації страхового фонду, при якій:

- а) відбувається перестрахування страховиків за принципом «один одного»;
- б) відбувається перестрахування страховиків за принципом «один всіх, всі - одного»;
- в) кожен страхувальник одночасно є членом страхового товариства, у якому забезпечується страховий захист майнових інтересів членів такого товариства;
- г) формується перестраховий фонд.

13. Перестрахування проводиться на випадок:

- а) отримання страхувальником страхового відшкодування від декількох страховиків.
- б) здійснення інвестиційної діяльності.
- в) диверсифікації ризиків страховика.
- г) диверсифікації ризиків страхувальника.

14. Орган державного нагляду за діяльністю страховиків у тому числі призначений:

- а) для встановлення страхових тарифів та контролю за виконанням страхових угод.
- б) для контролю за виконанням страхових угод страховика.
- в) для видачі ліцензії на вид страхової діяльності та встановлення страхових тарифів.
- г) для видачі ліцензії на вид страхової діяльності та контролю за платоспроможністю страховика.

15. Страховий агент – це особа:

- а) що виступає від імені страховика й уповноважена укласти договори страхування від його імені. Він діє на підставі угоди між ним і страховиком;

- б) незалежна юридична чи фізична особа, що має ліцензію на проведення посередницьких операцій зі страхування. Він діє від імені і з доручення страховика з прямого страхування;
- в) фізична особами, що виступає від свого імені при укладенні угод про страхування та перестраховування;
- г) юридична особа, що має ліцензію на проведення посередницьких операцій зі перестраховування.

Література

1. Александрова М. М. Страхування: [навчально-методичний посібник] / М. М. Александрова. – К. : ЦУЛ, 2002. – 208 с.
2. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи: [монографія] / В. Г. Баранова. – Одеса: Видавництво “ВМВ”, 2009. – 380 с. – Бібліогр.: с. 345-375.
3. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О. І. Барановський ;– К.: Київськ. нац. торг.-екон. ун-т. 2004. – 759 с.
4. Воблый К. Г. Основы экономии страхования.– изд. второе перераб. / К. Г. Воблый – К.: издание Всеукраинского Кооперативного Страхового Союза «КООПСТРАХ», 1923. – 238 с.
5. Глоссарий страховых терминов, используемых при проведении страховых операций. [Електронний ресурс] / Режим доступу : – <http://www.insur-info.ru/dictionary/10150/?let=241>.
6. Закон України «Про страхування». [Електронний ресурс] / Режим доступу : – <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс] / Режим доступу : – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2664-14>.
8. Маркс К. Критика Готской программы / К. Маркс [Електронний ресурс] / Режим доступу : – <http://www.marxists.org/russkij/marx/1875/gotha.htm>.
9. Осадець С. С. Страхування: [підручник] / Керівник авт. колективу і наук, ред. С. С. Осадець. – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : КНЕУ, 2002. - 599 с.

10. Рабий О. С. Управління страховими резервами страховика: дис. ... кандидата екон. наук : 08.04.01 / Рабий Ольга Степанівна. – О., 2007. – 190 с.
11. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М.: ЮКИС, 1992. – 284 с.
12. Страхування: теорія та практика: [навч. посіб.] / за заг. ред. д.е.н., проф. Н. М. Внукової. – [2-ге видання, перероб. та доповн.]. – Харків : Бурун Книга. 2009. – 656 с.
13. Шахов В. В. Введение в страхование: [учеб. пособ.] / В. В. Шахов – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Финансы и статистика, 1999. – 287 с.
14. Шумелда Я. Страхування : [навч. посіб. для студентів екон. спеціальностей] / Я. Шумелда. – [2-ге видання, перероб. та доповн.]. – Тернопіль: Джура, 2006. – 296 с.
15. Юлдашев Р. Т., Тронин Ю. Н. Российское страхование: системный анализ понятий и методология финансового менеджмента/ Р. Т. Юлдашев, Ю. Н. Тронин. - М. Анкил, 2000. – 250 с.

РОЗДІЛ 17. ФІНАНСОВИЙ РИНОК

Основні терміни і поняття: фінансові ресурси, функції фінансового ринку, ринок капіталів, ринок грошей, фондовий ринок, страховий ринок, регулювання фінансового ринку, саморегульвні організації, організований і неорганізований фондовий ринок, інфраструктура фінансового ринку.

17.1. Сутність і функції фінансового ринку

У загальному сенсі ринок – це взаємодія продавців і покупців. Кожен з них самостійний в своїх діях, приймає рішення на свій розсуд, виходячи з власних економічних вигід. Покупцями можуть бути окремі громадяни, сім'ї або домогосподарства, фірми, посередники, що набувають товарів або послуг для подальшого продажу, державні установи.

Роль ринку в економіці є фундаментальною і визначається наступним: ринок сприяє раціональному розподілу ресурсів, ринок впливає на обсяг і структуру виробництва, ринок оздоровлює економіку, звільняє від збиткових не конкурентоздатних підприємств, ринок примушує споживача вибирати раціональну структуру споживання, ринкові ціни виступають носіями економічної інформації. У ринковій системі господарювання фінансові ресурси набувають ринкової форми свого руху.

Фінансовий ринок є формою організації руху фінансових ресурсів і розкриває суть фінансових відносин по законах попиту і пропозиції на фінансові ресурси. Фінансовий ринок, таким чином, є, з одного боку, складовою частиною фінансової системи суспільства, формою її функціонування, а з іншого боку, фінансовий ринок є складовою частиною ринкової економіки в цілому.

Фінансовий ринок - узагальнююче поняття. У найбільш загальному значенні - це ринок, де обертається капітал. У країнах з розвинутою ринковою економікою фінансовий ринок виступає важливим економічним інструментом дії на розширений процес відтворення, розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів суспільства. Фінансовий ринок є специфічною формою фінансових

відносин, підсистемою економічного базису з певною регулюючою основою.

Об'єктами відносин на фінансовому ринку виступають грошово-кредитні ресурси і цінні папери.

Суб'єкти фінансового ринку: держава, підприємства різних форм власності, окремі громадяни.

Дії на фінансовому ринку визначаються основними функціями, які притаманні грошам, а саме: засіб платежу; міра вартості; засіб накопичення; засіб обігу.

Головною функцією фінансового ринку є забезпечення руху грошових коштів від власників (кредиторів) до позичальників.

До інших функцій можна віднести:

- мотивована мобілізація заощаджень фізичних осіб (домогосподарств), юридичних осіб та трансформація цих заощаджень у капітал;
- реалізація вартості, втіленої у фінансові активи;
- ефективний перерозподіл фінансових ресурсів між суб'єктами господарювання і галузями економіки;
- фінансове обслуговування суб'єктів фінансового ринку;
- вплив на швидкість руху фінансових активів та активізація економічних процесів;
- формування ринкових цін на фінансові активи;
- мінімізація фінансових і комерційних ризиків;
- інтеграція у світовій економічній (фінансовий) простір;
- кредитування уряду та місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових та муніципальних цінних паперів;
- розподіл державних кредитних ресурсів.

Кругообіг фінансових ресурсів, який відбувається на фінансовому ринку, схематично зображено на рисунку. 17.1.

На фінансовий ринок власники коштів (кредитори) можуть виходити як самостійно (А), так й за посередництвом фінансових посередників (Б), теж само відноситься й до позичальників. Крім того, позичальники можуть отримувати кошти безпосередньо від кредиторів, тобто поза ринку (В).

Але саме на ринку відбувається прискорення руху фінансових потоків, а саме це збільшує дохід кредиторів. Виникнення фінансового ринку обумовлено значним збільшенням фінансових ресурсів, які надходять в економіку країни, необхідністю

управління ними. Це стає можливим завдяки використанню нових технологій (у тому числі ІТ-технологій) та стимулюється процесами глобалізації. Об'єкти, суб'єкти фінансового ринку, його інфраструктура між собою тісно взаємозв'язані. Наприклад, збільшення обсягу вільних грошових коштів, що знаходяться у населення і підприємств веде до розширення ринків кредиту і цінних паперів.

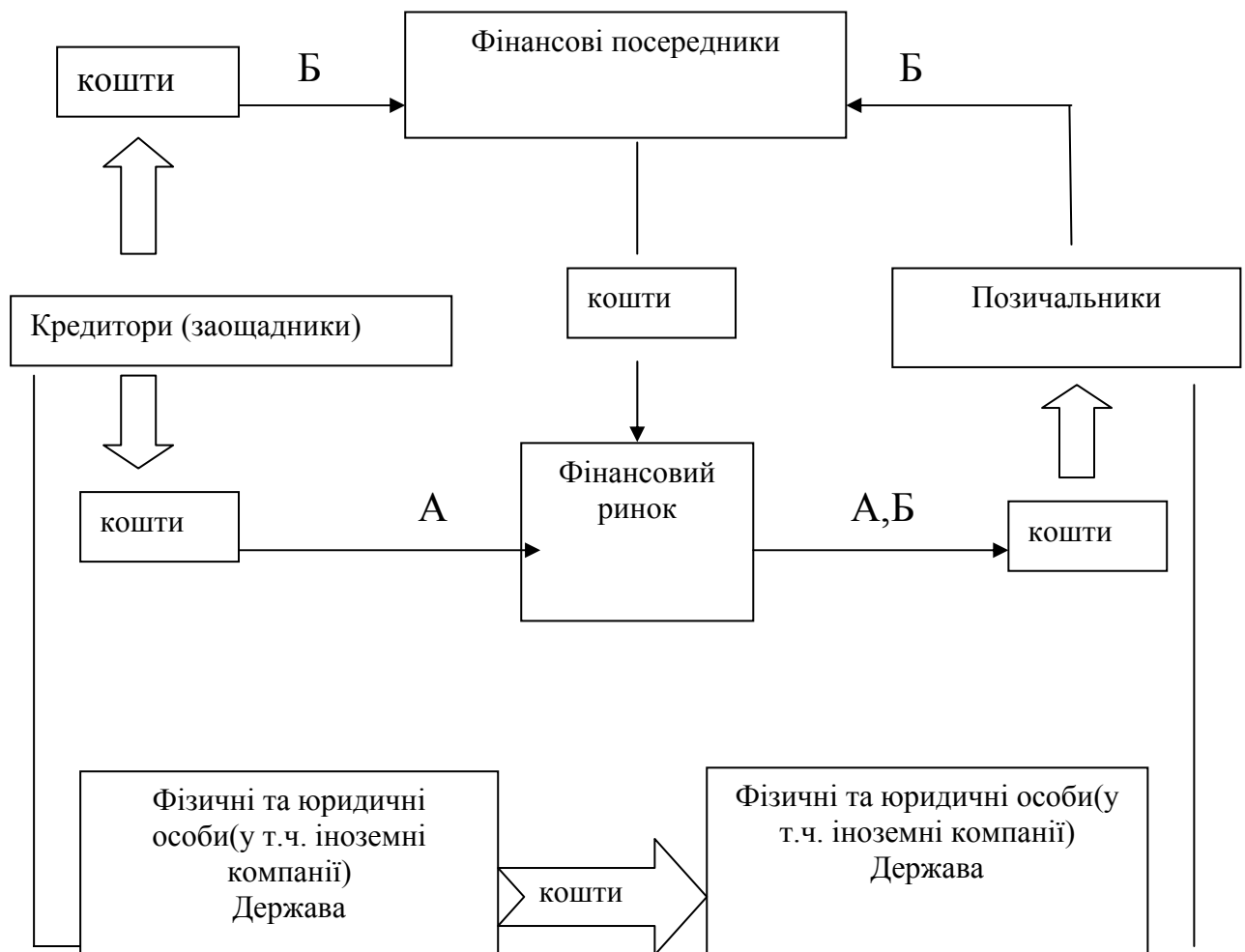

Рис.17.1. Схема кругообігу фінансових ресурсів у системі фінансового ринку

Навпаки, випуск цінних паперів знижує потребу у фінансуванні народного господарства за рахунок кредитів і акумулює тимчасово вільні засоби інвесторів. З одного боку, кредити приймають характеристики цінних паперів, оскільки приносять дохід і обертаються (продаються і купуються), внаслідок

чого збільшується їх мобільність і зменшується кредитний ризик (не повернення позики).

З іншого боку, цінні папери (акції, облігації, векселі, чеки і ін.) виступають як документи, підтверджуючі боргові або пайові зобов'язання на кредитному ринку. Тому важливим завданням забезпечення ефективного функціонування фінансового ринку є досягнення рівноваги і збалансованості всіх його елементів.

У фінансовій літературі відсутній єдиний підхід до визначення суті фінансового ринку і його структури.

Це зумовлено наступним.

Функціонування фінансового ринку повинне забезпечувати потреби суб'єктів господарювання і фінансових інститутів фінансовими ресурсами. Цей ринок базується на функціях грошей як засобах накопичення і платежу. Якщо грошовий ринок і його структура повинні сприяти товарообміну, то фінансовий ринок повинен забезпечувати концентрацію фінансових ресурсів і вільний доступ до них всіх суб'єктів, керуючись загальними законами ринкової економіки.

Це, перш за все, конкуренція як між продавцями і між покупцями, так і продавця з покупцем. Товаром на цьому ринку є фінансові ресурси, які після їх придбання (покупки) поступають в постійне або тимчасове користування, а ціною є плата за їх використання.

Фінансові ресурси мають грошове вираження, але не всі грошові кошти, що знаходяться в певний момент у розпорядженні підприємств або громадян, є фінансовими ресурсами. До них відноситься тільки та частина грошових коштів, яка забезпечує отримання доходу, тобто - це гроші (власні, залучені або позикові), які «роблять» гроші. Окрім цього, частина фінансових коштів може бути матеріалізована в основних засобах, використання яких забезпечує отримання доходу.

Торгівля фінансовими ресурсами може здійснюватися в різних формах і різними методами, що визначається розгалуженістю і різноманітністю фінансового ринку. Його структуризація здійснюється по двох основних ознаках: за формою ресурсів і по організації торгівлі ними.

За формою фінансових ресурсів фінансовий ринок підрозділяється на ринок грошей і ринок капіталів.

Ринком грошей є ринок короткострокових боргових зобов'язань, тобто сфера, де їх можна придбати. Їх придбання тут здійснюється тільки в тимчасове користування. Товаром на цьому ринку є гроші, ціною - відсотки за кредит. Ринок грошей певною мірою виходить за межі фінансового ринку, оскільки купувати гроші можна як фінансові ресурси, так і для покриття певних витрат, наприклад, державних.

Ринок капіталів складається з ринку фінансових інструментів, які відображують права власності, і довгострокових боргових зобов'язань, тобто він є сферою торгівлі не лише грошима, а і правами власності. На ньому фінансові ресурси купуються з метою постійного або тривалого використання. Ринок капіталів підрозділяється на фондовий ринок (придбання ресурсів з передачею прав власності на фонди) і ринок довгострокових і короткострокових позик. Ціною ресурсів на ринку капіталів є дивіденди і курсові різниці, а також відсотки по довгострокових позиках.

Фінансовий ринок - це вся система економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками при формуванні попиту і пропозиції на специфічні послуги - фінансові послуги, пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів, які знаходяться у власності економічних суб'єктів національної, регіональної та світової економіки. Разом з тим, на фінансовому ринку присутні фінансові посередники, які є професіоналами у сфері надання фінансових послуг. В економічних відносинах вони відіграють опосередковану роль.

Як економічна категорія фінансовий ринок виражає економічні відносини між суб'єктами економіки з приводу реалізації вартості та споживчої вартості, укладеної у фінансових активах. Економічні відносини та взаємозв'язки, які виникають на фінансовому ринку, визначаються об'єктивними економічними законами, фінансовою політикою держави та реальною потребою суб'єктів економіки здійснювати заощадження та інвестиції, надавати та брати грошові кошти в борг. На фінансовому ринку діють закони попиту та пропозиції, граничної корисності, конкуренції, що зумовлюють реальні можливості функціонування всіх суб'єктів економіки відповідно до умов ринкової економіки. На фінансовому ринку відбувається суспільне визначення якості та ціни фінансових ресурсів. Держава здійснює нагляд та регулювання

діяльності фінансового ринку. Це пояснюється, насамперед, тими величезними грошовими потоками, які обертаються на цьому ринку. У випадку виникнення будь-яких проблем на фінансовому ринку, ситуація у найкоротший термін відбивається на економіці країни в цілому. Підтвердженням цього є низка фінансових криз останніх часів, які набули світових масштабів. Тому безпека фінансового ринку стає складовою безпеки країни.

Достатньо довгий час парадигма фінансового ринку складалася з того, що фінансовий ринок та його сегменти схиляються до рівноваги (теорія досконалої конкуренції). Але фінансові кризи останніх років та їх наслідки сприяли виникненню нової парадигми функціонування фінансового ринку: теорії рефлексивності. Її зміст складається у наступному: учасники ринку не можуть засновувати власні висновки тільки на знанні, а їх викривлене усвідомлення впливає не тільки на ринкові ціни, а також і на фундаментальні фактори, на які повинні орієнтуватися ціни. Розуміння процесів грає двояку роль. З одного боку, вони намагаються зрозуміти ситуацію на ринку (когнітивна функція). З іншого, намагаються змінити її (маніпулятивна функція). Ці дві функції діють у протилежних напрямках і при певних обставинах можуть здійснювати обернений один на одного вплив. Дана парадигма ще не знайшла свого широкого застосування на практиці, але висновки та практичні дії, які базуються на цій парадигмі, вже доказали свою життєздатність.

Інвестування, тобто вкладення у фінансові активи, забезпечується через якісно розвинений фінансовий ринок. Чим цей ринок та його сегменти відрізняються від інших? Головна відмінність їх у тому, що товаром на цих ринках виступають фінансові активи.

Фінансові активи представлені сьома основними формами.

До них належать:

- золото і спеціальні права позики (СПЗ), фінансові вимоги;
- готівка і депозити;
- цінні папери, крім акцій;
- позики;
- акції та інший акціонерний капітал;
- страхові технічні резерви;
- інші рахунки до одержання або до оплати.

Фінансові активи включають також монетарне золото і спеціальні права запозичення (СПЗ) міжнародного валютного фонду, утримувачі яких розглядають їх як фінансові вимоги. Монетарне золото і спеціальні права запозичення відносяться до активів, за якими не буває невиконаних зобов'язань. До монетарного золота відноситься золото у формі монет, злитків або брусків не менше, ніж 995 проби. Право власності на монетарне золото належить центральному (Національному) банку і центральному уряду.

Фінансові активи, які складаються з фінансових вимог, виставляються боржнику і надають право кредитору на одержання від нього платежу. В інтересах розуміння фінансових активів і зобов'язань доцільно виходити з їхнього загального визначення. У системі національних рахунків активи визначаються як об'єкти, що мають вартість і знаходяться у власності економічних суб'єктів, від яких слід очікувати в майбутньому одержання прибутку або інших доходів. Фінансові активи відповідають цьому визначенню як засоби накопичення вартості. Володіння акціями та іншими цінними паперами приносять їхнім володарям прибуток від власності, а також холдинговий прибуток. Одержують прибуток від власності власники більшості акцій. Кредиторам виплачується відсоток за вкладом. Характерною ознакою фінансових активів є обов'язковість вимог до інших інституційних одиниць, які, будучи позичальниками, несуть зобов'язання перед своїми кредиторами.

Фінансові зобов'язання - це зобов'язання боржника перед своїм кредитором на оплату вимог, що йому виставляються.

У цілому, фінансовий ринок - це узагальнена назва тих ринків, де проявляється попит і пропозиція на різні фінансові активи (фінансові послуги), це сукупність усіх фінансових активів країни, що є сферою реалізації фінансових активів і фінансових відносин між продавцями та покупцями цих активів. Тобто поняття «фінансовий ринок» - це саморегулююча система ринків, де концентрується попит і пропозиція на різні фінансові активи та послуги, що пов'язані з придбанням активів; це сфера економічних відносин між суб'єктами ринку в процесі формування та реалізації попиту і пропозиції фінансових активів.

З організаційної точки зору, фінансовий ринок є системою самостійних окремих ринків (сегментів), у кожному з яких виділяються ринки конкретних видів фінансових активів

(сегменти). Відомо, що послуги створюються не тільки у виробництві, але й у сфері обміну. Обов'язковою умовою процесу обміну є еквівалентність, що передбачає безумовне отримання блага за певну грошову суму. Фінансовий актив, як і будь-який інший товар, має споживчу та мінову вартість. Згідно з дією законів ринку, ціна на товар формується під впливом попиту та пропозиції, порівняння показників конкуруючих виробників. За умов ринкової конкуренції ціна на фінансовому ринку утримується у певних межах. Мінова вартість проявляється через ціну, яка набуває форми страхового тарифу, відсотка за кредит, дивіденду за мінними паперами тощо.

У певному розумінні віднесення фінансовою ринку до сфери обміну є питанням досить проблемним. Це означає, що не на всіх сегментах фінансового ринку, наприклад, страховому, передбачається еквівалентність.

17.2. Сегментація фінансового ринку

Хоча термін «фінансовий ринок» дуже широко використовується в економічній літературі, однозначне трактування цього поняття відсутнє, що ускладнює структурування фінансового ринку, яка дозволяє визначити місце кожного його структурного сегмента в загальній ринковій фінансовій системі, охарактеризувати основні етапи їх історичного розвитку, а також розглянути можливі напрями їх подальшої еволюції. І. О. Бланк розглядає фінансовий ринок як ринок об'єктів реального і фінансового інвестування, у складі якого пропонується виділяти:

- ринок прямих капітальних вкладень;
- ринок приватизованих об'єктів;
- ринок нерухомості;
- ринок інших об'єктів реального інвестування;
- фондовий ринок;
- грошовий ринок.

Ринок прямих капітальних вкладень продовжує залишатися одним із найбільш значимих сегментів вітчизняного фінансового ринку. Формою інвестування на цьому ринку виступають капітальні вкладення в усіх видах - нове будівництво; розширення; реконструкція; технічне переозброєння. Ринок приватизованих

об'єктів одержує широкий розвиток у нашій країні у зв'язку із процесами приватизації державних підприємств. Проте предметом реального інвестування на цьому ринку виступають не всі об'єкти приватизації, а тільки ті з них, що цілком продаються на аукціонах, за конкурсом або цілком викуповуються трудовими колективами за грошові кошти тощо. Та ж частина приватизованих об'єктів, що спочатку акціонується (корпоратизується), а потім реалізується у вигляді пакетів акцій, є об'єктом інвестування через механізм ринку цінних паперів (фондовий ринок).

Також фінансовий ринок може бути представлений як сукупність кредитного, фондового, валютного і страхового ринків. Критерієм такого поділення є окремі види фінансових активів (інструментів, послуг). Залежно від конкретного виду фінансового активу вказані ринки можуть бути сегментовані на окремі сектори у складі виділених ринків (наприклад, ринок цінних паперів може бути сегментований на ринок акцій, ринок облігацій, ринок векселів тощо). Відповідно до форм обертання грошових ресурсів на фінансовому ринку в його складі виділяють ринок банківських кредитів і ринок цінних паперів.

Ринок банківських кредитів - це сукупність правових відносин, що виникають з приводу надання кредитними установами платних позик, які повинні повертатися. Платні позики надаються без оформлення спеціальних документів, вони можуть самостійно продаватися, купуватися чи погашатися.

Ринок цінних паперів - це сукупність відносин цивільно-правового характеру, що опосередковують рух капіталів у формі цінних паперів. Він доповнює у структурі фінансового ринку ринок банківських кредитів і тісно взаємодіє з ним.

У практиці розвинених країн оптимальна структура фінансового ринку визначається двома основними ознаками: часовим та інституційним. Відповідно до часової ознаки ринок поділяється на два основних елементи: грошовий ринок (ринок короткострокових капіталів або грошових коштів, що вис гупають у платіжних засобах) і ринок середньострокових та довгострокових капіталів (або грошових коштів), що представляють інвестиційний фактор у розвитку економіки.

Структура фінансового ринку розвинених країн в інституційному розумінні складається, перш за все, із кредитно-фінансових інститутів (банків та інших установ) і ринку цінних

паперів, який, у свою чергу, поділяється на позабіржовий оборот (нові емісії цінних паперів) і фондову біржу. При цьому в розвинених країнах існують деякі відмінності. У США переважають приватні кредитно-фінансові інститути (акціонерні), а в країнах Західної Європи і в Японії більша частка припадає на напівдержавні, державні і кооперативні кредитно-фінансові установи. Для більш чіткого розуміння проблеми структуризації (сегментації) може бути застосований наступний підхід до змісту структури фінансового ринку та його просторової організації.

В основі первинного поділу фінансового ринку лежить певна група фінансових активів. Це пояснюється тим, що саме фінансовий актив визначає зміст поняття «фінансового ринку». Тоді структура фінансового ринку набуває наступного вигляду: ринок капіталів (кредитний ринок) та грошовий ринок, які можуть бути представлені як ринок позичкових капіталів, ринок цінних паперів, валютний ринок, ринок дорогоцінних металів і каміння, страховий ринок, ринок інструментів нерухомості. Кожен виділений структурний сегмент фінансового ринку можна розбити на окремі сектори (мікросегменти). В основу виділення того чи іншого сектора (мікросегмента) покладено конкретний вид фінансового активу: конкретна послуга (як товар); ф'ючерс; акція конкретного емітента; золото, діаманти тощо. Кожний із вказаних сегментів фінансового ринку є самостійною ланкою національного фінансового ринку.

Для розвитку означених структурних сегментів фінансового ринку в регіонах країни (область, економічний район чи інше територіальне угруповання) повинна створюватись відповідна інфраструктура. В умовах розвиненої ринкової економіки це дає можливість вирішувати регіональні проблеми, що пов'язані з фінансовим забезпеченням повноцінного відтворення та можливості створення доданої вартості у реальному секторі економіки регіону. Для кожного сегмента фінансового ринку характерна своя специфіка та особливості функціонування, власні правила укладання угод із фінансовими активами тощо.

Один і той самий фінансовий актив може бути товаром декількох ринків. Наприклад, кредит у гривнях - це об'єкт діяльності грошового, кредитного, а також валютного ринку.

Процес переливу фінансових ресурсів із одного виду фінансового ринку і сегмента на інші зветься сек'юритизацією. В

останні роки процес сек'юритизації характеризується переміщенням операцій з ринку позичкових капіталів на ринок цінних паперів (у першу чергу, ринок облігацій) і забезпечує зниження витрат у залученні кредитів. Це робить виділені ринки (сегменти) тісно взаємозалежними між собою.

Для підвищення якості клієнтської бази фінансові установи вдаються до наступних заходів: проведення сегментації ринку, визначення привабливих з ринкового погляду галузей та оцінювання потенціалу їх розвитку; визначення клієнтської бази щодо галузей, а також раціональності співвідношення діючої структури клієнтів у плані ринкової привабливості; визначення ключових цільових клієнтів у привабливих сегментах, аналіз їх потреб; розробка відповідних фінансових продуктів, послуг і стратегії ціноутворення.

Важливим етапом розробки маркетингової стратегії фінансових інститутів, що діють на фінансовому ринку, є визначення характеристик споживачів і на основі цього - сегментація ринку. Сегментація фінансового ринку - це класифікація потенційних споживачів фінансових послуг згідно з їхніми вимогами до розвитку фінансового ринку. Вона базується на застосуванні різних критеріїв поділу споживачів на групи, що представляють різний за якістю й обсягом попит на окремі види фінансових активів (послуг).

Кожен сегмент фінансового ринку залежно від того чи іншого критерію може бути поділений на більш вузькі мікросегменти. Сегментація передбачає визначення меж територіальних ділянок ринку. З цією метою він розбивається на географічні зони (країна, регіон, район, область, місто, населений пункт), характеристика яких дається за такими показниками: фінансова база, інвестиційні потреби, інвестиційна привабливість, галузеві ознаки тощо.

Критерії сегментації фінансового ринку: види фінансових активів (інструментів, послуг), галузева приналежність споживачів; місцезнаходження споживачів; оцінка й прогнозування фінансового стану та кредитоспроможності споживачів. При виборі оптимальних сегментів ринку перевага надається великим сегментам, сегментам з чітко окресленими межами, фінансовою стабільністю, сегментам з інтенсивним розвитком попиту на фінансові послуги.

Попит на фінансові послуги знаходиться під впливом деяких основних факторів. Для визначення такого впливу у взаємозв'язку з обсягом та структурою потреб формується інформація, що характеризується певними показниками.

За юридичними особами: розміри (статутний фонд, активи, чисельність зайнятих, оборот, інші характеристики); галузь, вид діяльності; номенклатура продукції, основні постачальники і споживачі; термін перебування клієнтом фінансової установи. За підприємствами це сегментація за галузями економіки, розміром обороту, економічним становищем, місцезнаходженням тощо. На ринку фізичних осіб сегментація може бути проведена за географічною чи соціально-демографічною (вік, стать, рівень доходу, соціальне становище, регіон мешкання і роботи, склад сім'ї, рівень освіти) ознакою, за майновим станом. Способи класифікації фінансових ринків залежать від того, з яких позицій розглядаються фінансові угоди.

За ступенем організованості кожен сегмент фінансового ринку можна поділити на організований і неорганізований. Певні сегменти фінансового ринку (наприклад, ринок цінних паперів та валютний) можуть поділятися на біржові та позабіржові.

Організований (біржовий) фінансовий ринок функціонує за визначеними правилами, встановленими спеціальними фінансовими установами: банками, ломбардами та фінансовими біржами (фондовою, валютною, дорогоцінних металів і каміння тощо). Біржовий ринок пов'язують з поняттям фондової (валютної) біржі як особливо організованого, як правило, вторинного ринку фінансових активів (цінних паперів, валюти), що сприяє підвищенню мобільності капіталу і виявленню реальних ринкових цін активів. У розвинених країнах на біржу можуть потрапити не всі емітовані акції, а тільки гарантовані, що відповідають вимогам не тільки лістингу, але і потребі суспільства у розвитку конкретної галузі національного господарства.

На організованому фінансовому ринку забезпечується висока концентрація попиту і пропозиції в одному місці; складається найбільш об'єктивна система цін на окремі фінансові інструменти та послуги (активи); проводиться перевірка фінансової спроможності емітентів основних видів цінних паперів, які допускаються до торгів; процедура торгів носить відкритий характер; гарантується виконання укладених угод. Але біржовий

ринок має і окремі слабкі сторони - коло фінансових інструментів різних емітентів, які реалізуються на ньому, носить обмежений характер; цей ринок більш суворо регулюється державою, що знижує його гнучкість; виконання всіх нормативно-правових актів його функціонування збільшує витрати на здійснення операцій купівлі-продажу; великомасштабні угоди, які здійснюються окремими торговцями на біржі, практично неможливо зберегти у таємниці.

Неорганізований (позабіржовий або «вуличний») фінансовий ринок є сферою купівлі-продажу фінансових активів через інші різноманітні фінансові інститути, фізичних та юридичних осіб. Цей ринок охоплює ринок операцій з фінансовими активами (цінними паперами, валютою) поза біржею: первинне розміщення, а також перепродаж, наприклад, цінних паперів тих емітентів, які не бажають потрапити на біржу. Неорганізований ринок характеризується більш високим рівнем фінансового ризику, більш низьким рівнем юридичної захищеності покупців, меншим рівнем їх поточної інформованості і т. п. Разом з тим, цей ринок забезпечує обіг більш широкої номенклатури фінансових інструментів і послуг; задовольняє потребу окремих інвесторів у фінансових інструментах з високим рівнем ризику і, відповідно, приносить більш високий дохід; більшою мірою забезпечує таємницю здійснення окремих угод. У режимі неорганізованого фінансового ринку здійснюється більша частина операцій з цінними паперами та основний обсяг кредитних, страхових і валютних операцій.

За характером руху фінансових інструментів фінансовий ринок поділяється на первинний і вторинний (тут мова йде виключно про фондові інструменти).

Первинний ринок характеризує ринок цінних паперів, на якому здійснюється первинне розміщення їх емісії. Це розміщення, як правило, організовує андеррайтер (інвестиційний дилер), який самостійно або з групою інших андеррайтерів купує весь (або основний) обсяг емітованих акцій, облігацій і т. п. з метою їх наступного продажу інвесторам більш дрібними партіями.

Вторинний ринок характеризує ринок, де постійно обертаються цінні папери, які раніше були продані на первинному ринку. Вторинний ринок охоплює переважну частину біржового і позабіржового обороту цінних паперів. Без розвиненого вторинного фондового ринку, який забезпечує постійну ліквідність і розподіл

фінансових ризиків, не може ефективно існувати первинний ринок цінних паперів. Однією із основних функцій вторинного ринку є встановлення реальної ринкової ціни (курсової вартості) на окремі цінні папери, що відображає всю інформацію про фінансовий стан їх емітентів і умови емісії.

У США групування фондових ринків за цією ознакою вже отримало подальший розвиток шляхом виділення «третього ринку» (позабіржової торгівлі великими пакетами цінних паперів, які одночасно котируються на центральних фондових біржах, з метою суттєвого зниження витрат за їх угодами), а також «четвертого ринку» (на якому здійснюються прямі угоди між великими інституціональними інвесторами і продавцями цінних паперів без участі фірм-посередників).

За терміновістю реалізації угод, укладених на фінансовому ринку, виділяють наступні види ринків.

Ринок з терміною реалізацією умов угод (ринок «спот» або «кеш»). Він характеризує ринок фінансових інструментів, укладені угоди на якому здійснюються в суворо обумовлений короткий період часу.

Ринок з реалізацією умов угод у майбутньому періоді (ринок «угод на термін» ф'ючерсний, опціонний і т.п.). Предметом обігу на ньому є, як правило, фондові, валютні і товарні деривативи (похідні цінні папери). Розподіл і організаційне оформлення цих видів фінансових ринків у країнах з розвиненою ринковою економікою відбулося порівняно недавно. У нашій країні в силу невеликого обсягу операцій з деривативами ці ринки поки що організаційно не розмежовані.

17.3. Характеристика елементів фінансового ринку

Кожен елемент фінансового ринку має свої відмінні від інших характеристики, серед яких специфічні фінансові активи та інструменти. Розглянемо елементи фінансового ринку.

1. Грошовий ринок. Грошовий ринок як елемент фінансового ринку, на якому здійснюються короткострокові депозитно-позичкові операції (на термін до 1 року), обслуговує рух оборотних коштів підприємств та організацій, короткострокових коштів банків, установ, громадських організацій, держави та населення.

Об'єктом купівлі-продажу на грошовому ринку є тимчасово вільні грошові кошти.

Інструментами грошового ринку служать скарбницькі та комерційні векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти тощо. Ціною «товару», що продається і купується на ринку, є позичковий процент. Важливий елемент усієї грошово-кредитної політики держави - визначення та регулювання на грошовому ринку рівня процента, що є базовим для процента на фінансовому ринку.

Як показує світовий досвід, основними (класичними) суб'єктами грошового ринку виступають комерційні банки, брокерські контори, дисконтні компанії та інші фінансово-кредитні інститути, які мобілізують і перерозподіляють грошові кошти підприємств, банків, населення, установ.

Згідно з українським законодавством, банк - юридична особа, яка на підставі ліцензії Національного банку України здійснює діяльність щодо залучення вкладів від фізичних та юридичних осіб, ведення рахунків і надання кредитів на власних умовах. Кредитор останньої інстанції - це, як правило, Національний банк України, до якого може звернутися банк або інша кредитна установа для отримання кредитів для рефінансування у випадку вичерпання інших можливостей. Національний банк України має право, але не зобов'язаний надавати кредити для рефінансування банку, якщо це не тягне за собою ризиків для банківської системи.

2. Ринок капіталу (кредитний ринок). Ринок капіталу - це частина фінансового ринку, де формується попит і пропозиція на середньостроковий та довгостроковий позичковий капітал виконує наступні функції. По-перше, об'єднує дрібні, розрізнені грошові заощадження населення, державних підрозділів, приватного бізнесу, зарубіжних інвесторів і створює великі грошові фонди. По-друге, трансформує грошові кошти в позичковий капітал, що забезпечує зовнішні джерела фінансування матеріальної сфери виробництва національної економіки. По-третє, надає позики державним органам і населенню для вирішення таких важливих завдань, як покриття бюджетного дефіциту, фінансування частини житлового будівництва тощо. Кредитний ринок дозволяє здійснити накопичення, рух, розподіл і перерозподіл позичкового капіталу між сферами економіки.

Кредитний ринок - це механізм, за допомогою якого встановлюються взаємозв'язки між підприємствами і громадянами, що потребують грошових коштів, та організаціями і громадянами, що можуть їх надати (позичити) на певних умовах. У той же час кредитний ринок - це синтез ринків різних платіжних засобів. У країнах з розвинутою ринковою економікою кредитні угоди опосередковуються, по-перше, кредитними інститутами (комерційними банками або іншими установами), які беруть у борг і надають позички, і, по-друге, інвестиційними або аналогічними організаціями, які забезпечують випуск і рух різних боргових зобов'язань, що реалізуються на особливому ринку цінних паперів.

Слід відмітити, що такий традиційний поділ фінансових ринків на ринок грошей і ринок капіталів у сучасних умовах їх функціонування носить дещо умовний характер. Ця умовність визначається тим, що сучасні ринкові фінансові технології та умови емітування багатьох фінансових інструментів передбачають відносно простий і швидкий спосіб трансформації окремих короткострокових фінансових активів у довгострокові та навпаки.

Характеризуючи окремі види фінансових ринків за обома вищерозглянутими ознаками, слід відмітити, що ці види ринків тісно взаємопов'язані і функціонують в одному ринковому просторі. Так, всі види ринків, які обслуговують обіг різних за спрямованістю фінансових активів (інструментів, послуг), обслуговують і ринок капіталів.

3. Валютний ринок. Валютний ринок це механізм, за допомогою якого встановлюються правові та економічні взаємовідносини між споживачами і продавцями валют, система сталих і водночас різноманітних економічних та організаційних відносин між учасниками міжнародних розрахунків з приводу валютних операцій, зовнішньої торгівлі, надання фінансових послуг, здійснення інвестицій та інших видів діяльності, які вимагають обміну і використання різних іноземних валют. Стрижнем валютних операцій, що здійснюються на валютному ринку, є валютний курс, рівень якого постійно коливається під впливом попиту й пропозиції учасників цих операцій.

Валютна біржа є організаційно оформленим регулярним валютним ринком, на якому відбувається торгівля валютою на основі попиту і пропозиції. Членами валютної біржі в Україні можуть бути комерційні банки, яким видані ліцензії на проведення

валютних операцій, а також фінансові установи, яким чинним законодавством надане право на їх проведення. У сучасний період у розвинених країнах операції з іноземною валютою зосереджені переважно у великих банках. Лише в деяких країнах збереглися валютні біржі як самостійні структури (наприклад, у Німеччині, Франції).

Валютний ринок України на всіх своїх організаційних сегментах (біржовому, позабіржовому та готівковому) має розвивати власну інфраструктуру шляхом «диверсифікованого» проникнення в усі регіони країни та створення реально функціонуючих регіональних валютних ринків з метою запобігання розвитку тіньового валютного ринку та зменшення числа жертв махінацій, що характерні для даного сегмента валютного ринку.

4. Ринок цінних паперів. У сучасних умовах розвинений ринок цінних паперів є необхідним елементом ефективно функціонуючої національної економіки. Ринок цінних паперів - це специфічна сфера ринкових відносин, де об'єктом операцій є цінні папери. На ньому здійснюється емісія, купівля-продаж цінних паперів, формується ціна на них, урівноважуються попит і пропозиція.

Як і будь-який інший, ринок цінних паперів формується, виходячи з попиту і пропозиції, а також урівноважуючої ціни. Через ринок цінних паперів акумулюються грошові нагромадження кредитно-фінансових інститутів, корпорацій, підприємств, держав, приватних осіб і спрямовуються на виробниче та невиробниче вкладення капіталів.

Ринок цінних паперів об'єднує частину кредитного ринку (ринок боргових інструментів позики або боргових зобов'язань) і ринок інструментів власності. Іншими словами, цей ринок охоплює операції з випуску і обертання інструментів позики, інструментів власності, а також їх гібридів і похідних. До інструментів позики відносять облігації, векселі, сертифікати; до інструментів власності всі види акцій; до гібридних інструментів - цінні папери, що мають ознаки як облігацій, так і акцій; до похідних інструментів - варанти, опціони, ф'ючерси та інші аналогічні цінні папери.

Ринок цінних паперів в Україні нині складається з ринків акцій, державних та муніципальних облігацій внутрішньої позики, облігацій підприємницьких структур, казначейських зобов'язань,

векселів, інвестиційних, ощадних, майнових і компенсаційних сертифікатів, облігацій зовнішньої позики.

Суб'єктами ринку цінних паперів України є:

- Національна комісія із цінних паперів та фондового ринку;
- Національний банк України;
- емітенти;
- депозитарії;
- реєстратори власників іменних цінних паперів;
- зберігачі цінних паперів;
- банки;
- організатори торгівлі цінними паперами; торговці цінними паперами.

Головними передумовами становлення ринку цінних паперів в Україні є:

- масштабна приватизація і пов'язаний з нею масовий випуск цінних паперів;
- створення і діяльність комерційних утворень, які залучають кошти на акціонерній основі;
- розширення практики акумуляції коштів через боргові цінні папери загальнодержавними та муніципальними органами; використання підприємствами і регіонами облігаційних позик, які є більш дешевим видом ресурсів порівняно з банківськими кредитами;
- поява похідних цінних паперів у процесі розвитку національних ринків товарів, послуг, нерухомості;
- використання цінних паперів у міжнародних взаєморозрахунках, доступ до міжнародних ринків капіталу;
- швидке становлення інфраструктури фондового ринку, покращання його технологічної бази;
- динамічний розвиток і усталена мотивація професійних учасників ринку цінних паперів.

5. Страховий ринок. Страховий ринок є сферою грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу виступає специфічний товар - страхова послуга (страховий захист), формується попит і пропозиція на неї.

Головною функцією страхового ринку є акумуляція та розподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства.

Необхідними атрибутами страхового ринку є його учасники та товар, який купують і продають на цьому ринку. Учасниками

страхового ринку виступають продавці, покупці страхових послуг, посередники, а також їх асоціації. В якості покупців страхової послуги постають страхувальники. Потенційний покупець виходить на страховий ринок для купівлі страхової послуги, що підходить йому за якістю і ціною. Купівля підтверджується фактом укладання угоди страхування, після чого покупець стає страхувальником.

6. Ринок дорогоцінних металів і каменів та інших об'єктів реального інвестування. Ринок дорогоцінних металів і каменів та інших об'єктів реального інвестування розглядається як сукупний для таких операцій, як інвестиції в предмети колекціонування (художні твори, антикваріат, нумізматичні цінності і т.п.), у дорогоцінні метали і камені та інші матеріальні цінності. У країнах з розвинутою ринковою економікою інвестиційна діяльність, що пов'язана із цими об'єктами реального інвестування, уже здійснюється на спеціалізованих ринках, які оформилися (ринку золота тощо). Проте в нашій країні обсяг такого інвестування не відіграє поки суттєвої ролі.

7. Ринок нерухомості. Ринок нерухомості виділений у самостійний елемент фінансового ринку у зв'язку з його відчутним розвитком у найближчій перспективі. Уже нині на цьому ринку здійснюється суттєвий обсяг операцій з продажу квартир, офісів, дач і т. п. З подальшою приватизацією житлового фонду, а особливо із включенням до складу об'єктів цього ринку земельних ділянок, обсяг операцій значно розшириться.

Ринок нерухомості - це область вкладення капіталу в об'єкти нерухомості з метою отримання прибутку або ж з метою придбання нерухомості в особисту власність. При операціях купівлі-продажу нерухомості інвестори розглядають нерухоме майно не лише як товар, а, насамперед, як фінансовий актив, що може принести дохід через певний проміжок часу.

Виділяються такі групи фінансових активів у складі нерухомості:

- земля;
- житло;
- нежитлові приміщення; підприємства;
- будівлі та споруди; ділянки лісового фонду; водний фонд
- повітряні, річні та морські судна.

У ринковій економіці нерухомість є досить привабливим фінансовим активом. Це підтверджують розміри ставок дохідності за різними видами активів. Порівняно з рівнем дохідності облігацій та акцій, нерухомість не демонструє рекордних показників. Проте на відміну від акцій та облігацій, останніми роками, а особливо у періоди кризи, нерухомість давала позитивні реальні ставки дохідності.

17.4. Інфраструктура фінансового ринка. Регулювання фінансового ринку

Інфраструктура фінансового ринка – це сукупність інститутів, технологій, норм, правил, що обслуговують обіг фінансових активів, висновки, виконання і контроль операцій на сегментах фінансового ринка. Інфраструктура фінансового ринку є головною структуроутворюючою частиною ринкової інфраструктури. Її мета полягає в організації взаємодії фінансових інститутів з приводу перетворення акумульованих фінансових ресурсів в реальні інвестиційні потоки з метою нарощування продуктивного капіталу, розвитку процесів виробничого і невиробничого накопичення, забезпечуючи зниження ступеня інвестиційного ризику та зменшення трансакційних витрат. В якості основних завдань, що виконуються інфраструктурою фінансового ринка, можна виділити:

- управління ризиками;
- зниження трансакційних витрат в процесі операцій з фінансовими активами.

Вихідною підставою участі економічних суб'єктів у формуванні елементів інфраструктури виступає прагнення до економії витрат. Здійснення значного обсягу угод (трансакцій) на фінансових ринках вимагає значних витрат і може супроводжуватися серйозними втратами. Інститути ринкової інфраструктури виникають як реакція на присутність у процесі обміну фінансовими активами трансакційних витрат. Чим сильніше в економіці інтенсивність обміну, тим більша потреба в інфраструктурі. Звичайно, трансакції можуть здійснюватися і без використання інститутів (див. рисунок 17.1). Але такий стан можливий на самому початку фінансового обігу, коли йде

створення і становлення фінансового ринку. З розвитку фінансового ринку його діяльність без інститутів інфраструктури неможлива. Трансакції здійснюються за допомогою відповідних інститутів інфраструктури, причому певним трансакціями властива своя мережа інститутів. Саме відносними відмінностями в рівні і структурі витрат трансакції пояснюється все різноманіття форм інститутів ринкової інфраструктури.

Інфраструктура фінансового ринку може бути представлена трьома групами суб'єктів у відповідності з їх цільовим призначенням:

- суб'єкти інфраструктури – фінансові посередники різного типу. До них належать: банки, пайові інвестиційні фонди, трастові компанії, кредитні спілки, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди та ін;

- суб'єкти інфраструктури, що обслуговують фінансових посередників (сервісна інфраструктура). До них входять: фондові, валютні, ф'ючерсні біржі, депозитарні та розрахунково-клірингові організації, реєстратори, консалтингові, аудиторські, інформаційно-аналітичні агентства;

- суб'єкти регулювання інфраструктури (регулятивна інфраструктура). До них відносяться: органи державного регулювання, саморегулювні організації, професійні асоціації.

До елементів інфраструктури фінансових ринків належать:

- фінансові інститути;
- регулюючі органи;
- інформаційні організації;
- законодавчі норми;
- правила і принципи діяльності учасників фінансових ринків;
- технології, що використовуються при укладанні угод.

Інфраструктуру фінансових ринків можна класифікувати у відповідності з наступними основними ознаками:

- за видами ринків (інфраструктура страхового, цінних паперів, валютного та інших ринків);
- за масштабами фінансових ринків (інфраструктура міжнародних, національних, регіональних ринків);
- за типами виконуваних функцій (облікова, інформаційна, торгова, розрахунково-клірингова інфраструктура).

Інфраструктура виконує ряд функцій, які можна класифікувати наступним чином:

1. Організаційна:

- формування фінансових і інформаційних зв'язків між суб'єктами фінансових ринків;
- забезпечення стійких і взаємовигідних відносин між учасниками фінансових ринків;
- забезпечення умов для вільного руху фінансових активів;
- формування ефективного конкурентного середовища на фінансових ринках.

2. Комунікаційна:

- забезпечення ефективної циркуляції фінансових потоків.

3. Регулююча:

- підтримка збалансованості попиту і пропозиції на фінансових ринках;
- підтримання ліквідності фінансових інструментів;
- забезпечення прискорення терміну обігу фінансових активів.

У структурі фінансових ринків виділяються дві основні групи фінансових інститутів:

А. Депозитні. До типу депозитних інститутів належать:

- комерційні банки;
- ощадні інституції;
- кредитні спілки.

Крім комерційних банків, які були історично першими інститутами, створеними для перерозподілу грошових ресурсів, в даний час набувають розвитку небанківські кредитні організації, в тому числі кредитні спілки, ощадні асоціації, що дають можливість на основі принципів самоврядування об'єднувати осіб з метою створення колективних грошових фондів для акумулювання грошових коштів і використання їх для кредитування споживчих потреб або страхування своїх членів.

Б. Недепозитні. В якості недепозитних інститутів виділяються:

- недержавні пенсійні фонди;
- пайові інвестиційні фонди;
- акціонерні інвестиційні фонди;
- страхові компанії;
- інвестиційні компанії;

- іпотечні фонди.

Виникнення недепозитних інститутів відбувається у міру розвитку системи перерозподілу грошових ресурсів в якості альтернативної системи фінансування через комерційні банки. Недепозитні фінансові інститути є конкурентами комерційним банкам у сфері надання грошових коштів корпораціям і приватним особам. Фінансові інститути небанківського типу розробляють такі форми фінансових активів, які дозволяють організаціям, які їх надають, і особам, які їх використовують, контролювати ризики і ліквідність фінансових інструментів. Інститути недепозитного типу виступають у якості фінансових посередників, але пропонують різноманітні умови інвестування порівняно з комерційними банками.

В основі функціонування таких небанківських фінансових інститутів, як різного роду фондів (пенсійні, інвестиційні і т. д.), лежать наступні принципи:

- принцип контролю портфеля інвестицій з боку учасників фонду;

- принцип регулярної звітності фондів про напрямки вкладень коштів учасників.

Серед недепозитних інститутів в останні роки в зарубіжній і українській практиці набули особливого поширення і активно розвиваються недержавні пенсійні фонди, пайові інвестиційні фонди, акціонерні інвестиційні фонди, які виступають у ролі колективних інвесторів.

Недержавні пенсійні фонди являють собою організаційно-правову форму некомерційної організації соціального забезпечення, виключним видом діяльності якої є недержавне пенсійне забезпечення учасників фонду на основі договорів про недержавне забезпечення населення.

Пайові інвестиційні фонди являють відокремлений майновий комплекс, що складається з майна, переданого в довірче управління управляючій компанії засновником (засновниками) довірчого управління з умовою об'єднання цього майна з майном інших засновників довірчого управління, і з майна, отриманого в процесі такого управління, частка у праві власності на яке засвідчується цінним папером (інвестиційний пай), що видається керуючою компанією. Існують три типи пайових інвестиційних фондів: - відкриті; - інтервальні; - закриті.

Акціонерні інвестиційні фонди являють відкриті акціонерні товариства, винятковим предметом діяльності яких є інвестування майна в цінні папери та інші об'єкти.

Прагнення забезпечити ефективне функціонування фінансових ринків вимагає розвитку способів його регулювання, в тому числі регулювання діяльності учасників ринку, процедур здійснення виконання угод з фінансовими активами, ступеня його відкритості. Основною метою регулювання фінансових ринків є захист інтересів інвесторів, а також створення конкурентних ринків капіталу. Порушення прав інвесторів особливо характерно для країн, де тільки формуються фінансові ринки, для яких характерні слабкий рівень правового забезпечення, технічної бази та регулюючих органів. До основних причин, що вимагає посилення регулювання можна віднести зростаючу ємність фінансових ринків, глобальний характер фінансових ринків, зростання кількості емісій цінних паперів, у тому числі які розміщуються на міжнародних ринках.

Реалізація цілей регулювання вимагає створення адекватної стану фінансових ринків регулятивної інфраструктури. Її основними завданнями є:

- створення ефективних конкурентних фінансових ринків;
- формування системи захисту прав та інтересів інвесторів;
- створення прозорих та ефективних правил функціонування учасників фінансових ринків;
- встановлення стандартів допуску учасників на фінансові ринки;
- формування систем інформаційного забезпечення фінансових ринків, у тому числі стандартів розкриття інформації.

Регулятивна інфраструктура фінансових ринків властива як національним фінансовим ринкам, так і міжнародним. В Україні до основних регуляторів фінансових ринків відносяться: Національний банк України, Комісія з регулювання фінансових ринків, саморегулівні організації. Саморегулівні організації – це неприбуткове об'єднання фінансових установ, яке створене з метою захисту своїх членів та інших учасників ринку фінансових послуг та якому делегуються відповідними державними органами повноваження щодо розроблення і впровадження правил поведінки на сегментах фінансового ринка та/або сертифікації фахівців ринку фінансових послуг. В останні роки активно обговорюється

концепція мегарегулятора на національних фінансових ринків. Мета можливого створення мегарегулятора полягає в подоланні недостатньої координації діяльності існуючих регуляторів, розпорошеності регулюючих функцій між різними державними органами. Крім державних органів регулювання фінансових ринків отримують розвиток саморегульовані організації. Наприклад, в системі регулювання України представлені такі асоціативні організації учасників різних фінансових ринків, як Асоціація українських банків; за ініціативою Національної комісії з регулювання ринків цінних паперів та фондового ринку були утворені саморегулювальні організації ринку цінних паперів, які об'єднують професійних учасників ринку цінних паперів за видами діяльності, а саме: реєстраторів, торговців, зберігачів, депозитаріїв, інвестиційних керуючих; існують саморегулювальні організації на страховому ринку. Принцип саморегулювання дозволяє перерозподілити функції регулювання між державними органами і громадськими організаціями з метою більш повного врахування інтересів всіх груп учасників фінансових ринків. На міжнародному рівні регулювання фінансових ринків представлено низкою великих міжнародних організацій і асоціацій, що об'єднують державні органи різних країн і професійних учасників фінансових ринків. Їх основним завданням є вироблення стандартів і рекомендацій, на які орієнтуються національні регулятори. До даних організацій відносяться Світовий банк, Міжнародна фінансова корпорація, Міжнародний валютний фонд, Міжнародна організація комісій з цінних паперів, Всесвітня федерація бірж.

Питання до самоконтролю

1. Розкрийте сутність фінансового ринку, його об'єкти і суб'єкти.
2. Функції фінансового ринку.
3. Принципи сегментації фінансового ринку.
4. Необхідність фінансового ринку для економіки держави?
5. Чи можливий обіг фінансових ресурсів без фінансового ринку?
6. Перерахуйте основні функції ринку капіталів.

7. Які економічні відносини існують на фінансовому ринку?
8. Які сегменти фінансового ринку Ви знаєте? У чому їх відмінність між собою?
9. Що таке саморегульвні організації? У чому полягає їх основне завдання?
10. Які саморегульвні організації функціонують в Україні?
11. Перерахуйте основні функції ринку грошей.
12. Розкрийте функції інфраструктури фінансового ринку.
13. У чому відмінності між організованим і неорганізованим біржовим ринком? Який вид біржового ринку більш розвинений в Україні та чому?
14. Визначте основні завдання, що виконуються інфраструктурою фінансового ринку.
15. Розкрийте функції ринку цінних паперів.
16. Розкрийте функції валютного ринку.
17. Розкрийте функції ринку нерухомості.
18. Розкрийте функції ринку дорогоцінних металів і каменів.
19. Розкрийте функції страхового ринку.
20. Розкрийте функції кредитного ринку.

Тести

1. До недепозитних інститутів інфраструктури фінансового ринку відносяться:
 - а) недержавні пенсійні фонди;
 - б) пайові інвестиційні фонди;
 - в) акціонерні інвестиційні фонди;
 - г) кредитні спілки.
2. До функцій, які виконує інфраструктура, можна віднести:
 - а) організаційну;
 - б) комунікаційну;
 - в) регулюючу;
 - г) прискорення обігу фінансових ресурсів.
3. До елементів інфраструктури фінансових ринків належать:
 - а) фінансові інститути;

- б) регулюючі органи;
- в) інформаційні організації;
- г) законодавчі норми.

4. В якості основних завдань, що виконуються інфраструктурою фінансового ринка, можна виділити:

- а) управління ризиками;
- б) зниження трансакційних витрат в процесі операцій з фінансовими активами;
- в) регулювання діяльності суб'єктів фінансового ринку;
- г) прискорення обігу фінансових ресурсів.

5. Ринок цінних паперів - це специфічна сфера ринкових відносин, де об'єктом операцій є:

- а) цінні папери;
- б) боргові зобов'язання;
- в) грошові кошти;
- г) нерухомість.

6. Предметом обігу на ринку з реалізацією умов угод у майбутньому періоді (ринок «угод на термін» ф'ючерсний, опціонний і т.п.) є:

- а) фондові деривативи;
- б) валютні деривативи;
- в) товарні деривативи;
- г) варранти.

7. Андерайтер або інвестиційний дилер це:

- а) фахівець з оцінювання ризиків;
- б) фахівець, який самостійно або з групою інших андерайтерів купує весь (або основний) обсяг емітованих акцій, облігацій і т. п. з метою їх наступного продажу інвесторам більш дрібними партіями;
- в) фахівець, який організує купівлю-продаж цінних паперів на ринку цінних паперів;
- г) фахівець, який реєструє випуск цінних паперів на організованому ринку цінних паперів.

8. Фінансові активи представлені наступними основними формами:

- а) золото і спеціальні права позики (СПЗ), фінансові вимоги;

- б) готівка і депозити;
- в) цінні папери;
- г) позики.

9. З організаційної точки зору, фінансовий ринок є системою самостійних окремих ринків (сегментів), а саме:

- а) фондовий ринок;
- б) валютний ринок;
- в) товарний ринок;
- г) біржовий ринок.

10. Ринок банківських кредитів – це:

- а) сукупність правових відносин, що виникають з приводу надання кредитними установами платних позик, які повинні повертатися;
- б) це сукупність відносин цивільно-правового характеру, що опосередковують рух капіталів у формі цінних паперів;
- в) це сукупність відносин цивільно-правового характеру, що опосередковують рух капіталів у формі матеріальних цінностей;
- г) це сукупність фінансових відносин, які виникають з приводу переливу капіталу у формі похідних цінних паперів.

11. Ринок цінних паперів – це:

- а) сукупність правових відносин, що виникають з приводу надання кредитними установами платних позик, які повинні повертатися;
- б) це сукупність відносин цивільно-правового характеру, що опосередковують рух капіталів у формі цінних паперів;
- в) це сукупність відносин цивільно-правового характеру, що опосередковують рух капіталів у формі матеріальних цінностей;
- г) це сукупність фінансових відносин, які виникають з приводу переливу капіталу у формі похідних цінних паперів.

12. Сек'юритизація – це:

- а) процес, який сприяє безпеці фінансової установи;
- б) процес переливу фінансових ресурсів із одного виду фінансового ринку і сегмента на інші зветься;
- в) процес купівлі-родажу фінансового активу на фінансовому ринку;

г) процес купівлі-продажу фінансового активу на неорганізованому біржовому ринку.

13. Організований (біржовий) фінансовий ринок:

а) функціонує за встановленими правилами і забезпечує доступ широкого кола учасників. Рівень фінансового ризику незначний;

б) функціонує за встановленими правилами і забезпечує доступ вузького кола учасників. Рівень фінансового ризику незначний;

в) функціонує за встановленими правилами і забезпечує доступ вузького кола учасників. Рівень фінансового ризику значний;

г) функціонує за встановленими правилами і забезпечує доступ широкого кола учасників. Рівень фінансового ризику значний.

14. Об'єктами відносин на фінансовому ринку виступають:

а) грошово-кредитні ресурси;

б) цінні папери;

в) товарно-матеріальні цінності;

г) фінансові послуги.

15. На фінансовий ринок власники коштів (кредитори):

а) можуть виходити самостійно;

б) за посередництвом фінансових посередників;

в) не можуть самостійно виходити на фінансовий ринок згідно з встановленими правилами;

г) можуть виходити самостійно згідно з встановленими правилами.

Література

1. Бланк І. О. Інвестиційний менеджмент: підручник / І. О. Бланк, Н. М. Гуляєва. – К.: Київ. нац. торг.- екон. ун-т, 2003. – 398 с.

2. Джордж Сорос. Первая волна мирового финансового кризиса: Промежуточные итоги. Новая парадигма финансовых рынков / Электронный ресурс. Режим доступа: zadocs.ru.

3. Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

4. Закон України № 2704-IV від 23.06.2005 р. «Про організацію формування та обігу кредитних історій».

5. Закон України № 2908-III від 20.12.2001 р. «Про кредитні спілки».
6. Розпорядження Держфінпослуг № 1515 від 08.07.2004 р. «Про затвердження Положення про встановлення обмежень на суміщення діяльності фінансових установ з надання певних видів фінансових послуг».
7. Розпорядження Держфінпослуг № 231 від 03.04.2009 р. «Про віднесення операцій з фінансовими активами до фінансових послуг».
8. Розпорядження Держфінпослуг № 5555 від 31.03.2006 р. «Про можливість надання юридичними особами – суб'єктами господарювання, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, фінансових послуг знадання коштів у позику та надання гарантування».
9. Указ президента України № 1070/2011 від 23.11.2011 р. «Про національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг».
10. Ходаківська В. П. Ринок фінансових послуг: теорія і практика: Навчальний посібник. / В. П. Ходаківська, В. В. Беляев - Київ: ЦУЛ. 2002.- 616с.
11. Шелудько В. М. Фінансовий ринок: Навч. посіб. / В. М. Шелудько - К.: Знання-Прес, 2002.- 535с.

РОЗДІЛ 18. ФІНАНСОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРЖАВИ

Основні терміни і поняття: фінансовий потенціал держави, класифікація фінансового потенціалу, структура фінансового потенціалу, бюджетний потенціал, податковий потенціал, потенціал домогосподарств, потенціал підприємств та організацій, методика оцінки фінансового потенціалу.

18.1. Сутність фінансового потенціалу держави

Основним підґрунтям для будь-якої країни та її економіки є її потенціал. Незважаючи на те, які цілі ставляться державою – забезпечення конкурентоспроможності економіки, стійкого розвитку, економічної безпеки або інші цілі – потенціал створює можливості для їх досягнення.

В загальному розумінні «потенціал» розглядається як засоби, запаси, джерела, які є в наявності й можуть бути мобілізовані для досягнення певної мети, здійснення плану, вирішення якого-небудь завдання, можливості окремої особи, суспільства, держави в певній області.

У складі потенціалу держави виділяють соціальний, економічний та природний потенціал (рисунок 18.1.).

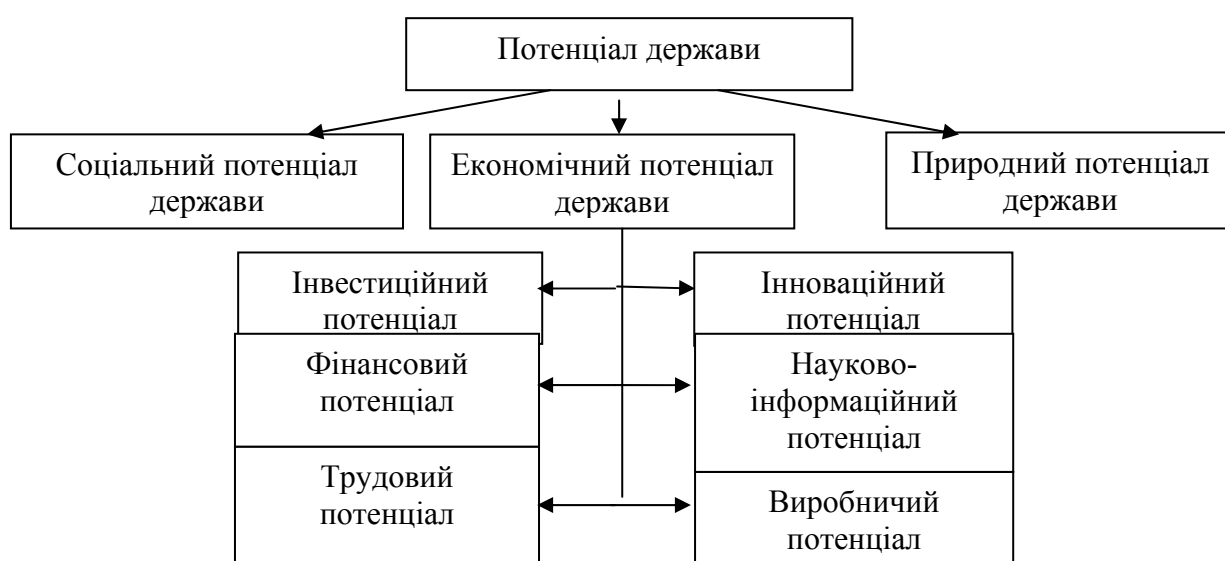

Рис. 18.1. Складові потенціалу держави

Серед вчених точаться дискусії щодо трактування дефініції «фінансовий потенціал». У табл. 18.1 дано узагальнення різних наукових підходів щодо трактування поняття «фінансовий потенціал».

Таблиця 18.1

**Узагальнення підходів до трактування поняття
«фінансовий потенціал»**

Автор	Визначення
1	2
І.І. Чуницька	фінансовий потенціал держави як здатність фінансової системи держави до залучення та ефективного використання фінансових ресурсів з метою забезпечення сталого економічного зростання
Т. Стеценко, О. Тищенко	наявні на даний час фінансові ресурси, що дають змогу вирішувати завдання економічного розвитку, та можливості їх зростання у перспективі
В. Свірський	сукупність наявних та потенційних фінансових ресурсів, що можуть бути мобілізовані та реалізовані фінансовою системою за певних умов для забезпечення сталих темпів економічного зростання у визначений період часу
Економічний словник за ред. А. Архіпова	сукупність наявних грошових засобів держави, які можуть бути використані для вирішення якої-небудь задачі, у тому числі засоби, отримані шляхом перерозподілу з одних галузей в інші без переходу критичних меж, тобто без загрози загибелі, руйнування галузей, з яких вилучають фінансові ресурси
В. Кунцевич	здатність до оптимізації фінансової системи із залучення та використання фінансових ресурсів
П. Олейник	сукупна можливість держави, його ланок, у тому числі економіки, її комплексів, галузей і підприємств створювати і використовувати різноманіття фондів грошових засобів, включаючи централізовані і децентралізовані, з ціллю виконання своїх завдань і забезпечення умов відтворення національного господарства і суспільства
С. Шумська	сукупність фінансових ресурсів (що є у наявності та які можуть бути мобілізовані) усіх сфер та ланок фінансової системи, що утворюються за рахунок внутрішніх та зовнішніх джерел, а також коштів і ресурсів із джерел, які з різних причин є недоступними чи незадіяними в межах часового періоду розгляду, що у цілому характеризують фінансові можливості як окремих суб'єктів економіки, так і країни загалом
В. Павлов	максимум (межа) функціональних можливостей соціально-економічного розвитку будь-якого об'єкта управління (країни, регіону, муніципального утворення) в певний період часу з використанням фінансових ресурсів

Узагальненим визначенням даного поняття, яке розкриває його сутність та зміст є: «Фінансовий потенціал - сукупність фінансових ресурсів (що є у наявності та які можуть бути мобілізовані) усіх сфер та ланок фінансової системи, що відображають здатність держави та окремих суб'єктів економіки до залучення та ефективного їх використання з метою забезпечення соціально-економічного розвитку».

Варто зазначити, що резерви фінансових ресурсів, що у загальному вигляді представляють собою сукупність грошових коштів, які знаходяться у розпорядженні різних учасників економічної системи (держави, підприємств, домогосподарств тощо), характеризують лише одну зі складових фінансового потенціалу - фактично спожиту його частку.

Натомість фінансові ресурси в принципі не можуть врахувати цілий ряд особливостей фінансового потенціалу, як-то можливість реалізації прихованих резервів, здатність до збільшення обсягів фінансових ресурсів, ймовірність отримання додаткових ресурсів тощо (рисунок 18.2.).

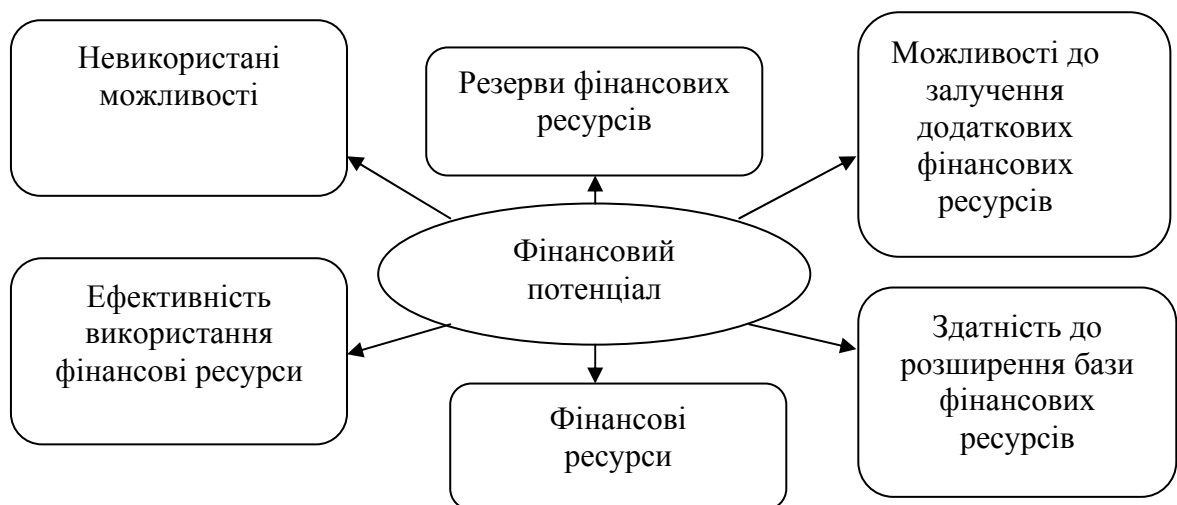

Рис. 18.2. Місце фінансових ресурсів у фінансовому потенціалі

Фінансовий потенціал держави поєднує в собі наступні ключові положення:

- базовою характеристикою потенціалу є «можливість»;
- можливість є саме гіпотетичною, тобто вона не обов'язково має бути використана;

- ціллю реалізації фінансового потенціалу держави є просте та розширене відтворення (функціонування та розвиток) держави;
- використання, залучення та створення ресурсів уособлюють наявні, незадіяні та нові фінансові ресурси.

Таким чином, фінансовий потенціал включає дві важливі складові:

- реалізована частина, тобто фактично використані фінансові ресурси всіх суб'єктів фінансової системи.
- нереалізована частина, тобто резерви їх використання, залучення, приховані фінансові ресурси та інше.

Формування та реалізація фінансового потенціалу держави залежить від багатьох факторів - рівня економічного розвитку, стану й тенденцій розвитку національної та Світової фінансової системи, рівня розвитку фінансової інфраструктури, заможності населення та ін.

Фактори, що формують фінансовий потенціал держави наведені в табл. 18.2.

Таблиця 18.2

Фактори, що впливають на фінансовий потенціал держави

<i>Зовнішні</i>	<i>Внутрішні</i>
1) стан світової фінансової системи;	1) макроекономічні показники (ВВП, інфляція, рівень безробіття тощо та тенденції їх зміни);
2) світові тенденції, що впливають на економіку;	2) стан державного бюджету;
3) наявність бар'єрів для входження на міжнародні ринки;	3) рівень платоспроможності юридичних і фізичних осіб;
4) рівень економічної інтеграції країни.	4) стан платіжного балансу;
	5) рівень ризику;
	6) рівень довіри підприємств і домогосподарств до влади;
	7) стан законодавчої і нормативної бази.

В структурі фінансового потенціалу важливим є процес трансформації потенційних доходів у доходи отримані, та потім трансформації цих доходів у фінансові ресурси.

Для формування фінансових ресурсів необхідна наявність інструментів та інститутів, тобто провідна роль у процесі трансформації доходів у фінансові ресурси надається фінансовій інфраструктурі, реалізації фінансових інструментів та регулюючої дії законодавчо-нормативної бази.

Класифікація фінансового потенціалу держави за різними ознаками представлена у табл. 18.3.

Використання фінансового потенціалу держави залежить від ефективності управління. Управління фінансовим потенціалом держави полягає в цілеспрямованій діяльності органів влади, спрямованої на визначення та залучення фінансового потенціалу, достатнього для досягнення стратегічних цілей соціально-економічного розвитку та його ефективного використання.

Таблиця 18.3

Класифікація фінансового потенціалу держави за різними ознаками

Класифікаційна ознака	Вид фінансового потенціалу
За рівнем	- фінансовий потенціал світу; - фінансовий потенціал держави; - фінансовий потенціал регіону; - фінансовий потенціал міста; - фінансовий потенціал господарських суб'єктів.
За джерелами формування	- внутрішній (власний); - зовнішній (залучений).
За результатом	- досягнутий; - перспективний.
За ступенем прояву	- реальний; - прихований.
За повнотою використання	- використовуваний - невикористаний.
За періодом формування	- накопичений; - поточний.
За одиницями виміру	- абсолютний; - відносний.
За сферами	- фінансовий потенціал держави; - фінансовий потенціал домогосподарств; - фінансовий потенціал фінансових посередників; - фінансовий потенціал підприємств.
За можливістю доступу	- наявний активний; - наявний резервний; - наявний тіньовий; - неактивний.
За цільовим призначенням	- ощадний фінансовий потенціал; - інвестиційний фінансовий потенціал; - бюджетний фінансовий потенціал.

Реалізація фінансового потенціалу держави неможлива без обґрунтованої державної фінансової політики, належного інформаційного забезпечення, а також активної участі держави та інших суб'єктів фінансової системи на міжнародних фінансових ринках. Базуючись на оцінці фінансового потенціалу можна робити висновки щодо результативності та ефективності державної фінансової політики.

Таким чином, фінансовий потенціал є підґрунтям, що забезпечує ефективну реалізацію фінансової політики, надаючи необхідну інформацію щодо обсягу наявних та можливих фінансових ресурсів. Фінансовий потенціал сприяє реалізації фінансової політики на всіх її етапах. Ефективне використання фінансового потенціалу країни може бути основою для довгострокового й стабільного соціально-економічного піднесення в країні.

18.2. Складові фінансового потенціалу держави та їх характеристика

Виходячи з того, що фінансові ресурси формуються у всіх сферах та ланках фінансової системи, а учасниками фінансових відносин виступають держава, підприємства, домогосподарства та фінансові посередники, виділяють такі складові фінансового потенціалу як: фінансовий потенціал держави, фінансовий потенціал домогосподарства, фінансовий потенціал підприємств та організацій та фінансовий потенціал фінансових посередників (рисунок 18.3.).

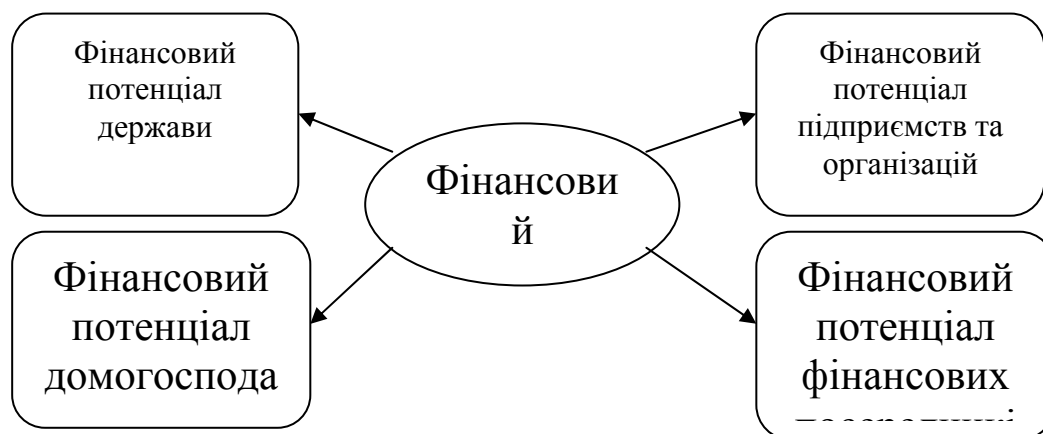

Рис. 18.3. Складові елементи фінансового потенціалу

Серед усіх складових фінансового потенціалу провідну роль відіграє саме фінансовий потенціал держави, оскільки він створює фінансові можливості державних та місцевих органів влади для виконання всіх витрат держави.

Фінансовий потенціал держави - це здатність суб'єктів сфери державних фінансів до залучення та ефективного використання наявних та потенційних фінансових ресурсів з метою забезпечення соціально-економічного розвитку в державі.

Головною метою фінансової політики є створення фінансових умов для соціально-економічного розвитку суспільства, підвищення рівня і якості життя населення. Досягнення цієї мети можливе лише при ефективності конкретних форм розподілу, перерозподілу та використання наявних фінансових ресурсів суспільства та фінансового потенціалу держави. Фінансовий потенціал держави створює можливості для реалізації фінансової політики.

До складу фінансового потенціалу держави можна віднести ряд складових, а саме: бюджетний потенціал, фінансовий потенціал позабюджетних цільових фондів, залучені кредити центральних та місцевих органів влади (внутрішні та зовнішні запозичення) та золотовалютні резерви Національного банку України (рисунок 18.4.).

Рис. 18.4. Складові елементи фінансового потенціалу держави

Бюджетний потенціал - це сукупність реальних можливостей центральних та місцевих органів влади мобілізувати та акумулювати в бюджетній системі наявні та можливі для залучення фінансові ресурси з метою фінансування витрат бюджетів усіх

рівнів для досягнення задач соціально-економічного розвитку країни в цілому та окремих її суб'єктів.

Фактори впливу на бюджетний потенціал наведено у табл.18.4.

Ефективність бюджетної політики та функціонування бюджетної системи суттєво залежить від бюджетного потенціалу, здатності бюджетного механізму акумулювати в руках держави фінансові ресурси. Крім того, бюджетний потенціал дозволяє оцінити можливості реалізації функцій держави, в тому числі функцій державного регулювання економіки та підвищення соціального захисту та добробуту населення.

Таблиця 18.4

Фактори впливу на бюджетний потенціал

Фактори
1. Чисельність економічно активного населення
2. Стан ринку праці, а саме рівень безробіття та співставлення попиту та пропозиції на ринку праці
3. Структура економічної системи країни
4. Кількість суб'єктів підприємницької діяльності
5. Обсяг податкових надходжень та податкова політика країни
6. Інші фактори

Складовими елементами бюджетного потенціалу є:

- 1) податковий потенціал;
- 2) потенціал надходження неподаткових платежів;
- 3) потенціал одержання доходів від операцій з капіталом.

Податковий потенціал є базисною складовою бюджетного потенціалу, оскільки податкові надходження є головним джерелом формування доходів бюджетної системи.

Податковий потенціал держави може розглядатися з двох сторін: у широкому та більш вузькому розумінні. У широкому розумінні, податковий потенціал – це обсяг реальних і потенційних ресурсів держави, що підлягають оподаткуванню та можуть бути об'єктом оподаткування за розширення його бази оподаткування.

У більш вузькому розумінні податковий потенціал держави – це реальний обсяг податків, зборів та інших обов'язкових платежів, що може акумулювати держава під час використання своїх ресурсів за умов діючого податкового законодавства.

Податковий потенціал держави являє собою складну багаторівневу структуру, що містить такі підсистеми: реалізовану (наявну), нереалізовану та прогнозовану частини. Підсистеми (складові) суттєво відрізняються одна від одної, як за своєю економічною природою, так і за джерелами поширення.

Реалізована складова включає податкові надходження, що визначені за фактичною базою оподаткування. Тобто реалізована складова податкового потенціалу включає всі об'єкти оподаткування за діючим законодавством.

Нереалізована складова податкового потенціалу включає джерела, що існують в економіці країни, але або ще не залучені до фактичних податкових надходжень (податковий борг), хоча з них нараховані податки, або навіть не оцінені (тіньова економіка).

Таким чином, нереалізована складова податкового потенціалу включає:

- 1) податкові пільги;
- 2) боргові податкові зобов'язання;
- 3) розширена база оподаткування, а саме за рахунок:
 - надходження від виходу економіки з тіні;
 - розширення податкової бази на діючих підприємствах;
 - нові податки на існуючі об'єкти.

Третя, прогнозована складова податкового потенціалу передбачає можливості розширення його обсягів за рахунок економічного зростання і приросту ВВП, тобто за рахунок розширеного відтворення виробництва на діючих підприємствах та створення нових підприємств, видів економічної діяльності тощо.

Фінансовий потенціал підприємства – сукупність наявних фінансових ресурсів, можливостей системи з їх залучення і ефективного управління для досягнення тактичних задач і стратегічної мети підприємства.

У фінансовий потенціал підприємств можна включити як обсяг власних, позикових і залучених фінансових ресурсів підприємства, які визначають його можливості на ринку, і якими підприємство може розпоряджатися у своїй поточній діяльності і в перспективі, а також резерви їх збільшення.

Елементи фінансового потенціалу підприємств та організацій представлено на рисунку 18.5.

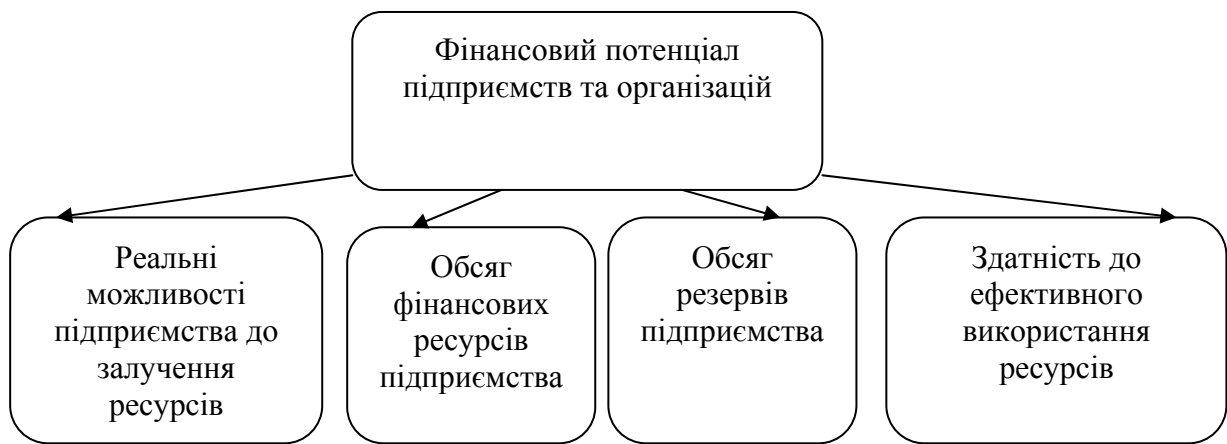

Рис. 18.5. Складові елементи фінансового потенціалу підприємств та організацій

Тобто, виділяють такі складові фінансового потенціалу підприємства як:

1) реальні можливості підприємства, як реалізовані, так і нереалізовані в будь-якій сфері економічної діяльності;

2) обсяг фінансових ресурсів – як залучених, так і не залучених у виробничій діяльності;

3) обсяг резервів формування фінансових ресурсів на підприємстві;

4) здатність працівників підприємства до ефективного використання фінансових ресурсів з ціллю отримання найбільшого прибутку.

При цьому слід зазначити, що на фінансовий потенціал підприємства впливають такі чинники: склад і структура фінансових ресурсів, галузева приналежність суб'єктів господарювання, стан майна і фінансових ресурсів, включаючи запаси і резерви, їх склад і структуру.

Здатність підприємства максимально використовувати свій фінансовий потенціал великою мірою визначає його життєдіяльність. Фінансовий потенціал формує матеріальну основу для виробництва продукції певного обсягу та асортименту, ефективного здійснення цим підприємством інвестиційної та фінансової діяльності. Тобто фінансовий потенціал підприємства віддзеркалює рівень його конкурентоспроможності.

Фінансовий потенціал домогосподарства – це сукупність фінансових ресурсів, що належать домогосподарству, частина яких

не реалізована шляхом перерозподілу через систему фінансового посередництва в силу суб'єктивних чи об'єктивних обставин, але може бути задіяна для фінансування економіки.

Тобто фінансовий потенціал домогосподарства включає в собі не лише звичайні доходи та збереження домогосподарств, але й теоретично можливі максимальні доходи, які можуть бути використані для реалізації різноманітних потреб домогосподарства.

До звичайних доходів домогосподарства відноситься заробітна плата та доходи від підприємницької діяльності. Що стосується заощаджень, то загалом у науковій літературі виділяють дві основні форми заощаджень: організовані і неорганізовані.

Організовані заощадження - це такі заощадження домогосподарств, мобілізацію і розміщення яких проводить банківська система або небанківські фінансово-кредитні установи, які згідно із законодавством мають право здійснювати операції щодо залучення і розміщення коштів населення. До них включають: вклади у банківських установах; вклади у небанківських депозитних установах; придбання цінних паперів; вкладення у страхові поліси.

Неорганізовані грошові заощадження домогосподарств - це ті, що зберігаються безпосередньо у домогосподарств готівкою у національній чи іноземній валютах. Неорганізовані заощадження мають як характеристики запасу, так і можливості для подальшого залучення їх фінансовою системою для фінансування економіки.

Тобто, організовані заощадження є активною (використаною) частиною фінансового потенціалу, а неорганізовані заощадження формують пасивну (невикористану) складову.

Існують статистично визначені норми, які необхідні населенню для підтримання сталого рівня споживання, що дорівнюють приблизно половині щомісячного доходу на одну особу. Такі касові залишки хоч і сформувались за рахунок неорганізованих заощаджень, мають характеристики запасу, але не можуть вважатись фінансовим потенціалом домогосподарств. Тому для визначення невикористаної частини фінансового потенціалу населення суму неорганізованих заощаджень необхідно зменшувати на суму касових залишків. Крім того, до невикористаної складової фінансового потенціалу домогосподарств можна віднести їх вкладення у нерухомість та цінні папери.

Враховуючи вищесказане, до складу фінансового потенціалу домогосподарства включаються такі елементи, які представлено на рисунку 18.6.

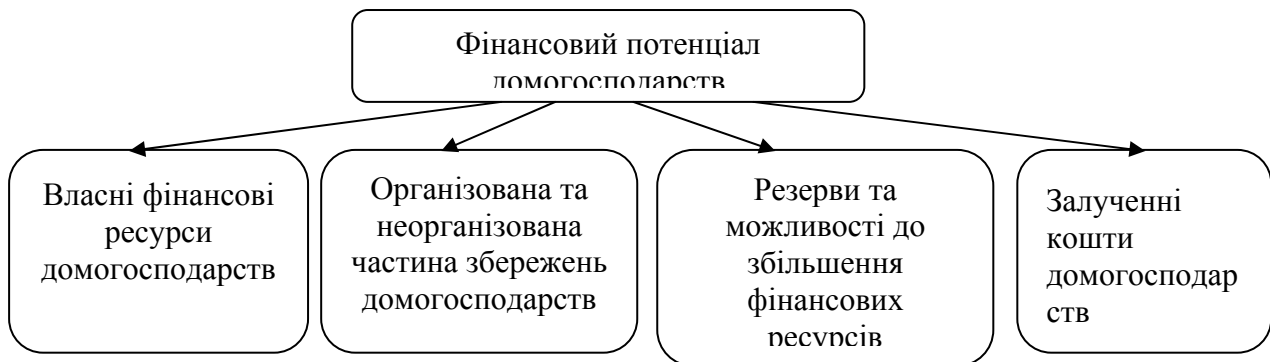

Рис. 18.6. Складові елементи фінансового потенціалу домогосподарства

Фактори, що впливають на фінансовий потенціал домогосподарства можна згрупувати на зовнішні (що не залежать від побажань та волі населення) та внутрішні (залежать від волі та побажань населення).

Так, до зовнішніх факторів, що впливають на фінансовий потенціал домогосподарства, відносяться наступні:

- проведена державою соціальна політика;
- проведена державною бюджетно-податкова політика;
- рівень розвитку фінансових інститутів та інструментів;
- стабільність соціально-економічного становища в країні та ін.

До внутрішніх факторів відносяться:

- споживча поведінка домогосподарства;
- ощадна поведінка домогосподарства;
- рівень фінансової обізнаності населення;
- очікування домогосподарств та інші.

Фінансовий потенціал домогосподарств створює матеріальні можливості для його функціонування та підвищення добробуту кожного з його членів.

Фінансовий потенціал фінансових посередників включає в себе сукупність фінансових ресурсів банків, фінансового та страхового ринків, а саме власного капіталу, залучених коштів у фізичних та юридичних осіб за винятком резервів під ці операції.

Роль забезпечувальних сфер – фінансового та страхового ринку часткова представлено у складі залучених коштів держави, підприємств та домогосподарств. Однак в організаційному плані фінансовий та страховий ринки представлені фінансовими інституціями, що діють на ринкових засадах, тому виділяють у складі фінансового потенціалу це потенціал фінансових посередників, до якого відносяться власний капітал цих інституцій та залучені ними кошти за винятком резервів під здійснення їх операцій.

Збільшення власного капіталу фінансових посередників сприяє збільшенню фінансового потенціалу фінансових посередників та сприяє покращенню дії забезпечувальної сфери на функціонування всіх сфер та ланок фінансової системи.

18.3. Методика оцінки фінансового потенціалу держави

Важливим завданням є оцінювання фінансових можливостей економіки, тобто фактичних та потенційних фінансових ресурсів, що можуть бути використані для соціально-економічного розвитку країни. Таким чином, важливого значення набуває питання методики оцінювання фінансового потенціалу країни.

Так, при оцінюванні фінансового потенціалу держави використовується статистичний метод дослідження фінансових можливостей кожного із суб'єктів щодо фінансових відносин між собою та в середині фінансової системи країни. Тобто оцінювання здійснюється на підставі статистичного поелементного підходу, що враховує всі складові фінансового потенціалу (табл. 18.5).

Тому при оцінюванні фінансового потенціалу країни необхідно оцінити фінансовий потенціал кожного з визначених елементів. Слід також зазначити, що крім врахування фінансових потенціалів окремих сфер фінансової системи, що мають свої особливості формування та використання фінансових ресурсів та свої завдання та функції, необхідно пам'ятати, що всі ці складові об'єднані принципом єдності всіх сфер та ланок фінансової системи, оскільки виконують завдання єдиної фінансової політики в країні.

Важливим є врахування також взаємозв'язків між складовими фінансового потенціалу, що дозволить визначити його не лише як

сумарний показник фінансових потенціалів його складових, а й визначити єдиний показник фінансових можливостей економіки в цілому, що показує невикористаний фінансовий потенціал в країні та можливі резерви його зростання.

Таблиця 18.5

Показники для оцінки фінансового потенціалу

Фінансовий потенціал держави
1. Бюджетний потенціал: податкові доходи; податкові пільги; податковий борг; неподаткові доходи; доходи від операцій з капіталом
2. Доходи позабюджетних цільових фондів
3. Залучені зовнішні та внутрішні кредити центральних та місцевих органів влади та емітовані ними боргові цінні папери
4. Золотовалютні резерви Національного банку України
Фінансовий потенціал підприємств та організацій
1. Прибуток
2. Амортизаційні відрахування
3. Кошти на поточному рахунку або в касі
4. Кредиторська та дебіторська заборгованість
5. Позикові кошти підприємства
6. Залучені кошти підприємства
Фінансовий потенціал домогосподарств
1. Доходи від заробітної плати
2. Дохід від підприємницької діяльності
3. Кошти у вигляді заощаджень у банківській та небанківській установах
4. Кредити отримані у банківських чи небанківських установах
Фінансовий потенціал фінансових посередників
1. Статутний капітал банківської системи
2. Капітал сектору небанківських фінансових установ
3. Страхові резерви страхових компаній

Крім того, варто пам'ятати, що фінансовий потенціал включає як реалізовану, так і нереалізовану частину. Складності врахування нереалізованої складової фінансового потенціалу пов'язані із відсутністю у офіційній статистиці багатьох фінансових потоків та потенційних фінансових ресурсів, суттєво ускладнює оцінювання загального рівня фінансових можливостей країни, тобто фінансового потенціалу економіки країни в цілому.

Першою складовою фінансового потенціалу є фінансовий потенціал держави, що складається з бюджетного потенціалу, фінансового потенціалу позабюджетних цільових фондів, залучених кредитів центральних та місцевих органів влади та золотовалютних резервів Національного банку України.

Фінансовий потенціал центральних та місцевих органів влади у першу чергу визначається фінансовими ресурсами, що акумулюються бюджетною системою країни. Їх конкретним втіленням є доходи державного та місцевих бюджетів, а також залучені кредити й емітовані боргові цінні папери центральних та місцевих органів влади. Тому розрахунок фінансового потенціалу держави з врахуванням впливу тіньового сектору економіки пропонуємо здійснювати за такою формулою 18.1.

$$\text{ФПД} = \sum \text{ЗВР} + \text{ЗБ} + \text{ДПЦФ} + \text{КД} + \text{ЦПД} + \text{кД} \quad (18.1)$$

де ФПД – фінансовий потенціал держави

ЗВР – золотовалютні резерви держави

ЗБ – доходи зведеного бюджету

ДПЦФ – доходи позабюджетних цільових фондів

КД – обсяги зовнішніх та внутрішніх кредитів залучених як державними так і місцевими органами влади

ЦПД – обсяг емітованих боргових цінних паперів, як органами центральної так і місцевої влади

кД – коригуючий коефіцієнт для держави, що враховує вплив тіньової економіки

Під оцінкою фінансового потенціалу підприємства слід розуміти визначення величини фінансових ресурсів і можливостей, якими володіє і розпоряджається підприємство, та економічний результат їх ефективного використання. Для оцінки фінансового потенціалу підприємств та організацій використовуються показники наведені у табл. 18.6.

Окрім цього, додатковими складовими фінансового потенціалу можна вважати боргові цінні папери, емітовані підприємствами (векселі, облігації), які свідчать про залучення фінансових ресурсів. Певною мірою сюди можна віднести і участь підприємств та організацій у статутному капіталі інших суб'єктів економіки, володіння акціями тощо.

Слід також зазначити, що і кредиторська заборгованість підприємств є своєю складовою їх фінансового потенціалу. Хоча враховуючи той факт, що підприємства мають борги одне перед одним, включення такої заборгованості призведе до спотворення кінцевого результату розрахунків.

Показники оцінки фінансового потенціалу підприємства в розрізі елементів, що його визначають

Елемент фінансового потенціалу	Показники, за якими оцінюється
Реальні можливості підприємства до залучення власних фінансових ресурсів	Рівень достатності власних фінансових ресурсів
	Рівень власних фінансових ресурсів з внутрішніх джерел
	Рівень рентабельності обороту
	Коефіцієнт самофінансування розвитку
	Обсяг власного капіталу
Потенціал формування позикових фінансових ресурсів	Коефіцієнт платоспроможності
	Коефіцієнт фінансової незалежності
	Коефіцієнт поточної ліквідності
	Коефіцієнт критичної ліквідності
	Коефіцієнт фінансової стабільності

Тому розрахунок фінансового потенціалу підприємств з врахуванням впливу тіньового сектору економіки пропонуємо здійснювати за такою формулою 18.2:

$$\Phi\Pi_n = \sum ВФР_n + ПФР_n \times k_n \quad (18.2)$$

де $\Phi\Pi_n$ – фінансовий потенціал підприємства;

$ВФР_n$ – реальні можливості підприємства до залучення власних фінансових ресурсів;

$ПФР_n$ – потенціал формування позикових фінансових ресурсів;

k_n – коригуючий коефіцієнт для підприємств та організацій, що враховує вплив тіньової економіки.

Для оцінки фінансового потенціалу домогосподарств, використовуються інтегрований показник загального розміру фінансових ресурсів, які знаходяться у їх розпорядженні. Первинним джерелом фінансових ресурсів для домогосподарств виступають доходи від заробітної плати, а також від впровадження підприємницької діяльності.

Окрім цього, важливе значення, особливо в останні роки, мають кредити, які отримують фізичні особи на задоволення своїх споживчих потреб.

Статистичні дані по цих показниках є доступними як на рівні держави, так і в розрізі регіонів. Водночас існує низка джерел фінансових ресурсів, які взагалі не можуть бути оцінені. Наприклад, до них можна віднести грошові кошти, отримані як заробіток за кордоном, доходи, які не обліковуються взагалі і належать до тіньового сектору економіки тощо. Тому для оцінки фінансового потенціалу, враховуючи ці показники, слід застосовувати підвищуючі коефіцієнти, хоча точність підрахунків у цьому випадку суттєво знижується.

Слід зазначити, що для оцінки фінансового потенціалу домогосподарств можна також враховувати кредити від кредитних спілок і ломбардів, розміри вкладень в цінні папери, обсяги коштів, які розміщені у страховиків за договорами страхування життя і пенсійними контрактами.

Водночас зазначимо, що обсяги фінансових ресурсів за цими напрямками є незначними, а первинним джерелом окремих з них (цінні папери, договори страхування життя і пенсійні контракти) є доходи фізичних осіб. Тому формула для розрахунку фінансового потенціалу домогосподарств буде мати такий вигляд (18.3):

$$\text{ФПд} = \sum \text{Дд} + \text{Крд} \times \text{кд} \quad (18.3)$$

де ФПд – фінансовий потенціал домогосподарств;
Дд – доходи домогосподарств;
Крд – отримані домогосподарствами кредити;
кд – коригуючий коефіцієнт для домогосподарств, що враховує вплив тіньової економіки

Ще одною складовою фінансового потенціалу є потенціал фінансових посередників, що діють на страховому та фінансовому ринках. Фінансові ресурси банків та фінансових посередників включають в себе сукупність власних та залучених коштів у фізичних та юридичних осіб за винятком резервів під ці операції.

Основними представниками фінансових посередників є комерційні банки, фінансові ресурси яких визначаються як сума їх капіталу, залучених коштів у вигляді депозитів та взятих кредитів. Фінансові ресурси страхових компаній можна розрахувати як суму їх капіталу та зібраних страхових платежів.

Крім того, можна виділити і інших фінансових посередників, до яких відносяться інститути спільного інвестування, недержавні пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди та інші.

Варто зазначити, частина їх фінансових ресурсів все враховано при розрахунку інших складових фінансового потенціалу країни, а саме фінансового потенціалу держави, підприємств та домогосподарств, наприклад в частині залучення ними короткострокових та довгострокових кредитів.

Тому при розрахунку фінансового потенціалу фінансових посередників буде враховано лише ту частину фінансових ресурсів, яка характеризує їх як окремі забезпечувальні інституції, що супроводжують рух коштів від власників фінансових ресурсів до користувачів.

Тому при оцінці фінансового потенціалу фінансових посередників використовуються такі показники як:

- статутний капітал банківської системи;
- капітал сектору небанківських фінансових установ;
- страхові резерви фінансових посередників.

Загальна формула для розрахунку фінансового потенціалу фінансових посередників буде мати такий вигляд (18.4):

$$\Phi\Pi\phi = \Sigma D\phi + K\phi + C\Pi\phi + k\phi \quad (18.4)$$

де $\Phi\Pi\phi$ – фінансовий потенціал фінансових посередників;

$D\phi$ – залучені депозити фінансовими посередниками;

$K\phi$ – власний та запозичений капітал фінансових посередників;

$C\Pi\phi$ – страхові резерви фінансових посередників;

$k\phi$ – коригуючий коефіцієнт для фінансових посередників, що враховує вплив тіньової економіки

При оцінювання фінансового потенціалу важливо враховувати взаємозв'язок фінансового потенціалу з іншими складовими елементами загального потенціалу країни, а саме дослідження впливу природного потенціалу країни та інших складових економічного потенціалу країни.

Так, наприклад, наявність в країні природних ресурсів впливає на величину фінансового потенціалу та створює додаткові можливості до їх формування. Так само від величини інноваційного

та інвестиційного потенціалів змінюються фінансові можливості країни в цілому.

Питання для самоконтролю

1. Яке посідає місце фінансовий потенціал у складі загального потенціалу країни?
2. В чому полягає взаємозв'язок між фінансовими ресурсами та фінансовим потенціалом?
3. Які фактори впливають на фінансовий потенціал країни?
4. Які види фінансового потенціалу розрізняють за ознакою ступеня його прояву?
5. Які види фінансового потенціалу розрізняють за ознакою повноти використання?
6. Назвіть основні складові фінансового потенціалу країни.
7. Визначте сутність фінансового потенціалу держави та назвіть його складові елементи.
8. В чому полягає сутність фінансового потенціалу підприємств?
9. Які фактори впливають на фінансовий потенціал підприємств?
10. Визначте складові елементи фінансового потенціалу домогосподарств.
11. Які фактори впливають на фінансовий потенціал домогосподарств?
12. Охарактеризуйте сутність фінансового потенціалу фінансових посередників.
13. Визначте, як здійснюється оцінка фінансового потенціалу держави?
14. За якими показниками здійснюється оцінювання фінансового потенціалу домогосподарств?
15. Які існують проблеми щодо оцінювання деяких джерел фінансових ресурсів?

Тести

1. Фінансовий потенціал є складовою:
 - а) економічного потенціалу;
 - б) природного потенціалу;

- в) інвестиційного потенціалу;
- г) виробничого потенціалу.

2. Сутність фінансового потенціалу визначається:

- а) сукупністю наявних фінансових ресурсів, що є у суб'єктів фінансових відносин;
- б) сукупністю фондів грошових коштів, що є у наявності у підприємств та домогосподарств;
- в) сукупністю наявних фінансових ресурсів та тих, що можуть бути мобілізовані усіма сферами та ланками фінансової системи, що відображають здатність держави до їх залучення;
- г) сукупністю грошових коштів держави та підприємств, що є у наявності та можливостей їх мобілізації.

3. Фінансовий потенціал за ознакою джерела формування поділяється на:

- а) накопичений та поточний;
- б) досягнутий та перспективний;
- в) внутрішній та зовнішній;
- г) абсолютний та відносний.

4. До зовнішніх факторів, що впливають на фінансовий потенціал не відносяться:

- а) світові тенденції, що впливають на економіку;
- б) стан світової фінансової системи;
- в) наявність бар'єрів для виходу на міжнародний ринок;
- г) рівень довіри підприємств та домогосподарств до влади.

5. До внутрішніх факторів, що впливають на фінансовий потенціал не відносяться:

- а) стан законодавчої і нормативної бази;
- б) рівень економічної інтеграції країни;
- в) стан платоспроможності юридичних і фізичних осіб;
- г) стан державного бюджету.

6. Складовими елементами фінансового потенціалу не є:

- а) інвестиційний потенціал;
- б) фінансовий потенціал домогосподарств;
- в) фінансовий потенціал підприємств;

г) фінансовий потенціал фінансових посередників.

7. Провідною складовою фінансового потенціалу держави є:

- а) фінансовий потенціал позабюджетних цільових фондів;
- б) залучені кредити центральних та місцевих органів влади;
- в) бюджетний потенціал;
- г) золотовалютні резерви Національного банку України.

8. Складовими елементами податкового потенціалу є:

- а) реалізована та нереалізована складова;
- б) лише реалізована складова;
- в) реалізована, нереалізована та пасивна складова;
- г) реалізована, нереалізована та прогнозована складові.

9. Фінансовий потенціал підприємства включає:

- а) реалізовані можливості підприємства;
- б) реалізовані та нереалізовані можливості підприємства;
- в) реалізовані та нереалізовані можливості підприємства, обсяг його фінансових ресурсів, резервів їх формування та здатність до ефективного використання;
- г) реалізовані та нереалізовані можливості підприємства до формування фінансових ресурсів та резервів їх збільшення.

10. До внутрішніх факторів, що впливають на фінансовий потенціал домогосподарств не відносяться:

- а) рівень розвитку фінансових інститутів та інструментів;
- б) споживча поведінка домогосподарств;
- в) очікування домогосподарств;
- г) рівень фінансової обізнаності населення.

11. Оцінювання бюджетного потенціалу не здійснюється за таким показником:

- а) податкові доходи;
- б) податкові пільги;
- в) доходи позабюджетних цільових фондів;
- г) неподаткові доходи.

12. Фінансовий потенціал держави не оцінюється з використанням такого показника:

- а) золотовалютні резерви Національного банку України;
- б) неподаткові доходи;
- в) статутний капітал банківської системи;
- г) доходи від операцій з капіталом.

Література

1. Боронос В. Г. Методологічні засади управління фінансовим потенціалом території: Монографія / В. Г. Боронос. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 310 с.
2. Вдовиченко А. М. Фінансовий потенціал населення: нові можливості інноваційного розвитку економіки України: монографія / А. М. Вдовиченко. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2012. – 225 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. редактор В. Т. Бусел]. – К.: Ірпінь: ВГФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
4. Кунцевич В. О. Поняття фінансового потенціалу розвитку підприємства та його оцінки / В. О. Кунцевич // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 7. – С. 123-130.
5. Павлов В. Н. Факторы роста и модернизации финансового потенциала региона / В. Н. Павлов // Финансы. – 2011. – № 7. – С. 62–64.
6. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи: монографія / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, З. С. Варналій [та ін.]; за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – 675 с.
7. Свірський В. Фінансовий потенціал: теоретико-концептуальні засади / В. Свірський // Світ фінансів. – 2007. – № 4 (13). – С. 43-51.
8. Стеценко Т. О. Управління регіональною економікою : навч. посібник / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – К.: КНЕУ, 2009. – 471 с.
9. Чуницька І. І. Фінансовий потенціал держави: сутність та особливості // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України / Чуницька І. І. — 2007. — № 1. — с. 104—108.
10. Шумська С. С. Фінансовий потенціал України: методологія визначення та оцінки/ С. С. Шумська // Фінанси України. – 2007. – N 5. – С.55-65.

РОЗДІЛ 19. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ

Основні поняття та терміни: національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека держави, бюджетна безпека, боргова безпека, грошово-кредитна безпека, валютна безпека, безпека небанківського фінансового ринку, банківська безпека.

19.1. Фінансова безпека у системі національної безпеки держави

Право на належний рівень захисту найбільш важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави в Україні закріплено Законом України «Про основи національної безпеки України». В умовах такого захисту забезпечується реалізація національних інтересів кожної людини окремо та українського народу загалом, охоплюючи матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності. Такий захист створює необхідні передумови для руху всієї держави у напрямку прогресивного розвитку.

Цей закон декларує, що «національна безпека України забезпечується шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм у політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та інших сферах». Широко охоплюючи всі сфери діяльності у державі реалізація та забезпечення національної безпеки потребує належного рівня економічного розвитку та відповідного фінансового забезпечення. Серед широкого переліку загроз національним інтересам та національній безпеці України вагоме місце посідають загрози в економічній сфері, основними серед яких є:

- істотне скорочення валового внутрішнього продукту;
- зниження інвестиційної та інноваційної активності;
- нестабільність фінансової політики держави;
- відсутність ефективних програм запобігання фінансовим кризам;
- зростання кредитних ризиків;

- велика боргова залежність держави та критичні обсяги державних зовнішнього та внутрішнього боргів;
- нераціональна структура експорту;
- недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці;
- зростання частки іноземного капіталу у стратегічних галузях економіки;
- неефективність антимонопольної політики;
- «тінізація» національної економіки та інш.

Економічна безпека є основною складовою національної безпеки держави. Саме економічний розвиток та належне фінансове забезпечення дозволяють підтримувати на належному рівні інші складові національної безпеки держави.

Основним законодавчим актом, який встановлював механізм визначення рівня економічної безпеки України, була «Методика розрахунку рівня економічної безпеки України», затверджена Наказом Міністерства економіки України N 60 від 02.03.2007.

Відповідно до цієї методики під економічною безпекою розуміли такий стан національної економіки, який забезпечує належний рівень стійкості до внутрішніх і зовнішніх загроз та який може задовільнити потреби особи, сім'ї, суспільства та держави загалом.

Міністерство економіки України щокварталу на підставі офіційних даних статистичного обліку Державного комітету статистики України, Міністерства доходів і зборів України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Міністерства палива та енергетики України, Міністерства фінансів України та Національного банку України здійснювало розрахунки та аналіз основних індикаторів стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення з метою виявлення потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні.

Під загрозою економічній безпеці України розглядали сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, які створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері.

Рівень економічної безпеки оцінювався за окремими індикаторами економічної безпеки – реальними статистичними показниками розвитку економіки країни, які найбільш повно

характеризують певні процеси, явища і тенденції в економічній сфері держави.

Для повноти такої оцінки також використовувались:

- оптимальні значення індикаторів - інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці;

- порогові значення індикаторів - кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці;

- граничні значення індикаторів - кількісні величини, порушення яких викликає загрозливі процеси в економіці.

Економічна безпека (за Методикою 2007 року) включала цілу низку складових, які відображали окремі сфери діяльності суспільства та держави загалом:

Економічна безпека держави

Складові економічної безпеки держави	Макроекономічна
	Фінансова
	Зовнішньоекономічна
	Інвестиційна
	Науково-технологічна
	Енергетична
	Виробнича
	Демографічна
	Соціальна
	Продовольча

Особливість фінансової безпеки є в тому, що вона безпосередньо або опосередковано впливає не тільки на більшість складових економічної безпеки держави, але і на інші сфери діяльності у державі (зокрема це стосується внутрішньої та зовнішньої політики, воєнної сфери, сфери державної безпеки, екології, інформаційної сфери тощо).

Фінансова безпека є багаторівневою системою, яку утворює низка підсистем, кожна з яких має власну структуру і логіку розвитку.

За Методикою 2007 року фінансова безпека - це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та

фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Але розвиток подій внутрішнього і зовнішнього характеру та особливо посилення процесів глобалізації потребували більш складного і досконалого механізму оцінки рівня економічної безпеки держави та його складових. І наприкінці 2013 року Наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України за № 1277 від 29.10.2013 р. було затверджено «Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України», в яких не тільки були внесені коригування до визначення основних термінів і понять, а також значно деталізовано шкалу та механізм визначення рівня економічної безпеки та її складових.

Відповідно до Методичних рекомендацій 2013 р. розрахунки здійснюються Мінекономрозвитку двічі на рік на підставі офіційних даних статистичного обліку Держстату, Нацкомфінпослуг, Міндоходів, Міненерговугілля, Мінфіну і Національного банку та експертних оцінок, у тому числі рейтингових звітів міжнародних неурядових організацій.

Під економічною безпекою запропоновано розуміти такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

Дещо було змінено склад економічної безпеки:

- зі складових економічної безпеки було виключено науково-технологічну безпеку;
- замість інвестиційної безпеки включено інвестиційно – інноваційну безпеку.

Під фінансовою безпекою запропоновано розуміти такий стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни.

Певних змін зазнали також складові фінансової безпеки. Фінансова безпека стала включати такі складові:

- банківська безпека;
- безпека небанківського фінансового ринку;
- боргова безпека;
- бюджетна безпека;
- валютна безпека;
- грошово-кредитна безпека.

Але найбільших змін зазнав механізм визначення характеристичних значень індикаторів. Для кожного індикатора складових стану економічної безпеки України розроблені характеристичні значення, які визначають рівень економічної безпеки.

Діапазон характеристичних значень кожного показника (індикатора) вимірюється від 0 до 1 (або від 0 до 100 відсотків) та ділиться на п'ять інтервалів: $(u_0, u_{\text{крит}})$, $(u_{\text{крит}}, u_{\text{небезп}})$, $(u_{\text{небезп}}, u_{\text{нездв}})$, $(u_{\text{нездв}}, u_{\text{здв}})$, $(u_{\text{здв}}, u_{\text{опт}})$, де:

- u_0 - значення індикатора, яке характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0;
- $u_{\text{крит}}$ - значення індикатора, яке характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення;
- $u_{\text{небезп}}$ - значення індикатора, яке характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40 % оптимального значення;
- $u_{\text{нездв}}$ - значення індикатора, яке характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального значення;
- $u_{\text{здв}}$ - значення індикатора, яке характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80 % оптимального значення;
- $u_{\text{опт}}$ - значення індикатора, яке характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якого рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

Присвоєння характеристичних значень для кожного індикатора здійснюється таким чином:

$y_0 := x_0$	$y_{\text{крит}} := x_{\text{крит}}$	$y_{\text{небезп}} := x_{\text{небезп}}$	$y_{\text{нездв}} := x_{\text{нездв}}$	$y_{\text{здв}} := x_{\text{здв}}$	$y_{\text{опт}} := x_{\text{опт}}$
--------------	--------------------------------------	--	--	------------------------------------	------------------------------------

де x - величина (статистичні дані) індикатора;
 y - характеристичне значення індикатора.

Відповідно до зазначеного:

- x_0 - величина індикатора, яка характеризується як мінімальний або абсолютно небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0;
- $x_{\text{крит}}$ - величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення;
- $x_{\text{небезп}}$ - величина індикатора, яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40 % оптимального значення;
- $x_{\text{нездв}}$ - величина індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального значення;
- $x_{\text{здв}}$ - величина індикатора, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80 % оптимального значення;
- $x_{\text{опт}}$ - величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

Заключним етапом оцінки рівня економічної безпеки держави загалом або окремо її складових є розрахунок інтегрального індексу вцілому та інтегральних індексів за окремими сферами економіки за допомогою вагових коефіцієнтів.

Не змінився тільки підхід державної політики з питань національної безпеки України, який включає декілька основних напрямів, провідне місце серед яких належить економічним питанням, зокрема, фінансовим. Мова йде про:

- забезпечення збалансованого розвитку бюджетної сфери;
- здійснення виваженої політики внутрішніх та зовнішніх запозичень;

- внутрішню та зовнішню захищеність національної валюти та її стабільність;
- захист інтересів користувачів послугами банківських установ та фінансового ринку.

Забезпечення належного рівня фінансової безпеки дозволяє не тільки захистити усіх суб'єктів фінансово-економічних відносин у державі, а також мінімізувати негативний вплив зовні (у разі його наявності).

19.2. Бюджетна безпека держави

Бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів (за Методикою 2007 р.).

Бюджетна безпека - це стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції (за Методичними рекомендаціями 2013 р.).

Індикатори бюджетної безпеки держави та їх порогові значення (за Методикою 2007 р.) наведені у табл. 19.1.

Таблиця 19.1

Бюджетна безпека (індикатори та порогові значення)

Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30
Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП, %	не більше 3
Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень, %	не більше 30
Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10 - 15
Амплітуда коливань бюджетних видатків на одну особу між регіонами України, %	не більше 20 - 30

Для оцінки рівня бюджетної безпеки до 2013 року достатньо було розрахувати значення індикаторів, наведених у переліку індикаторів, та порівняти їх з пороговим значенням (на першому етапі; вже потім розраховувався інтегральний індекс економічної безпеки).

Оцінемо рівень бюджетної безпеки України (вибірково) та проаналізуємо, як змінювалась ситуація за ряд років (табл. 19.2).

Таблиця 19.2

Бюджетна безпека України, 2006 – 2013 рр.

Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення	Роки					
		2006	2008	2009	2010	2012	2013
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду), %	не більше 30	31,6	31,4	29,9	29,1	31,6	30,4
Відношення дефіциту (-) / профіциту (+) державного бюджету до ВВП, %	не більше 3	(-) 0,7	(-) 1,3	(-) 3,9	(-) 5,9	(-) 3,8	(-) 4,4
Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %	не більше 5	(-) 3,1	(-) 7,8	(-) 1,3	(-) 2,3	(-) 5,2	(-) 5,4
Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП	не більше 10 - 15	7,1	6,2	6,8	7,2	8,8	8,0

В Україні кожного року Кабінетом Міністрів приймається, а потім Верховною Радою схвалюється проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний рік. Так, на 2014 рік у розділі «Основні завдання бюджетної політики» з метою подальшої стабілізації державних фінансів передбачено:

-збереження з урахуванням норм податкового законодавства частки перерозподілу валового внутрішнього продукту через зведений бюджет на рівні, що не перевищує 30 відсотків.

Така саме норма за даним показником передбачена українським законодавством і на 2015 рік.

Такий підхід вже зберігається в Україні протягом досить тривалого часу та відповідає американській моделі державної

централізації ВВП. З одного боку така модель вважається досить жорсткою, оскільки вимагає від суспільства високого рівня ділової активності, а з іншого – це ідеальна модель для реалізації підприємницького потенціалу кожної людини країни відповідного віку та для реалізації сміливих рішень уряду, спрямованих на економічний розвиток.

Значне перевищення рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду) в Україні мало місце ще у 1996 році та дорівнювало 37,1 % до ВВП. Починаючи з 1997 року даний показник коливається біля 30 %, з деяким перевищенням у 1,6 % у 2006 та 2012 роках.

Більш складною є ситуація забезпечення належного рівня бюджетної безпеки України за показником «Відношення дефіциту / профіциту державного бюджету до ВВП, %». Значне перевищення дефіциту державного бюджету над пороговим значенням состерігалось у 2009 та 2010 роках (відповідно: 3,9 % та 5,9 % до ВВП) та у 2012 та 2013 роках (відповідно: 3,8 % та 4,4 % до ВВП).

Збалансування доходів і видатків ще на стадії планування закладає основи для фактичного виконання бюджету у збалансованій формі. Водночас баланс між доходами і видатками на практиці досить складно реалізувати навіть на стадії планування, ще складніше реалізувати такий план при виконанні бюджету. Але такий стан ідеального бюджетного планування є в Україні конституційною нормою, прописаною у другій частині статті 95 Конституції України: «Держава прагне до збалансованості бюджету України».

У 2008 році Кабінет Міністрів України звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням про офіційне тлумачення словосполучення «збалансованість бюджету», використаного у частині другій статті 95 Конституції України.

Рішенням Конституційного суду України № 26-рп / 2008 від 27 листопада від 2008 року таке тлумачення було надано. Відповідно до нього цей вислів та це положення загалом: «треба розуміти як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, які можуть вплинути на доходну і видаткову частини бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними та її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства

між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя».

Отже, не зважаючи уваги на різні точки зору стосовно наявності бюджетного дефіциту, які панують у вітчизняній науці і практиці та у світі загалом, конституційною нормою в Україні є необхідність дотримуватись рівномірного співвідношення між доходами і видатками бюджету. Таким чином, фактично всі негативні фінансово-економічні та соціальні наслідки в Україні, до яких призводить планування і виконання бюджету з дефіцитом є наслідком порушення частини другої статті 95 Конституції України.

Що ж стосується профіциту державного бюджету, то з його боку не спостерігається ніякої загрози бюджетній безпеці України. Починаючи з 1996 року, позитивне сальдо доходів і видатків Державного бюджету України мало місце лише у 2000 та 2002 роках з відповідними значеннями у 0,4 % та 0,5 % від ВВП.

Стосовно показника «Відношення дефіциту, профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі, %» треба зазначити, що певне перевищення порогового значення спостерігалось у 2008, 2012 та 2013 роках. Але навіть у ті роки, коли зазначений показник не виходив за межі порогового значення, проблема імпортої залежності України щодо енергоносіїв залишалась актуальною і небезпечною для держави не тільки у фінансово-економічній сфері, а що набагато важливіше – у питанні політичної незалежності.

Показник «Обсяг трансфертів з державного бюджету, % до ВВП» протягом тривалого часу не виходить за межі порогового значення при тому, що зберігається тенденція до його зростання, яка є ознакою не тільки зростання залежності місцевих бюджетів від державного, але і також є певною ознакою посилення централізації влади у державі.

Але за Методичними рекомендаціями 2013 р. оцінка рівня бюджетної безпеки України здійснюється і за іншими індикаторами, і з більш конкретною деталізацією отриманих результатів (табл. 19.3).

Перелік індикаторів та джерел вхідної інформації для оцінки бюджетної безпеки

Найменування індикатора, одиниця виміру	Порядок розрахунку індикатора	Джерело вхідної інформації
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків	дефіцит державного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін (Електронний ресурс). - Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643 експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, відсотків до ВВП	(дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн. гривень - дефіцит зведеного бюджету, млн. гривень) / ВВП x 100	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін (Електронний ресурс). - Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643 World economic outlook, Міжнародний валютний фонд (Електронний ресурс). - Режим доступу: http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29 експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків	доходи зведеного бюджету, млн. гривень / ВВП, млн. гривень x 100	World economic outlook, Міжнародний валютний фонд (Електронний ресурс). - Режим доступу: http://www.imf.org/external/ns/cs.aspx?id=29 експрес-випуск "Валовий внутрішній продукт України" (видання Держстату)
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, відсотків	(обслуговування державного боргу, млн. гривень + погашення державного боргу, млн. гривень) / доходи державного бюджету, млн. гривень x 100	Показники виконання Державного бюджету України, Мінфін (Електронний ресурс). - Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/archive/main?cat_id=77643

Наведені в Методичних рекомендаціях порядок розрахунку індикатора та джерела вхідної інформації не тільки спрощують процес оцінки рівня тієї чи іншої складової економічної безпеки України, а також значно підвищують якість отриманих результатів.

Оскільки у нових Методичних рекомендаціях (відносно Методики 2007 року) зберіглись лише два індикатори «Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, відсотків» та «Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, відсотків», оцінемо рівень бюджетної безпеки за зазначеними індикаторами з використанням нових стандартів (табл. 19.4).

Таблиця 19.4

Значення індикаторів для нормування¹
(для оцінки рівня бюджетної безпеки)

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
	XL крит	XL небезп	XL нездв	XL здв	XL опт	XR опт	XR здв	XR нездв	XR небезп	XR крит
Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, %	-6	-5	-4	-3	-2	3	5	6	8	10
Дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління, % до ВВП	-3	-2	-1	-1	0	0	1	2	3	5
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	18	19	20	23	25	28	30	33	35	37
Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету, %						6	7	10	13	16

Для оцінки рівня бюджетної безпеки України протягом 2006 – 2013 років ще раз скористаємось отриманими розрахунками по індикатору: «Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %» (табл. 19.5).

¹ L (ліва частина) - для індикаторів, які є стимуляторами, нормування відбувається за критеріями лівої частини;

R (права частина) - для індикаторів, які є дестимуляторами, нормування відбувається за критеріями правої частини.

Таблиця 19.5

Індикатор (вибірково) бюджетної безпеки України

Індикатор, одиниця виміру	Роки							
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %	31,6	30,5	31,4	29,9	29,1	30,6	31,6	30,4

Для індикатора «рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %» коридор від 25 % до 28 % відповідає оптимальному рівню бюджетної безпеки, за якої рівень бюджетної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

Але за період 2006 – 2013 роки значення даного індикатору перебувало у діапазоні від 30 % до 33 %, тобто коливалось від $XR_{здв}$ (тобто від величини індикатора, яка характеризується як задовільний рівень бюджетної безпеки та за якої рівень бюджетної безпеки дорівнює 0,8, або 80 % оптимального значення) до $XR_{нездв}$ (тобто до величини індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень бюджетної безпеки та за якої рівень бюджетної безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального значення).

Додатково можна зробити оцінку, в якій бік мало місце відхилення від оптимального значення індикатору «рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет, %» протягом 2006-2013 років. Отримані результати належать до сектору індикаторів, які є дестимуляторами, та свідчать про негативний вплив з боку даного індикатора на загальний рівень бюджетної безпеки України.

Водночас, встановлений коридор оптимальних значень для даного індикатора є реальним і можливим для України, про що свідчать результати попередніх років: 1999 рік: 25,2 %; 2001 рік: 26,9 %; 2002 рік: 27,4 %; 2004 рік: 26,5 % щодо рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет.

19.3. Грошово-кредитна безпека держави

За Методикою 2007 р. грошово-кредитна безпека визначалась як такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення. Для визначення рівня грошово-кредитної безпеки використовувались наступні індикатори та їх порогові значення (табл. 19.6).

Таблиця 19.6

Грошово-кредитна безпека (індикатори та порогові значення)

Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
Відношення обсягу грошового агрегату М3 до ВВП (рівень монетизації), %	не більше 50
Відношення ВВП до обсягу грошового агрегату М2 (швидкість обігу), кількість обертів	не більше 2
Обсяг готівки, % до ВВП	не більше 4
Рівень інфляції (до грудня попереднього року), %	не більше 107
Питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі кредитів, наданих комерційними банками, %	не менше 30
Рівень середньої процентної ставки кредитів комерційних банків відносно інфляції, %	не більше 5

Відповідно до Методичних рекомендацій 2013 року грошово-кредитна безпека - це такий стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

Певних змін зазнали і індикатори, за допомогою яких сьогодні оцінюється рівень грошово-кредитної безпеки України. До їх складу належать:

- питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %;
- різниця між процентними ставками за кредитами, наданими депозитними корпораціями у звітному періоді, та процентними

- ставками за депозитами, залученими депозитними установами (крім Національного банку), відсоткових пунктів;
- рівень середньозваженої процентної ставки за кредитами, наданими депозитними корпораціями (крім Національного банку) в національній валюті, відносно індексу споживчих цін, відсоткових пунктів;
 - частка споживчих кредитів, наданих домогосподарствам, у загальній структурі кредитів, наданих резидентам;
 - питома вага довгострокових кредитів у загальному обсязі наданих кредитів (скорегований на курсову різницю), %;
 - загальний обсяг вивезення фінансових ресурсів за межі країни, млрд. доларів США.

В якості приклада оцінемо рівень грошово-кредитної безпеки України за індикатором «питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %» станом на кінець березня 2014 року.

Грошовий агрегат M3 на кінець березня 2014 року становив 944,8 млрд.грн., а готівкові кошти поза депозитними корпораціями (M0) становили 268,6 млрд.грн.

Відповідно «питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %» дорівнює 28,4 %. Оцінемо це значення відповідно до шкали Методичних рекомендацій 2013 року (табл. 19.7).

Таблиця 19.7

Значення індикаторів для нормування
(для оцінки рівня грошово-кредитної безпеки/вибірково)

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
	XL крит	XL небезп	XL нездв	XL здв	XL опт	XR опт	XR здв	XR нездв	XR небезп	XR крит
Питома вага готівки поза банками в загальному обсязі грошової маси (M0/M3), %						20	22	25	30	35

Отриманий результат у 28,4 % належить до інтервалу $XR_{нездв}$ – $XR_{небезп}$, тобто між величиною індикатора, яка характеризується як незадовільний рівень грошово-кредитної безпеки та за якої рівень грошово-кредитної безпеки дорівнює 0,6, або 60 % оптимального

значення за величиною даного індикатора, та яка характеризується як небезпечний рівень економічної безпеки, за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,4, або 40 % оптимального значення з відхиленням від оптимального значення на 8,4 % у деструктивному напрямку.

19.4. Банківська безпека держави

Банківська безпека - це рівень фінансової стійкості банківських установ країни, що дає змогу забезпечити ефективність функціонування банківської системи країни та захист від зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих чинників незалежно від умов її функціонування.

Для визначення рівня банківської безпеки використовуються наступні індикатори:

- частка простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, %;
- співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %;
- частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %;
- співвідношення довгострокових (понад 1 рік) кредитів та депозитів, разів;
- рентабельність активів, %;
- співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань, %;
- частка активів п'яти найбільших банків у сукупних активах банківської системи.

Оцінемо вибірково рівень банківської безпеки України за індикатором «співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %» (табл. 19.8).

Таблиця 19.8

Індикатор (вибірково) банківської безпеки України

Індикатор, одиниця виміру	Роки						
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	233%	275%	227%	190%	153%	119%	124%

Для аналізу отриманих результатів скористаємось значеннями індикаторів для нормування (для оцінки рівня банківської безпеки) по індикатору «співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %»(табл. 19.9).

Таблиця 19.9

Значення індикаторів для нормування
(для оцінки рівня банківської безпеки / вибірково)

Найменування індикатора, одиниця виміру	Характеристичні значення індикатора									
	XL крит	XL небезп	XL нездв	XL здв	XL опт	XR опт	XR здв	XR нездв	XR небезп	XR крит
Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %	50	70	80	85	90	110	130	140	160	180

Для індикатора «співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті, %» оптимальним є коридор від 90 % до 110 %. Тільки тоді, коли величина індикатора перебуває у зазначеному інтервалі, вона означає оптимальний рівень банківської безпеки, за якої рівень банківської безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню.

По факту тільки значення 2012 та 2013 років не виходять за межі величини індикатора $XR_{здв}$, яка характеризується як задовільний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,8, або 80 % оптимального значення. А період 2007 – 2010 років взагалі позначений значним перевищенням $XR_{крит}$, тобто величини індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення.

Коли починався бум банківського кредитування в Україні офіційний курс гривні до долара США дорівнював 5,0 грн. за 1 дол. США. Не зважаючи на те, що протягом 2009 – 2013 років курс національної валюти на кінець року не перевищував 8,0 грн. за 1 дол. США, для більшості населення, які у свій час надали перевагу кредитам у доларах США через помірні відсотки за кредити (проти кредитів у національній валюті), повернення цих кредитів значно ускладнилось. Більш критична ситуація склалась

вже на початку 2014 року, коли ціна за 1 дол. США значно перевищила 10,0 грн.

Загроза неповернення кредитів стала одним із наслідків порушення загального рівня банківської безпеки щонайменше за одним із її індикаторів.

В Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, яка була схвалена розпорядженням КМУ від 15 серпня 2012 р. № 569-р у розділі «Безпека у банківській сфері» зроблено наголос на необхідність мінімізації ризиків, що можуть виникнути внаслідок недостатньої поінформованості та недостатнього рівня необхідних знань про особливості та споживчі характеристики фінансових послуг, та важливість здійснювати заходи щодо підвищення рівня фінансової грамотності та обізнаності населення, які забезпечуватимуть соціальну та фінансову стабільність у суспільстві, сприятимуть посиленню довіри населення до фінансової системи країни.

19.5. Валютна безпека держави

Валютна безпека - це стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках.

До індикаторів, які характеризують рівень валютної безпеки, належать:

- індекс зміни офіційного курсу національної грошової одиниці до долара США, середній за період;
- різниця між форвардним і офіційним курсом гривні, гривень;
- валові міжнародні резерви України, місяців імпорту;
- частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів, відсотків;
- сальдо купівлі-продажу населенням іноземної валюти, млрд. доларів США;
- рівень доларизації грошової маси, відсотків.

Питання для самоконтролю

1. Які існують основні загрози національним інтересам та національній безпеці держави в економічній сфері?
2. Який стан національної економіки відповідає належному рівню економічної безпеки держави?
3. Що розуміється під загрозою економічній безпеці держави?
4. Що таке індикатори економічної безпеки?
5. Яке місце посідає фінансова безпека у складі економічної безпеки держави?
6. У чому полягає основна особливість фінансової безпеки?
7. Які складові входять до складу фінансової безпеки держави?
8. За допомогою яких індикаторів можна оцінити рівень бюджетної безпеки?
9. Якій моделі державної централізації ВВП відповідає порогове значення щодо рівня перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду) в Україні?
10. У чому полягають основні негативні наслідки значного перевищення дефіциту державного бюджету (у % до ВВП) над його пороговим значенням?
11. Як впливають значні коливання офіційного курсу національної валюти на економіку країни?
12. До чого призводить перевищення обсягу готівки (у % до ВВП) над його пороговим значенням?
13. Що таке валютна безпека держави?
14. За якими індикаторами оцінюється рівень боргової безпеки держави?
15. Які існують основні негативні наслідки надмірної внутрішньої та зовнішньої заборгованості держави?
16. Як характеризує показник проникнення страхування (страхові премії у % до ВВП) рівень розвитку страхового ринку у державі?

Тести

1. Фінансова безпека держави - це:
 - а) такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у

суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави;

б) такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання;

в) такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

г) такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення.

2. До складу фінансової безпеки країни не належить:

а) продовольча безпека;

б) грошово-кредитна безпека;

в) валютна безпека;

г) безпека небанківського фінансового ринку.

3. До складу фінансової безпеки країни належить:

а) виробнича безпека;

б) демографічна безпека;

в) боргова безпека;

г) соціальна безпека.

4. Бюджетна безпека — це:

а) стан забезпечення платоспроможності та фінансової стійкості державних фінансів, що надає можливість органам державної влади максимально ефективно виконувати покладені на них функції;

б) це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення;

в) такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

г) такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати

обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

5. Боргова безпека — це:

- а) це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави;
- б) відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі;
- в) такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;
- г) такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування.

6. Безпека небанківського фінансового ринку — це:

- а) це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення;
- б) це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави;
- в) такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;
- г) рівень розвитку фондового та страхового ринків, що дає змогу повною мірою задовольняти потреби суспільства в зазначених фінансових інструментах та послугах.

7. Грошово-кредитна безпека — це:

а) це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення;

б) це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів;

в) такий стан розвитку держави, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз;

г) стан грошово-кредитної системи, що забезпечує всіх суб'єктів національної економіки якісними та доступними кредитними ресурсами в обсягах та на умовах, сприятливих для досягнення економічного зростання національної економіки.

8. Оптимальні значення індикатора — це:

а) реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку;

б) реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері;

в) величина індикатора, яка характеризується як оптимальний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 1, тобто дорівнює оптимальному значенню;

г) кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці.

9. Критичне значення індикатора — це:

а) реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінка стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку;

б) реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері;

в) інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворюваних процесів в економіці;
г) величина індикатора, яка характеризується як критичний рівень економічної безпеки та за якої рівень економічної безпеки дорівнює 0,2, або 20 % оптимального значення.

10. Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (без урахування доходів Пенсійного фонду) в Україні має бути не більше:

- а) 5 %;
- б) 15 %;
- в) 30 %;
- г) 45 %.

11. Покриття дефіциту зведеного бюджету за рахунок зовнішніх запозичень в Україні має бути не більше:

- а) 5 %;
- б) 15 %;
- в) 30 %;
- г) 45 %.

12. Відношення дефіциту/ профіциту торговельного балансу до загального обсягу зовнішньої торгівлі в Україні має бути не більше:

- а) 5 %;
- б) 15 %;
- в) 30 %;
- г) 45 %.

13. Відношення дефіциту, профіциту державного бюджету до ВВП в Україні має бути не більше:

- а) 3 %;
- б) 15 %;
- в) 30 %;
- г) 45 %.

14. Відношення загального обсягу державного боргу до ВВП в Україні має бути не більше:

- а) 20 %;
- б) 35 %;

- в) 55 %;
- г) 75 %.

15. Відношення загального обсягу зовнішнього боргу до ВВП в Україні має бути не більше:

- а) 15 %;
- б) 25 %;
- в) 45 %;
- г) 55 %.

16. Рівень зовнішньої заборгованості на одну особу в Україні у дол. США має бути не більше:

- а) 200;
- б) 500;
- в) 700;
- г) 1000.

17. Відношення державного зовнішнього боргу до річного експорту товарів і послуг в Україні має бути не більше:

- а) 30 %;
- б) 45 %;
- в) 60 %;
- г) 70 %.

18. Обсяг готівки (у % до ВВП) має бути:

- а) не більше 4 %;
- б) не більше 7 %;
- в) не менше 3 %;
- г) не менше 8 %.

19. Частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу має бути не більше:

- а) 20 %;
- б) 30 %;
- в) 40 %;
- г) 50 %.

20. Валютна безпека – це:

а) стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

б) такий стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

в) такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування;

г) такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення.

21. Який з індикаторів характеризує рівень безпеки фондового ринку?

а) відношення заборгованості уряду за державними цінними паперами до ВВП, %;

б) частка покриття державними цінними паперами внутрішнього державного боргу, %;

в) темп зміни індексу офіційного курсу гривні до долара США до показників попереднього періоду, %;

г) частка іноземного банківського капіталу в загальному обсязі банківського капіталу, %.

Література

1. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : [монографія] / О. І. Барановський – К.: Київськ. нац. торг.-екон. ун-т. 2004. – 759 с.

2. Власюк О. С. Виклики та загрози фінансовій безпеці України на середньострокову перспективу. // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 3-13.
3. Кишакевич Б. Ю. Формування системи фінансової безпеки України в умовах глобалізації. // Науковий вісник НЛТУ України.: зб. наук-техн. праць. – Львів, РВВ НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.7. – С. 202-207.
4. Лекарь С. І. Фінансова безпека України як підґрунтя національної безпеки держави.// Збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет - конференції «Актуальні питання безпеки фінансової системи держави», м. Харків, 21 лютого 2014 року.
5. Москаль І. І. Ризики і загрози фінансовій безпеці держави в інвестиційній сфері // Наукові записки. Серія «Економіка». Випуск 23. 2013. –С. 78-82.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://www.ukrstat.gov.ua/>].
7. Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [<http://zakon.nau.ua>].
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України № 1277 від 29.10.2013 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME131588.htm.
9. Про основи національної безпеки України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, N 39, ст.351).
10. Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» Затв. Указом Президента України № 389/2012 від 08.06.12 р. // Урядовий кур'єр. 2012. – 26 червня.
11. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : [монографія]. – К. : НІПМБ, 2005. – 140 с.
12. Шикіна Н. А. Деякі аспекти аналізу бюджетної безпеки України / Н. А. Шикіна, Г. М. Коцюрубенко // Наукові дослідження розвитку світової економіки: пропозиції, теорії: зб. наук. пр. з актуальних проблем економічних наук / Наукова організація «Перспектива». – У 2-х частинах. – Дніпропетровськ: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. 1. – С. 128-133.

РОЗДІЛ 20. ФІНАНСОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ

Основні терміни і поняття: управління фінансами; мета фінансового менеджменту; дилема фінансового менеджменту; функції фінансового менеджменту; організаційне, інформаційне та законодавче забезпечення фінансового менеджменту; операційний та фінансовий важіль; середньозважена вартість капіталу; поточні активи і поточні пасиви; антикризове фінансове управління; санація; банкрутство.

20.1. Теоретичні основи фінансового менеджменту. Система забезпечення функціонування фінансового менеджменту

Підвищення ролі та набуття вагомого значення функцій управління фінансами як для підприємств, так й на рівні держави стало об'єктивними передумовами становлення та розвитку такої нової сфери знань як фінансовий менеджмент. Управління фінансами можна розглядати як галузь знань (прикладний аспект), так й як напрям науки (теоретичний рівень).

Основними чинниками, що обумовили виникнення фінансового менеджменту як науки, так і системи практичних методів і прийомів, були:

- активне становлення і розвиток акціонерних компаній у промисловості, будівництві, торгівлі, фінансовій сфері. Необхідність залучення значних фінансових ресурсів та підвищення ефективності управління ними потребували розробки стратегічних і тактичних заходів, які спиралися би на теоретичні моделі та прогнози;

- поява значної кількості крупних фінансових інституцій, які були зацікавлені в об'єднанні фінансових капіталів з капіталами виробничої сфери, створенні фінансово-промислових груп, що також потребувало формування системи управління фінансовими процесами;

- розвиток фінансового ринку, концентрація на ньому значних обсягів фінансового капіталу;

- концентрація значних фінансових ресурсів у державному та місцевих бюджетах та розширення їх функцій;
- процеси інтеграції і глобалізації та застосування новітніх інформаційних технологій, що значно скорочували час отримання та обробки інформації.

Фінансовий менеджмент як напрям досліджень та практичну сферу застосування розглядають у двох напрямках: фінансовий менеджмент у державній сфері і фінансовий менеджмент у секторі підприємницької діяльності.

Узагальнено фінансовий менеджмент можна визначити як мистецтво управління фінансовими ресурсами або на рівні держави, або на рівні суб'єкта господарювання.

Фінансовий менеджмент (державний рівень) - це сукупність процедур и процесів, які забезпечують ефективність і результативність використання бюджетних коштів і охоплюють всі елементи бюджетного процесу. Головною ціллю фінансового менеджменту у бюджетній сфері стає використання з максимальною віддачею фінансових ресурсів, які належать всьому суспільству, а задачею є надання більшої кількості якісних послуг.

Фінансовий менеджмент (рівень суб'єкта господарювання) – це система принципів і методів розробки і реалізації управлінських рішень, пов'язаних з формуванням, розподілом і використанням фінансових ресурсів суб'єкта господарювання і організації обігу його грошового потоку.

Головними цілями фінансового менеджменту суб'єкту господарювання є:

1. Забезпечення максимального доходу власника (у поточному і перспективному періоді). Також говорять про ліквідність;
2. Максимізація прибутку підприємства. Також говорять про рентабельність

У цьому проявляється дилема фінансового менеджменту, тобто протиріччя, яке постійно потребує вирішення.

При максимальній орієнтації системи фінансового менеджменту на забезпеченні максимального доходу власнику можуть бути проігноровані інтереси розвитку виробництва, а для поповнення оборотних засобів стає необхідним залучення зовнішніх джерел фінансування, що при високому відсотку за кредит у перспективі може призвести до кризових явищ на

підприємстві. При максимізації прибутку та збільшенні пасивів за рахунок власних засобів (нерозподіленого прибутку) інтереси власників (отримання дивідендів) певним чином ігноруються, що з часом призводить до прагнення позбавитися акцій та виникає загроза рейдерства.

Теоретичними засадами фінансового менеджменту є низка концепцій: вартість грошей у часі; альтернативних витрат; агентських угод; ефективного ринку; асиметричної інформації; необмеженості часу існування суб'єкта господарювання та ін.

Дані концепції передбачають використання певних припущень, обмежень та інструментарію щодо управління фінансовими ресурсами.

Згідно головних цілей фінансового менеджменту та необхідності вирішення стратегічних та тактичних завдань визначаються наступні задачі:

1. Забезпечення формування достатніх обсягів фінансових ресурсів у відповідності із поставленими задачами розвитку.
2. Забезпечення ефективного використання сформованих обсягів фінансових ресурсів в розрізі основних напрямків діяльності підприємства.
3. Оптимізація грошового обігу.
4. Забезпечення максимального прибутку при передбачуваному рівні фінансового ризику.
5. Забезпечення мінімального рівня фінансового ризику при передбачуваному рівні прибутку.
6. Забезпечення постійної фінансової рівноваги підприємства в процесі його розвитку.

Виходячи із сформульованих цілей та задач, до функцій фінансового менеджменту прийнято відносити:

1. Як управляючої системи:
 - розробка фінансової стратегії;
 - створення організаційної структури забезпечення ухвалення і реалізації управлінських рішень;
 - формування ефективної інформаційної системи, що забезпечує обґрунтування альтернативних рішень;
 - здійснення аналізу різних аспектів фінансової діяльності;
 - здійснення планування фінансової діяльності;

- розробка системи стимулювання реалізації ухвалення рішень;

- здійснення ефективного контролю за реалізацією прийнятих управлінських рішень.

2. Як спеціальної області управління підприємством:

- управління активами;
- управління капіталом;
- управління інвестиціями;
- управління грошовими потоками;
- управління фінансовими ризиками;
- антикризове управління підприємством та запобігання банкрутства.

Для реалізації поставлених задач суб'єкт господарювання спирається на побудовану систему забезпечення: організаційного, інформаційного та законодавчого. Використання положень фінансового забезпечення у державній сфері у значному ступеню спирається на систему законодавчого забезпечення.

Система організаційного забезпечення фінансового менеджменту – це взаємозв'язана сукупність внутрішніх структурних служб і підрозділів підприємства, що забезпечують розробку і ухвалення управлінських рішень з окремих аспектів фінансової діяльності, та які несуть відповідальність за результати цих рішень.

Завдання, які вирішує організаційна структура, можна представити наступним чином:

1. Формування системи прав, обов'язків і міри відповідальності службовців.
2. Розробка і доведення планових фінансових показників у формі поточних або капітальних бюджетів до відповідних служб.
3. Забезпечення контролю за виконанням нормативів і усунення причин відхилення.
4. Розробка заходів щодо попередження кризових явищ на підприємстві та протидія рейдерським захопленням.

Так як система фінансового менеджменту є складовою частиною загальної системи управління підприємством, його організаційне забезпечення має бути інтегроване з загальною організаційною структурою управління. Такий підхід дозволяє знизити загальний рівень управлінських витрат, забезпечити координацію дій системи фінансового менеджменту з іншими

керуючими системами підприємства, підвищити комплексність і ефективність контролю реалізації прийнятих рішень. Організаційне забезпечення інтегрується у загальну організаційну структуру підприємства та його завдання та цілі не можуть протирічати загальним завданням та цілям функціонування підприємства.

Сьогодні загально визнаними вважаються два підходи до побудови організаційного забезпечення: ієрархічний та функціональний.

За ієрархічним підходом побудови центрів управління підприємством виділяються різні рівні управління б від фінансового директора до співробітників окремих служб і підрозділів. Як правило, така структура повторює організаційну структуру підприємства в цілому.

За функціональної побудови центрів управління підприємством відбувається їх поділ за функціями управління або видами діяльності згідно з двома основними принципами:

- незалежна діяльність функціональних центрів управління;
- взаємопов'язана діяльність функціональних центрів управління підприємством.

З першого погляду ці два принципи протирічать один одному. Але за першим принципом відбувається діяльність та встановлюється відповідальність даного центру тільки за власні результати роботи, які все ж таки узгоджені із загальними цілями та завданнями підприємства. За другим принципом встановлюється взаємозв'язок між всіма центрами відповідальності.

Прогресивною формою інтеграції системи фінансового управління є управління окремими напрямками фінансової діяльності підприємства шляхом виділення основних центрів відповідальності. Центр відповідальності є структурним підрозділом підприємства, який повністю контролює певний напрямок фінансової діяльності. Бланк І. О. виділяє чотири можливих центри відповідальності на підприємстві: 1) центр витрат, 2) центр прибутку, 3) центр прибутку; 4) центр інвестицій. У рамках зазначених напрямів керівники центрів відповідальності і самостійно приймають управлінські рішення і несуть повну відповідальність за виконання нормативних (планових) фінансових показників.

Залежно від прийнятої організаційної структури фінансового менеджменту на підприємстві, розрізняють й функціональні

обов'язки фінансових менеджерів, тобто тих спеціалістів в галузі фінансів, які здійснюють аналіз, приймають рішення та впроваджують їх.

Тому ми можемо зустріти такі посади: головний, функціональний та лінійний фінансові менеджери. Фінансовий директор - це головний фінансовий менеджер, який відповідає за всю фінансову діяльність компанії. Він може делегувати відповідальність за багатьма напрямками фінансової діяльності контролера і казначея. Контролер зазвичай займається тими напрямками, які вимагають знань бухобліку. За своїми функціями він прирівнюється до головного бухгалтера. Казначей відповідає за фінансування та інвестиції і виступає посередником між компанією та ринками капіталу. Найчастіше в цій схемі деякі або всі функції казначея бере на себе фінансовий директор; подібна схема реалізується в традиційному малому бізнесі, виключення становлять лише інноваційні венчурні компанії, де функції казначея частково або цілком можуть делегуватися контролеру.

Незважаючи на те, що всі вони займають різні сходинки в ієрархії фінансового управління, сучасні фінансові менеджери зобов'язані володіти системою знань.

У сфері інтересів фінансового менеджера: організаційні аспекти діяльності компанії, її фінансові стратегії і важелі управління, фінансове планування і прогнозування, управління робочим капіталом, робота з цінними паперами, прийняття інвестиційних рішень, розробка різних схем корпоративного фінансування, нарешті, міжнародні аспекти діяльності компанії, наприклад, вміння працювати з валютою та ризиками на міжнародних фінансових ринках.

Основні завдання, що стоять перед фінансовим менеджером, визначаються під впливом цілого ряду факторів: конкурентного середовища, необхідності постійного технологічного вдосконалення, потреби в капітальних вкладеннях, мінливого податкового законодавства, світової кон'юнктури, політичної нестабільності, інформаційних тенденцій, змін процентних ставок і ситуації на фондовому ринку. Формуючи відповідну фінансову політику, фінансовий менеджер повинен розробити алгоритм досягнення фінансового успіху. Максимізація коштів підприємства завдяки вибору способів фінансування, проведення відповідної дивідендної політики та мінімізації ризиків при одержанні чистого

прибутку - завдання поточної та перспективної діяльності в області управління фінансами. У своїй діяльності фінансовий менеджер спирається на масив інформації, який формується ним залежно від потреб і завдань щодо управління фінансами.

Інформаційне забезпечення процесу управління фінансами - це сукупність інформаційних ресурсів і способів їх організації, які забезпечують фінансовий бік діяльності компанії.

До інформаційної бази фінансового менеджменту входять:

1. Фінансові відомості нормативно-довідкового характеру: нормативи міністерств, кількісні показники, вимоги до звітності.

2. Бухгалтерська звітність відповідно до вимог діючого законодавства: баланс, звіт про фінансові результати, звіт про рух грошових коштів, звіт про власний капітал, примітки до річної звітності і т.і.

3. Статистичні дані фінансового характеру: відомості про загальний випуск продукції, дебіторську заборгованість, кредиторську заборгованість, звіт про використання робочого часу і т.і.

4. Несистемні дані: аудиторські висновки, дані внутрішнього аналізу, офіційна статистика, соціологічні опитування і т.і.

Інформаційна система повинна задовольняти інтереси зовнішніх і внутрішніх користувачів. Отже, інформаційне забезпечення повинне бути достовірне, повне, своєчасне, зрозуміле, ефективне, виборче.

До фінансової звітності пред'являються такі вимоги: достовірність, своєчасність, зрозумілість, конфіденційність, єдність інформації та раціональність.

До системи законодавчого забезпечення входять відомості регулятивно-правового характеру: закони, нормативні і правові акти, інструкції і положення та ін. Система законодавчого забезпечення має характер обов'язковості застосування, чіткої регламентації та співставлення дій, які плануються підприємством, з вимогами даної системи. Якщо такі дії протирічать діючій системі законодавства або порушують її, до підприємства застосовуються штрафні санкції.

У своїй діяльності підприємство повинне враховувати не тільки систему законодавства, яка діє у країні, але й систему

законодавства закордонних країн у разі ведення міжнародної діяльності.

20.2. Інструменти фінансового менеджменту

Одним з напрямів діяльності фінансового менеджера є управління прибутком підприємства.

У фінансовому менеджменту розглядають два підходи до визначення прибутку: економічний прибуток та бухгалтерський прибуток. Економічний прибуток – це величина, яку можна отримати на вкладений капітал. Бухгалтерський прибуток – це прибуток, який фактично отримує суб'єкт господарювання та який відображається у фінансовій звітності.

У фінансовому менеджменті застосовується два підходи до максимізації прибутку і максимізації темпів нарощування прибутку:

1. Зіставлення граничної виручки з граничними витратами – використовується для вирішення задачі максимізації маси прибутку.

2. Зіставлення виручки від реалізації із змінними, постійними і загальними витратами.

За першим підходом, кількість, яке додається до загального доходу кожною додатковою одиницею випуску, буде представляти собою граничний дохід, а величина, на яку зростають загальні витрати при випуску кожної наступної одиниці продукції - граничні витрати. Поки граничний дохід перевищує граничні витрати, підприємство отримує прибуток і продовжує збільшувати випуск продукції. Коли приріст доходу від останньої одиниці випуску зрівняється з приростом витрат на випуск цієї одиниці, зростання виробництва слід призупинити, бо прибавка до прибутку стане дорівнює нулю. Тому можна сформулювати загальне правило максимізації прибутку: підприємство збільшуватиме випуск продукції до того моменту, поки додаткові витрати на виробництво додаткової одиниці продукції не зрівняються з граничним доходом від її продажу.

Це називається правилом $MC = MR$

Різниця між MC і MR буде представляти собою граничний прибуток (PM), тобто прибуток, одержуваний підприємством від реалізації кожної додаткової одиниці випуску. Якщо $MR > MC$, показник PM буде приймати позитивні значення, що свідчить про те, що кожна додаткова одиниця випуску додає певний додаток до загального прибутку. Коли MR і MC зрівняються, це буде означати, що $PM = 0$, а загальний прибуток в цій точці досягне свого максимуму. Подальше нарощування випуску призведе до перевищення MC над MR і PM приймає негативні значення. У цьому випадку, коли граничний прибуток стає негативним, фірма може збільшити свій загальний прибуток, скорочуючи рівень випуску продукції. Приймаючи рішення про вкладення капіталу і про обсяг випуску, підприємство може орієнтуватися також на показник середнього прибутку, що виражає кількість прибутку, що припадає на одиницю продукції (P_m / Q). Разом з тим, максимум середнього прибутку і максимум загального прибутку не збігаються. Використовуючи даний підхід, фінансовий менеджер може застосувати такий показник як поріг рентабельності для визначення мінімальної кількості (у тому числі й у грошовому виразі) продукції, яку можна виробляти без фінансових втрат.

Поріг рентабельності (точка беззбитковості) - це така виручка від реалізації, при якій підприємство вже немає збитків, але ще і немає прибутку, тобто валової маржі вистачає на покриття постійних витрат, а прибуток дорівнює нулю.

Поріг рентабельності у грошовому виразі визначається, як:

$$PP = \text{постійні витрати} / \text{коефіцієнт маржинального доходу} \quad (20.1)$$

Коефіцієнт маржинального доходу - це співвідношення суми маржинального доходу і суми доходу від реалізації.

Точка беззбитковості (кількість одиниць виробу або товару) визначається, як:

$$TB = \text{постійні витрати} / (\text{ціна за одиницю виробу} - \text{змінні витрати на одиницю виробу}) \quad (20.2)$$

Якщо виручка від реалізації нижче порогу рентабельності, то фінансовий стан підприємства погіршується.

Запас фінансової міцності - це величина, на яку фактичний (або запланований) обсяг реалізації перевищує точку беззбитковості. Він відображає величину можливого зниження обсягу виробництва і реалізації без ризику покрити затрати.

Запас фінансової міцності може бути представлений у грошовій формі або у процентах.

$$\text{ЗФМ (у грошовій формі)} = \text{виручка від реалізації} - \text{поріг рентабельності} \quad (20.3)$$

$$\text{ЗФМ (у процентах)} = \text{запас міцності у грошовій формі} / \text{виручка від реалізації} \times 100\% \quad (20.4)$$

За другим підходом робиться припущення, що постійні витрати залишаються незмінними до певного рівня, а поведінку постійних і змінних витрат необхідно розглядати в релевантному періоді. Даний підхід дозволяє застосовувати такий інструмент фінансового менеджменту як операційний важіль. Дія операційного важеля виявляється в тому, що будь-яка зміна виручки від реалізації завжди породжує більш сильну зміну прибутку. Сила дії операційного важеля завжди розраховується для певного обсягу продажу і для даної виручки від реалізації. Сила дії операційного важеля в значній мірі залежить від рівня фондомісткості.

Ефект операційного важеля піддається контролю на основі обліку залежності сили дії важеля від величини постійних витрат. Сила дії операційного важеля (COB) розраховується, як:

$$\text{COB} = \text{маржинальний дохід (валова маржа)} / \text{прибуток} . \quad (20.5)$$

Маржинальний дохід – це різниця між доходом від реалізації продукції і сумою змінних витрат, він є проміжним фінансовим результатом, який забезпечує покриття постійних витрат і отримання прибутку. Він може бути розрахований також наступним чином:

$$\text{Маржинальний дохід (валова маржа)} = \text{постійні витрати} + \text{прибуток} \quad (20.6)$$

Коли виручка від реалізації знижується, то сила дії операційного важеля зростає. Якщо перейдене поріг рентабельності, то сила дії операційного важеля убуває, тобто кожний відсоток приросту виручки дає все менший відсоток приросту прибутку, хоча частка постійних витрат знижується.

При зростанні постійних витрат підприємству знов доводиться проходити поріг рентабельності і ситуація повторюється.

При зниженні доходів, постійні витрати зменшити важко. Висока питома вага постійних витрат в їх загальній сумі свідчить про ослаблення гнучкості підприємства і, при необхідності переходу в іншу сферу діяльності, у підприємства будуть великі складнощі, особливо у фінансовому становищі. Підвищена питома вага постійних витрат свідчить про зниження ділової активності.

Важливим напрямом діяльності фінансового менеджера є визначення вартості капіталу, тобто величини, яку платить підприємство за використання власних і позикових коштів, а також визначення ефективності використання позикових коштів. У першому випадку розраховується середньозважена вартість капіталу як:

$$CЗВК = \sum \left[\left(\sum_{i=1}^n \text{Питома вага власного капіталу} \times \text{Вартість власного капіталу} \right) + \left(\sum_{j=1}^k \text{Питома вага позикового капіталу} \times \text{Вартість позикового капіталу} \right) \right] \quad (20.7)$$

Вартість фінансового капіталу слугує базою для прийняття рішень стосовно доцільності залучення позикових коштів, нарахування дивідендів, розширення діяльності. За допомогою цього показника оцінюється ефективність операційної діяльності.

У другому випадку використовується такий інструмент як фінансовий важіль. Дія фінансового важеля полягає у тому, що підприємство, використовуючи позикові кошти, змінює чисту рентабельність власного капіталу і свої дивідендні можливості. Фінансовий важіль розраховується як:

$$ЕФЛ = (1 - СП)(ЕР - СРСВ) * (ПК / ВК), \quad (20.8)$$

де СП - ставка оподаткування податком на прибуток;

ЕР – економічна рентабельність;

СРСВ – середньозважена ставка відсотка за позиковими коштами;

ПК – сума всіх позикових коштів;

ВК – сума власного капіталу.

Використання даного показника дає можливість визначення безпечного обсягу позикових засобів.

Вирішення питань інвестування, подальшого розвитку, нарощування обсягів виробництва лежить у площині концепції визначення вартості грошей у часі.

Цінність фінансових ресурсів визначається, виходячи з двох аспектів:

1. Вартість грошей пов'язана з їх купівельною спроможністю.

2. Обіг грошових коштів, як капіталу, і отримання доходу від цього обігу.

Процес приведення справжньої вартості грошей до їх майбутньої вартості в певному періоді шляхом приєднання до їх первинної суми нарахованої суми відсотків називається компаундингом (нарощенням), а зворотний процес – дисконтуванням (приведенням).

Розрізняють дві схеми нарахування відсотків: прості та складні відсотки.

У схемі простих відсотків нарахування доходу на інвестовану суму грошей здійснюється завжди на початкову суму інвестицій.

Формула нарахування простих відсотків має наступний вигляд:

$$FV = PV(1+nr), \quad (20.9)$$

де FV- майбутнє значення грошей;

PV- теперішнє значення грошей;

n- загальна кількість періодів;

r- відсоткова ставка.

Складним відсотком називається сума доходу, яка виникає у результаті інвестування грошей за умови, що сума нарахованого простого відсотка не сплачується у кінці кожного періоду, а додається до суми основного внеску і в наступному платіжному періоді сама приносить дохід.

Формула нарахування складних відсотків має наступний вигляд:

$$FV = PV(1+r)^n \quad (20.10)$$

Вказані формули використовують при визначенні доцільності вкладення грошей на депозитні рахунки, інші напрями інвестування.

Важливим напрямом діяльності фінансового менеджера є управління оборотними активами і пасивами. Оборотні активи ще називають поточними активами (ПА).

Завдання оперативного управління поточними активами і поточними пасивами (ПП) можна сформулювати наступним чином:

1. Перетворення поточних фінансових потреб (ПФП) в негативну величину.

2. Прискорення оборотності оборотних коштів.

3. Вибір найбільш вдалого для підприємства типу політики комплексного оперативного управління поточними активами і поточними пасивами, тобто управління працюючим капіталом.

Різниця між ПА і ПП називається чистим оборотним капіталом (ЧОК) або власними оборотними засобами.

Для фінансового стану підприємства сприятливо:

1. Кредиторська заборгованість постачальникам (відстрочка платежу по постачальникам).

2. Внутрішня кредиторська заборгованість по заробітній платі (працівникам).

3. Кредиторська заборгованість за податками.

Несприятливо для підприємства:

1. Заморожування певних коштів у запасах.

2. Відстрочена дебіторська заборгованість.

Середня тривалість обороту оборотних коштів, тобто час необхідний для перетворення коштів у гроші вкладених в запаси і дебіторську заборгованість, пов'язана з періодом оборотності запасів, дебіторської заборгованості та з середнім терміном оплати кредиторської заборгованості.

Тому підприємство зацікавлене:

1. У скороченні періоду оборотності запасів (ПОЗ) і пасиви.

2. В скорочення дебіторської заборгованості (ДЗ)

3. Збільшення середнього терміну оплати кредиторської заборгованості.

З метою стимулювання погашення дебіторської заборгованості іноді використовують такий прийом як «спонтанне фінансування», суть якого полягає у наданні покупцеві знижки при

сплаті за отриману продукцію раніше терміну, узгодженому у договорі про поставку.

20.3. Антикризове фінансове управління

Система антикризового фінансового управління заснована на наступних принципах:

1. Готовності до можливого порушення фінансової рівноваги
2. Ранньої діагностики кризових явищ
3. Диференціації індикаторів кризових явищ за ступенем їх небезпеки
4. Швидкості реагування на окремі кризові явища
5. Адекватності реагування на ступінь загрози
6. Повна реалізація внутрішніх можливостей виходу з кризи
7. Застосування форм санації

Основною метою антикризового фінансового управління є розробка і реалізація заходів на швидке відновлення платоспроможності, достатнього рівня фінансової стійкості на основі політики антикризового управління.

З метою ранньої діагностики кризових явищ на підприємстві фінансовий менеджер може застосовувати низку моделей, які були розроблені в межах теорії фінансового менеджменту.

Так, наприклад, для промислових підприємств була розроблена двох - та п'яти-факторна модель Альтмана.

1. Двофакторна модель прогнозування банкрутства

$$Z = -0,3877 + (-1,0736) * (\text{коефіцієнт поточної ліквідності}) + 0,579 * (\text{питома вага позикових коштів у пасивах})$$

Якщо $Z > 0$, то ймовірність банкрутства велика, якщо $Z < 0$ - ймовірність банкрутства низька.

2. П'ятифакторна модель Альтмана, з урахуванням тенденцій зміни маржі

$$Z = 1,2 X_1 + 1,4 X_2 + 3,3 X_3 + 0,6 X_4 + 0,999 X_5$$

$$X_1 = (\text{ПА-ПП}) / (\text{Обсяг активів})$$

$$X_2 = (\text{Нерозподілений прибуток}) / (\text{Обсяг активів})$$

$$X_3 = \text{НРЕІ} / (\text{Обсяг активів})$$

$$X4 = (\text{Курсова вартість акцій})/(\text{Позикові кошти})$$

$$X5 = (\text{Чистий прибуток})/(\text{Обсяг активів})$$

Рівень показника	Вірогідність банкрутства
$Z < 1,8$	Висока
$1,8 < Z < 2,8$	Середня
$2,8 < Z < 2,99$	Невелика
$Z > 2,99$	Маловірогідне

Існують також і інші моделі прогнозування банкрутства.

З позиції фінансового менеджменту банкрутство характеризує реалізацію катастрофічних ризиків підприємства в процесі його фінансової діяльності, внаслідок якої воно не здатне задовольнити у встановлений термін пред'явлені з боку кредиторів вимоги і виконати свої зобов'язання перед бюджетом.

Банкрутство характеризують наступні чинники:

1. Порушення фінансової стійкості, тобто перевищення фінансових зобов'язань над активами.

2. Незбалансованість обсягу грошових потоків, тобто негативний потік тривалий час перевищує позитивний грошовий потік

3. Неплатоспроможність, яка викликана низькою ліквідністю активів і характеризується перевищенням невідкладних фінансових зобов'язань над сумою залишку грошових коштів та активів у високоліквідній формі.

Характер цих причин показує, що фінансова неспроможність підприємства визнає юридичний факт банкрутства і є наслідком неефективного фінансового менеджменту.

Однією з причин цього є низька кваліфікація менеджерів та їхня прихильність до агресивних форм фінансової діяльності в умовах нестабільної економіки.

Банкрутство підприємства з точки зору державного управління має наступні наслідки:

1. Генеруються фінансові ризики для успішно працюючих підприємств-партнерів

2. Ускладнюється формування дохідної частини бюджету

3. Знижується загальна норма прибутку на капітал внаслідок неефективно використовуваних кредитних

ресурсів⁴. посилюється соціальна напруженість через скорочення чисельності робочих місць і кількості зайнятих.

Тому механізм банкрутства необхідно розглядати як дієву форму перерозподілу суспільного капіталу з метою більш ефективного його використання.

У фінансовій практиці розрізняють наступні види банкрутства:

1. Реальне банкрутство - характеризує нездатність підприємства відновити свою фінансову стійкість внаслідок реальних втрат використовуваного капіталу. Катастрофічний рівень втрат капіталу не дозволяє в майбутньому періоді здійснювати господарську діяльність в наслідок чого воно оголошується банкрутом юридично.

2. Технічне банкрутство - характеризує неплатоспроможність підприємства, викликане істотним простроченням його дебіторської заборгованості. При цьому розмір дебіторської заборгованості перевищує розмір кредиторської заборгованості, а сума активів перевищує обсяги його фінансових зобов'язань. Технічне банкрутство при ефективному управлінні, включаючи санування, не призводить до юридичного банкрутства.

3. Навмисне банкрутство - створення керівником або власником ситуації неплатоспроможності, нанесення збитків, у яких такий керівник зацікавлений, а також некомпетентне фінансове управління.

4. Фіктивне банкрутство - характеризується помилковим оголошенням підприємства про свою неспроможність з метою введення в оману кредиторів для одержання від них відстрочки виконання своїх кредитних зобов'язань або знижки з суми кредиторської заборгованості.

Умови і порядок визнання підприємства банкрутом ґрунтуються на певних законодавчих процедурах.

Підприємство може бути сановане або ліквідоване.

Функціями фінансового менеджера в процесі здійснення ліквідаційних процедур є:

1. Оцінка майна за балансовою вартістю на основі повної інвентаризації. При цьому поділяють орендовані основні фонди (ОФ) та ОФ на правах власності. Інвентаризації підлягають і нематеріальні активи. У всіх відомостях вказується первісна вартість, знос і термін корисної дії.

2. Визначення обсягу і складу ліквідаційної маси, тобто все майно підлягає реалізації за балансовою вартістю. Не підлягають включенню заставне майно, орендоване майно, майно на відповідальному зберіганні, особисте майно.

3. Оцінка майна за ринковою вартістю.

4. Визначення обсягу реальних фінансових зобов'язань підприємства-банкрута, тобто перевіряються претензії за строками давності, складається список визнаних і відхилених претензій, черговість їх задоволення. Цей список направляється кредиторам.

5. Вибір найбільш ефективних форм продажу майна.

6. Забезпечення задоволення претензій кредиторів за рахунок реалізації майна підприємства-банкрута.

7. Розробка ліквідаційного балансу. Він складається ліквідаційною комісією після реалізації необхідної частини активів і повного задоволення всіх вимог кредиторів. Якщо майна не залишається - суд виносить ухвалу про ліквідацію юридичної особи-банкрута, якщо майно залишається - підприємство вважається вільним і може продовжувати свою діяльність.

Питання для самоконтролю

1. Сутність фінансового менеджменту та його еволюція.
2. Які рішення змушений приймати фінансовий менеджер для досягнення фінансових цілей?
3. Перелічіть принципи фінансового менеджменту.
4. Розкрийте функції та механізм фінансового менеджменту.
5. Яке місце фінансового менеджменту в організаційній структурі підприємства?
6. Які джерела та яку інформацію використовує фінансовий менеджер?
7. У чому необхідність і значення визначення вартості грошей у часі?
8. Якими методами можливо впливати на рівень операційного важеля?
9. Як розрахувати точку беззбитковості?
10. Розкрийте ефект фінансового важеля, складові фінансового важеля, порядок їх розрахунку.

11. Якими методами можливо впливати на рівень фінансового важеля?
12. Перелічіть фактори, що впливають на рівень поточних фінансових потреб.
13. Джерела формування оборотних активів підприємства
14. Функції фінансового менеджменту у процесі здійснення ліквідаційних процедур.
15. Система попереднього реагування на загрозу банкрутства і комплекс упереджувальних заходів.

Тести

1. Система фінансового менеджменту підприємства це:
 - а) визначальна система управління підприємством;
 - б) підпорядкована система управління фінансами підприємства;
 - в) самостійна система управління, яка не пов'язана з іншими системами підприємства;
 - г) система процедур та прийомів розпорядження грошовими коштами.
2. Головними цілями фінансового менеджменту суб'єкту господарювання є:
 - а) забезпечення ліквідності;
 - б) забезпечення рентабельності;
 - в) забезпечення ліквідності і рентабельності;
 - г) антикризове управління фінансовими ресурсами.
3. Дисконтна ставка – це процентна ставка, яку застосовують для:
 - а) врахування майбутньої вартості;
 - б) для врахування теперішньої вартості;
 - в) здійснення компаундингу;
 - г) для врахування множника приведення.
4. Що має позитивний вплив на фінансовий стан підприємства?
 - а) надання відстрочок платежів клієнтам;
 - б) одержання відстрочок платежів від постачальників;

- в) заморожування частини коштів у запасах у періоди високої інфляції;
- г) затримка по платежах до бюджету.

5. Антикризове управління підприємством – це :

- а) те саме, що й фінансова санація підприємства;
- б) система профілактичних заходів, спрямованих на попередження кризи;
- в) призначення керуючого санацією в процесі провадження справи про банкрутство;
- г) система управління фінансами, спрямована на виведення підприємства з кризи, в тому числі шляхом проведення санації чи реструктуризації суб'єкта господарювання.

6. Імовірність банкрутства можна оцінювати за допомогою

- а) моделі Дюпона;
- б) моделі Фішера;
- в) моделі МОКА;
- г) моделі Альтмана.

7. Дисконтування просте – це

- а) визначення майбутньої вартості грошей, вкладених одночасно на певний термін під певний процент;
- б) визначення майбутньої вартості грошей, вкладених рівними частками через проміжки часу під певний процент;
- в) визначення майбутньої вартості грошей, вкладених рівними частками, вклади по яким проводяться в кінці кожного періоду;
- г) визначення поточної вартості грошей, які будуть отримані у майбутньому через рівні проміжки часу в кінці кожного періоду.

8. Результат фінансового лівериджу:

- а) не може бути від'ємним;
- б) може бути від'ємним;
- в) може дорівнювати нулю;
- г) завжди є від'ємним.

9. Дія операційного важеля проявляється в тому, що :

- а) довільна зміна виручки не призводить до зміни прибутку;

- б) довільна зміна виручки завжди спричиняє більшу зміну прибутку;
- в) довільна зміна виручки завжди спричиняє більшу зміну прибутку лише за умови однакових темпів зростання постійних і змінних витрат;
- г) довільна зміна виручки завжди спричиняє більшу зміну прибутку лише за умови зміни тільки змінних витрат.

10. Які складові не відносяться до оборотного капіталу

- а) грошові кошти;
- б) готова продукція;
- в) незавершене виробництво;
- г) дебіторська заборгованість.

11. Назвіть фактори, що впливають на розмір поточних фінансових потреб підприємства:

- а) тривалість експлуатаційного циклу та періоду збуту продукції, темпи росту виробництва; строки постачання сировини і матеріалів; стан кон'юнктури ринку;
- б) форма розрахунків за відвантажену продукцію, ліквідність балансу, розмір статутного капіталу, методи нормування обігових коштів;
- в) структура балансу підприємства, платоспроможність, розмір нерозподіленого прибутку, стан кредиторської заборгованості;
- г) співвідношення власних і залучених коштів, наявність грошових коштів на розрахунковому рахунку, стан розрахунків із постачальниками, розмір статутного капіталу.

12. У відповідності з теорією вартості грошей у часі одна й та ж сума грошей:

- а) сьогодні коштує менше, ніж завтра;
- б) сьогодні коштує більше, ніж завтра;
- в) залишається незмінною у часі;
- г) Усі відповіді вірні.

13. Розмір плати за кредит:

- а) суттєво впливає на дію фінансового важелю;
- б) не впливає на дію фінансового важелю;
- в) зменшує дію фінансового важелю;

г) збільшує дію фінансового важелю.

14. Джерелами покриття потреби у чистому оборотному капіталі можуть бути:

- а) короткостроковий кредит;
- б) фінансова допомога на довгостроковій основі;
- в) збільшення акціонерного капіталу;
- г) довгостроковий кредит.

15. Оптимальну структуру капіталу:

- а) легко розрахувати для будь-якого підприємства;
- б) можливо розрахувати лише для акціонерних підприємств;
- в) неможливо розрахувати для будь-якого підприємства;
- г) можливо розрахувати лише для підприємств малого і середнього бізнесу неакціонерної форми власності.

Література

1. Балабанов И. Т. Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом? Изд. 2-е / И. Т. Балабанов – М.: Финансы и статистика, 1997.
2. Бланк И. А. Основы финансового менеджмента. В 2-х т. / И. А. Бланк – К.: Ника-Центр, 1999.
3. Брігхем Е. Основы фінансового менеджменту. Пер. з англ. / Е. Брігхем – Київ: «Молодь», 1997.
4. Валдайцев С. В. Оценка бизнеса и инноваций / С. В. Валдайцев – М.: Информационно - издательский дом «Филинь», 1997.
5. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: Пер. с англ. / Дж. К. Ван Хорн - М.: Финансы и статистика.- 1997.
6. Воробьєв Ю. Н. Финансовый менеджмент: Учебное пособие./ Ю. Н. Воробьєв – Симферополь: Таврия, 2007. – 632 с.
7. Ефимова О. В. Финансовый анализ. 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во «Бухгалтерский учет», 1999.
8. Ковалёв В. В. Введение в финансовый менеджмент. / В. В. Ковалев – М.: Финансы и статистика, 1999.

9. Павлова Л. Н. Финансовый менеджмент в предприятиях и коммерческих организациях. Управление денежным оборотом./ Л. Н. Павлова - М.: Финансы и статистика, 1993.
10. Роберт Н. Холт. Основы финансового менеджмента. / Н. Роберт – М.: Дело, 1993.
11. Терещенко О. О. Фінансова санація та банкрутство підприємств./ О. О. Терещенко – К.: КНЕУ, 2000.
12. Финансовый менеджмент: теория и практика./ Под ред. Е. В. Стояновой – 4-е изд. перераб. и доп. – М.: Изд-во «Перспектива», 1999.
13. Фінансовий менеджмент у транзитивній економіці: питання теорії та методології: [монографія] / [О. В. Ітигіна, С. С. Арутюнян, О. О. Андробченко, В. Г. Баранова]. За ред. В. Г. Баранової. – Одеса: Поліграф, 2008 – 236 с. – Бібліогр.: с. 234- 236.
14. Фінансовий менеджмент: навч.- метод. посібник для самостійного вивчення дисципліни / А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Н.Ю. Калач та ін. –К.: КНЕУ, 2001 р.

РОЗДІЛ 21. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ

Основні терміни і поняття: фінансовий контроль, суб'єкти фінансового контролю, форми фінансового контролю, методи фінансового контролю, види фінансового контролю

21.1. Економічні основи та сутність фінансового контролю

Передумовою існування фінансового контролю є об'єктивна необхідність забезпечення розширеного відтворення шляхом здійснення управління фінансовими ресурсами. Невід'ємним елементом такого управління є фінансовий контроль від успішного здійснення якого залежить стан державних фінансів і фінансів суб'єктів господарювання, ступінь їх прозорості, ефективності використання коштів і активів, що в свою чергу визначає ступінь довіри до держави, підприємства, установи, організації з боку громадян та інвестиційний клімат в країні.

Фінансовий контроль відіграє роль фактора подальшого розвитку ринкових відносин. Зі збільшенням кількості комерційних структур, з ростом підприємницької діяльності громадян і відсутністю чіткого законодавства породжуються такі негативні явища, як корупція та різного роду зловживання і махінації. За таких умов сфера фінансового контролю природно розширюється, він виступає засобом забезпечення законності фінансової дисципліни та засобом запобігання правопорушень.

Фінансовий контроль - це система дій та контрольних заходів уповноважених суб'єктів контролю, яка спрямована на забезпечення законного й ефективного управління фінансами.

Метою проведення фінансового контролю є: забезпечення економії матеріальних, трудових і грошових ресурсів, зміцнення фінансової дисципліни, а також повного, своєчасного та доцільного формування і використання грошових коштів у суспільстві для досягнення ефективного результату.

Досягнення поставлених цілей фінансового контролю вимагає реалізації певних завдань, які можна об'єднати у три групи (рисунки 21.1.).

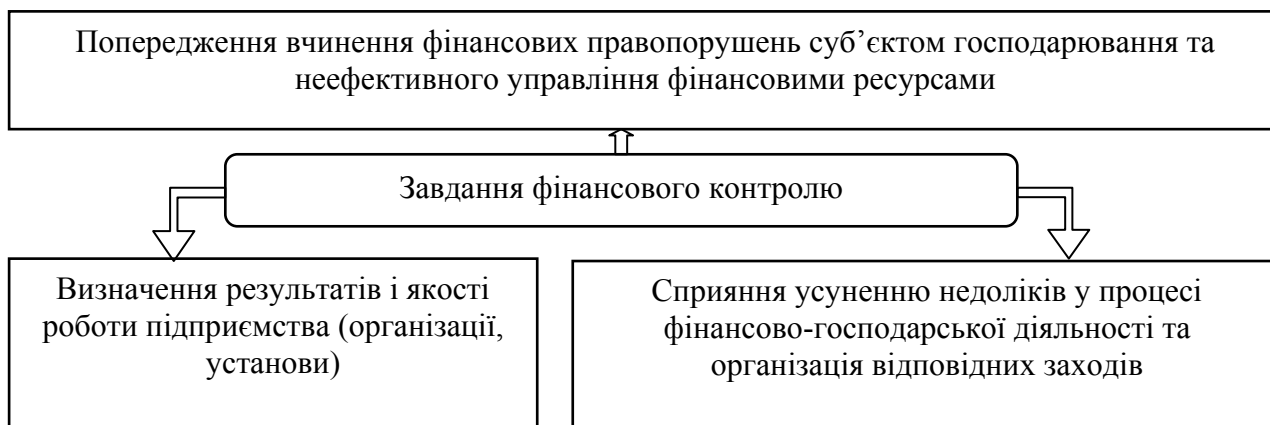

Рис. 21.1. Основні завдання фінансового контролю

Мета та завдання фінансового контролю визначають його функції, в основі яких знаходиться процес вивчення певного об'єкта (табл. 21.1).

Таблиця 21.1

Функції фінансового контролю

Функції	Характеристика
Нормативна	визначає нормативно-правове забезпечення здійснення фінансового контролю та необхідність його зміни
Управлінська	визначає організацію управління системи фінансового контролю
Аналітична	проведення аналізу фінансово-господарської діяльності і управлінських рішень та розробка пропозицій по усуненню виявлених недоліків
Координаційна	єдність дій суб'єктів фінансового контролю; координація діяльності підконтрольних суб'єктів
Профілактична, превентивна	проведення роз'яснювальної та консультаційної роботи суб'єктами фінансового контролю з метою попередження фінансових правопорушень та неефективного управління фінансовими ресурсами
Мобілізуюча	в результаті фінансового контролю мобілізуються фінансові ресурси
Прогнозувальна	формування прогнозів (планів) та порівняння з реальними показниками

Досягнення цілей та завдань фінансового контролю реалізується з дотриманням певних принципів. Основні *принципи* фінансового контролю наведені у табл. 21.2.

Принципи фінансового контролю

Назва принципу	Характеристика
Принцип незалежності	встановлює недопустимість будь-якого силового, матеріального чи морального впливу на суб'єкт контролю.
Принцип законності	забезпечує дотримання усіма суб'єктами фінансового контролю норм та правил, встановлених законодавством та охорону інтересів суспільства і громадян. Органи фінансового контролю та їх посадові особи при виконанні своїх обов'язків повинні дотримуватись Конституції та нормативно-правових актів України.
Принцип відкритості (гласності, публічності)	встановлює відкритість діяльності органів фінансового контролю. Результати державного контролю повинні бути доступні кожному громадянину, як правило їх доводять через засоби масової інформації; про результати внутрішнього контролю повідомляють колектив, чия діяльність перевірялась, та посадові органи вищого управління.
Принцип системності	забезпечує наявність системи органів фінансового контролю. При проведенні контрольних заходів повинні розглядатися всі сторони об'єкта контролю і вся система його взаємозв'язків по вертикалі та горизонталі структури управління.
Принцип об'єктивності	визначає правильне, повне та об'єктивне аргументування результатів контролю на основі зіставлення змісту перевірених фактів із законами, основними положеннями, інструкціями і розпорядженнями керівних органів, що регулюють перевірочну діяльність і дії посадових осіб при її виконанні.
Принцип ефективності	проявляється у своєчасності і повноті виявлення відхилень від певних норм, їх причин і відповідальних осіб, а також оперативності у виправленні допущених негативних результатів і забезпеченні відшкодування завданої матеріальної шкоди.

Дотримання наведених принципів фінансового контролю є обов'язковим для суб'єктів, які його проводять. Такі суб'єкти називаються суб'єктами фінансового контролю. Їх можна вилічити у п'ять груп (рисунок 21.2.).

Суб'єкти фінансового контролю проводять зіставлення фактичного результату з нормативним шляхом використання способів та методичних прийомів (методів), що представляє собою контрольний захід.

Досягнення поставлених перед фінансовим контролем завдань вимагає перевірки виконання фінансових зобов'язань перед державою і всіма суб'єктами фінансових правовідносин; правильності використання суб'єктами фінансових ресурсів та

активів; дотримання законності здійснення фінансових операцій, розрахунків, збереження коштів; виявлення внутрішніх резервів виробництва, ефективної і економної витрати коштів і матеріальних ресурсів, превентивних кроків, законності діяльності органів, що беруть участь у фінансовій діяльності. Тобто, об'єктом фінансового контролю є комплекс господарських процесів та грошових відносин сфери матеріального виробництва і невиробничої сфери; фінансові ресурси та управлінські рішення керівництва суб'єкта господарювання з питань фінансово-господарської діяльності. Самі суб'єкти господарювання (підприємства, установи та організації), які підлягають контролю називаються підконтрольними суб'єктами.

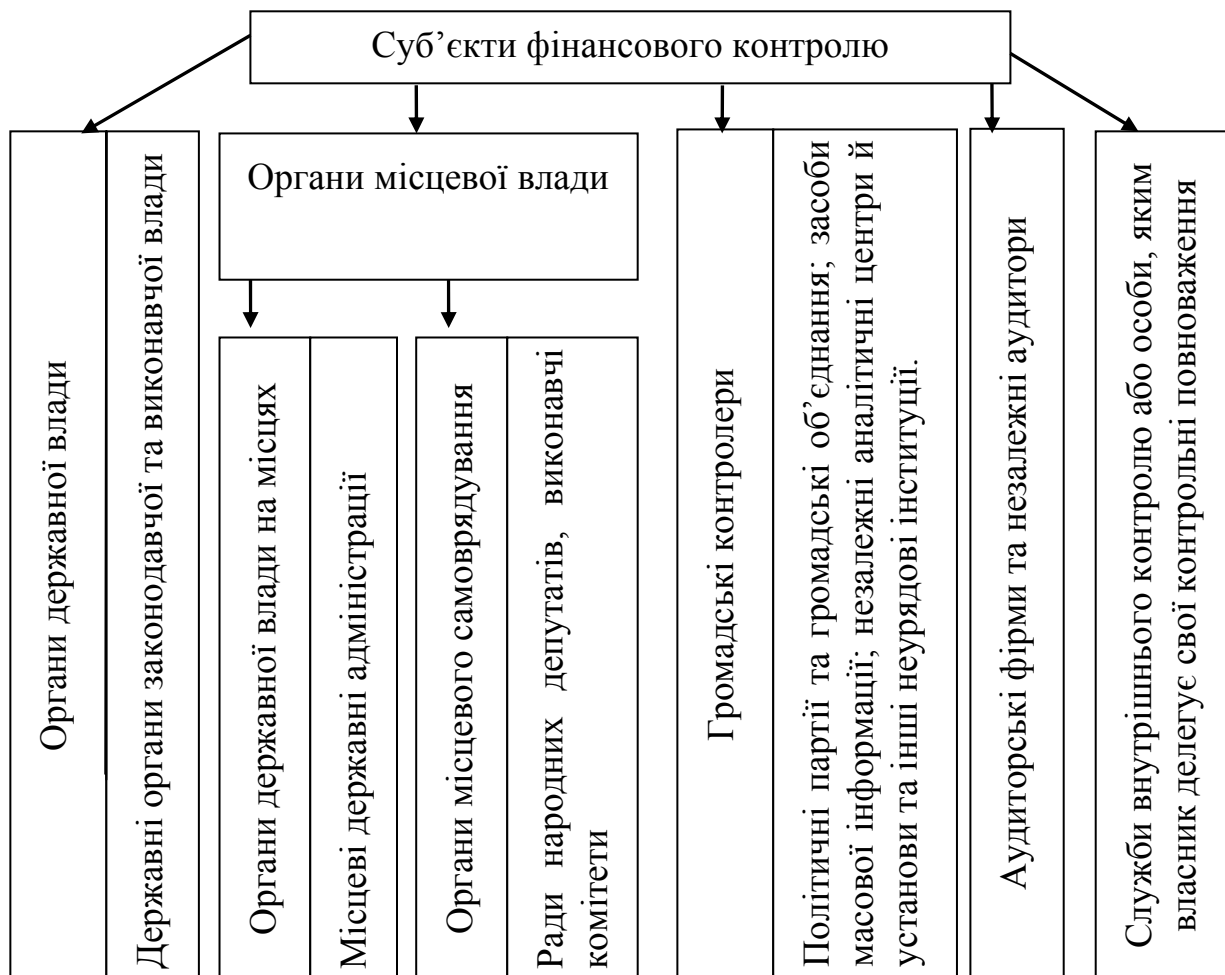

Рис. 21.2. Суб'єкти фінансового контролю

Предметом фінансового контролю є: податки, збори та платежі, які надходять до бюджету та цільових фондів; бюджетні

показники бюджетного процесу; фінансові показники господарської діяльності.

Об'єкт, суб'єкт, підконтрольний суб'єкт, предмет контролю, контрольний захід являються елементами системи фінансового контролю.

21.2. Класифікаційні ознаки та сфери застосування фінансового контролю

Розподіл фінансового контролю за певними ознаками та виділення видів (класифікація) дає можливість визначення підходів до його проведення, реалізації та оцінки, що в свою чергу дозволяє підвищити ефективність такого контролю. Основні види фінансового контролю наведено у табл. 21.3.

За часом проведення контрольних заходів фінансовий контроль може бути: попередній, поточний і наступний.

Попередній (превентивний) фінансовий контроль проводиться на стадії фінансового прогнозування і планування з метою мінімізації економічних і фінансових прорахунків. Попередній контроль забезпечує перевірку проектів бюджетів, фінансових планів, кошторисів тощо. Такий контроль слугує передумовою для прийняття оптимальних управлінських рішень.

Поточний (оперативний) фінансовий контроль проводиться в процесі здійснення фінансово-господарських операцій та дозволяє регулювати фінансові ситуації, що швидко змінюються, попереджувати збитки і втрати. Поточний контроль допомагає своєчасно виявити прорахунки й порушення в процесі фінансово-господарської діяльності та своєчасно їх усунути.

Наступний (ретроспективний) фінансовий контроль здійснюється після виконання фінансових операцій за певні минулі проміжки часу завдяки вивченню даних обліку й звітності, планової нормативної документації. Такий контроль виявляє недоліки попереднього й поточного контролю та допомагає масштабно оцінити позитивні й негативні сторони фінансової діяльності підприємств, установ, певних, галузей та економіки в цілому.

За регламентом здійснення контрольних заходів фінансовий контроль поділяється на обов'язковий (здійснюється відповідно до вимог нормативних актів та за рішенням компетентних органів

держави) та ініціативний. Підставою ініціативного фінансового контролю є власні рішення господарюючих суб'єктів.

Таблиця 21.3

Класифікаційні ознаки фінансового контролю

Критерій класифікації	Вид фінансового контролю
Суб'єкти контрольних заходів	- державний; - місцевий (муніципальний); - незалежний аудиторський контроль; - громадський; - внутрішньогосподарський (внутрішній, контроль власника)
Час проведення контрольних заходів	- попередній (превентивний); - поточний (оперативний); - наступний (ретроспективний)
Регламент здійснення контрольних заходів	- обов'язковий; - ініціативний
Об'єкти контрольних заходів	- бюджетний; - податковий; - кредитний; - валютний; - страховий; - інші
Обсяг контрольних заходів	- комплексний; - вибіркового; - тематичний
Залежно від взаємовідносин суб'єкта та об'єкта	- внутрішній; - зовнішній
Залежно від характеру контрольного заходу	- плановий; - позаплановий
Залежно від цільової спрямованості контрольних дій	- стратегічний; - тактичний
Залежності від місця здійснення фінансового контролю	- контроль на місцях; - дистанційний контроль

За суб'єктами, що здійснюють фінансовий контроль, його можна поділити на державний, місцевий (муніципальний), незалежний аудиторський контроль, громадський та внутрішньогосподарський (внутрішній, контроль власника).

Державний фінансовий контроль є однією з важливих функцій державного управління, яка полягає в сприянні реалізації фінансової політики держави, забезпеченні процесу формування й

ефективного використання фінансових ресурсів держави для досягнення поставлених нею цілей у сфері фінансів.

Місцевий (муніципальний) фінансовий контроль здійснюють органи місцевого самоврядування. Сфера його застосування досить широка - від затвердження місцевого бюджету, його виконання і затвердження звіту про його виконання до конкретних питань дотримання фінансової дисципліни, що належать до компетенції органів місцевого самоврядування.

Громадський (суспільний) фінансовий контроль - це організаційно оформлена діяльність громадян України з контролю за відповідністю діяльності підконтрольних суб'єктів громадського контролю нормам Конституції України, законів України, інших актів законодавства та за дотриманням ними фінансової дисципліни. Підконтрольний суб'єкт залежить від завдань, які стоять перед громадськими контролерами.

Незалежний аудиторський фінансовий контроль є незалежним професійним та здійснюється аудиторами (фізичними особами) й аудиторськими фірмами. Цих суб'єктів, як правило, залучають власники підприємств (установ, організацій). Законодавством визначено коло суб'єктів господарювання (наприклад, фінансові установи), які підлягають обов'язковому аудиту.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль здійснюється службами внутрішньогосподарського контролю, внутрішніми аудиторами, іншими особами, яким власник делегує частину своїх контрольних повноважень, та безпосередньо власником. Метою внутрішньогосподарського фінансового контролю є: забезпечення стабільного і ефективного функціонування суб'єкта господарювання, дотримання внутрішньогосподарської політики, збереження й раціонального використання активів, запобігання й викриття фальсифікацій і помилок, достовірності бухгалтерських записів й своєчасної підготовки фінансової інформації.

Залежно від об'єкта контрольних заходів фінансовий контроль поділяється на: бюджетний, податковий, валютний, кредитний, страховий та інші.

Бюджетний контроль - контроль, що здійснюється в бюджетному процесі та направлений на встановлення законності, достовірності, ефективності діяльності учасників бюджетного регулювання й бюджетного процесу під час складання, розгляду,

затвердження, внесення змін, виконання бюджетів і звітування про їх виконання.

Податковий контроль - система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Валютний контроль - це система заходів контролюючих органів за обміном іноземної валюти в країні, тобто регулювання обсягу готівки в іноземній валюті та її обмінного курсу на інші валюти. Валютному контролю в Україні підлягають валютні операції за участю резидентів і нерезидентів, а також зобов'язання про декларування валютних цінностей та іншого майна резидентів, яке перебуває за межами України.

Залежно від обсягу контрольних заходів: комплексний, вибірковий, тематичний. Комплексному контролю підлягають усі аспекти діяльності підконтрольного суб'єкта. Тематичний контроль зосереджується лише на окремих аспектах діяльності підконтрольного суб'єкта (наприклад, розрахунків з постачальниками). При вибіркового контролі перевіряються або всі документи певних періодів протягом року (за окремі місяці), або частина документів, але за весь звітний період (наприклад, перевірка лише актів виконаних робіт).

Залежно від взаємовідносин суб'єкта та об'єкта, фінансовий контроль можна поділити на зовнішній (тобто контроль спеціально уповноважених державних органів, що є вищими стосовно до підконтрольного суб'єкта, або незалежних від нього органів контролю) та внутрішній (контроль у межах однієї організації або галузі силами їхніх структурних підрозділів, бухгалтерів).

Залежно від характеру контрольного заходу фінансовий контроль поділяється на: плановий та позаплановий. Проведення першого, на відміну від другого виду фінансового контролю передбачається у плані контрольних заходів суб'єкта контролю.

Залежно від цільової спрямованості контрольних дій можна вирізнити стратегічний фінансовий контроль, який спрямовується на вирішення питання щодо стратегії розвитку суб'єкта

господарювання у майбутньому, а тактичний - вирішує поточні питання їхньої фінансової діяльності.

Залежності від місця здійснення фінансового контролю його можна поділити на: контроль на місцях, коли суб'єкт виконує контрольні дії безпосередньо на підконтрольному суб'єкті; дистанційний контроль - суб'єкт контролю перевіряє віддалений від нього підконтрольний суб'єкт за допомогою інформації, яка передається за допомогою засобів зв'язку.

21.3. Форми фінансового контролю

Форма фінансового контролю - засоби організації та вираження контрольних заходів.

Однією з форм фінансового контролю є ревізія, яка передбачає комплексне, систематичне та повне вивчення фактично усіх фінансово-господарських операцій. Основні завдання ревізії:

- виявлення фактів порушень, розкрадань, безгосподарності і марнотратства;
- визначення обсягу витрат, причиною яких стали фінансові порушення;
- встановлення винних осіб, притягнення їх до відповідальності та вжиття заходів щодо відшкодування нанесеної шкоди.

Поняття «ревізія» часто ототожнюється з інспектуванням, яке розглядають як подальший контроль за використанням і збереженням фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах та взяття зобов'язань станом і достовірністю бухгалтерського обліку та фінансової звітності органів державного і комунального сектору з метою виявлення недоліків і порушень.

Наступною формою фінансового контролю є аудит, який, в залежності від суб'єкта, поділяють на:

державний - перевірка та аналіз фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю (відповідно Господарського кодексу України);

недержавний - незалежна перевірка публічної фінансової звітності та іншої інформації аудитором з метою формування висновків щодо повноти та адекватності відображення всіх суттєвих аспектів фінансово-господарської діяльності господарюючого суб'єкт. Недержавний аудит проводиться незалежними аудиторами й аудиторськими фірмами та службами внутрішньогосподарського контролю.

Відмінністю аудиту від інспектування є фіскальна спрямованість останнього. За результатами аудиту керівництву підконтрольного суб'єкту надаються лише рекомендації.

До основних завдань аудиту відносять:

- перевірку фінансової звітності, розрахунків, декларацій та інших документів для встановлення їх достовірності й відповідності здійснених господарських і фінансових операцій чинному законодавству.
- виявлення і попередження (профілактика) порушень у фінансово-господарській діяльності підприємств.
- реальність визначення фінансових результатів.
- оцінку ефективності внутрішнього контролю.
- надання консультаційних послуг з питань обліку, аналізу, права, менеджменту, маркетингу, фінансів тощо.

До сучасних форм фінансового контролю можна віднести:

- аутсорсинг – виконання певних функцій і робіт, які традиційно вважаються «внутрішніми» і виконуються штатними працівниками, шляхом залучення зовнішніх незалежних сторін на договірній основі;
- моніторинг – методика та система спостережень за станом певного об'єкта чи процесу, які дають можливість спостерігати їх у розвитку, оцінювати, оперативно виявляти результати впливу різноманітних зовнішніх факторів. Результати моніторингу дають можливість вносити корективи в управління об'єктом чи процесом;
- пруденційний нагляд (від англ. prudential - розсудливий) – складова частина загальної системи нагляду, що проводиться органами, які здійснюють державне регулювання ринків фінансових послуг, і базується на регулярному проведенні оцінки загального фінансового стану фінансової установи, результатів діяльності системи та якості управління нею, дотримання обов'язкових нормативів та інших показників і

вимог, що обмежують ризики за операціями з фінансовими активами.

21.4. Методи фінансового контролю

Засобами досягнення цілей та вирішення конкретних завдань фінансового контролю (контрольних заходів) є методи, які являють собою певні способи та прийоми.

Методи фінансового контролю можна згрупувати таким чином: загальнонаукові методи (аналіз, синтез, дедукція, індукція і т.п.), методи впливу (штрафні санкції, система заохочення і т.п.) та емпіричні методи (за допомогою яких здійснюється контрольні заходи). Крім того, виділяють специфічні методи суміжних економічних наук, які також можна віднести до методів фінансового контролю, зокрема прийоми економічного аналізу, економіко-математичні методи, методи теорії ймовірності та математичної статистики - розрахунково-аналітичні методи.

Емпіричні методи представлені:

- документальними способами і прийомами: арифметична і нормативна перевірка, юридична оцінка документів, спосіб оберненого підрахунку, аналітичного і економічного контролю, хронологічний і систематизований, метод логічного контролю та інші;
- фактичними способами і прийомами: спостереження, інвентаризація, експертна оцінка, контрольна закупка, запити про підконтрольного суб'єкта, метод достовірних тверджень та інші.

Метою метода «юридична оцінка документально оформлених операцій» є: визначити відповідність відображених у документах операцій чинному законодавству та їх економічну доцільність.

Господарська операція вважається правомірною:

1. якщо її зміст не суперечить діючим законам і виданим на їх основі підзаконним актам;
2. якщо її вид передбачений статутом суб'єкта підприємницької діяльності;
3. у випадку, коли підприємство володіє ліцензією на її здійснення (якщо таке передбачено законодавством).

Економічна доцільність господарської операції визначається її направленістю на виконання задач, які стоять перед суб'єктом, що перевіряється.

Метод зустрічних перевірок потребує звернення записів у книгах і рахунках бухгалтерського обліку організації, що перевіряються або установи з даними обліку організації, або установи, яка надає сировину, матеріали чи продукцію організації, тобто з контрагентом. Більш широко даний метод застосовується при перевірці виконання робіт або послуг, що для організації здійснюють інші юридичні чи приватні особи.

При використанні методу нормативної (формальної) перевірки встановлюється правильність оформлення первинних документів, а саме:

- заповнення всіх необхідних реквізитів;
- наявність необумовлених виправлень, дописок тексту та цифр;
- достовірність підписів посадових та матеріально відповідальних осіб.

Метод арифметичної перевірки документа використовується з метою перевірки правильності таксування і підрахунків у документах, тобто перевіряється множення (наприклад, ціна за одиницю на кількість одиниць) та додавання (наприклад, за всіма найменуваннями).

Метод логічного контролю являє собою спосіб вивчення об'єктивної можливості документально оформлених господарських операцій шляхом різноманітних співставлень взаємопов'язаних показників. Таке розкриття логічних зв'язків між фінансовими та виробничими показниками дозволяє оперативно виявити порушення законодавства України.

При використанні суцільного методу перевіряються всі документи та записи у реєстрах бухгалтерського та податкового обліку. Окремі ділянки господарської діяльності належить перевіряти виключно методом суцільного спостереження, це зокрема: операції, пов'язані з рухом грошових коштів у касі, у підзвітних осіб та на рахунках в банках, вексельні операції, операції з цінними паперами та інші.

При застосуванні несцільного методу перевіряються найбільш масові господарські операції (або за всі місяці перевіряються наймасовіші операції, або перевіряються всі

документи за декілька місяців), тим самим усувається навмисність та односторонність зі сторони перевіряючих у відборі первинних документів та облікових записів.

Вибірковий метод застосовується для вивчення тих явищ, які підпорядковані достатньо визначеним ймовірним закономірностям. По суті, цей метод один з різновидів несутільного спостереження, при якому характеристика всієї сукупності одиниць дається за результатами обстеження деякої їх частини, відібраної у випадковому порядку, за правилами наукової теорії вибірки. Головне, що відрізняє вибірковий метод, - це репрезентативний характер його результатів, який дозволяє отримувати достовірні показники.

Метод оберненого підрахунку ефективний при перевірці достовірності даних платника податків про приріст запасів, покупку товарів, матеріалів, сировини, полуфабрикатів на складах, у незавершеному виробництві та залишках готової продукції. Він заключається у попередній експертній оцінці матеріальних витрат з метою подальшого визначення (оберненим підрахунком) величини обґрунтованих списань запасів на виробництво окремих видів продукції, які до часу перевірки більшою частиною або повністю є у наявності на складах підприємства-виробника або у його покупців.

Метод оцінки законності та обґрунтованості господарських операцій за даними кореспонденції рахунків бухгалтерського обліку передбачає стикування записів у облікових регістрах з виправданими документами, а також даних облікових регістрів з показниками звітності. Тут особа увага приділяється:

- неправильній кореспонденції рахунків;
- невідповідності записів у облікових регістрах первинним документам у частині об'єму здійснених операцій;
- відсутність бухгалтерських записів по окремих первинних документах;
- складання облікових записів, особливо сторніровочних та виправлених, не підтверджених виправданими документами;
- наявність записів в облікових регістрах по підроблених документах;
- необґрунтоване згортання сальдо активно-пасивних рахунків;
- невідповідність звітних показників записам у Головній книзі та інших облікових регістрах.

Метод порівняння являє собою співставлення предметів контролю з метою визначення подібності або відмінності між ними. Цей засіб має універсальне значення для всіх форм контролю. За допомогою порівняння визначається співставлення даних податкового обліку та податкової звітності, зв'язок даних бухгалтерського обліку та податкового обліку, фінансової та податкової звітності.

Охарактеризуймо методи фактичного контролю.

Метод інвентаризації матеріальних цінностей і наявності грошових ресурсів використовується для перевірки відповідності даних бухгалтерського обліку фактичній наявності грошових і матеріальних цінностей. Причому інвентаризація наявності грошових коштів проводиться обов'язково методом раптової перевірки наявності грошових коштів у касі підприємства, організації або установи.

Метод експертної оцінки являє собою спосіб фактичного контролю, який ґрунтується на проведенні кваліфікованими спеціалістами експертизи дійсних об'ємів та якості виконаних послуг, обґрунтованості нормативів виходу готової продукції, особливо акцизної, правильності встановлення кодів товарів, виходу продукції при давальницькій схемі переробки сировини та ін.

Метод візуального спостереження включає обстеження на місці знаходження підконтрольного суб'єкта. До цього методу також відносять метод контрольних закупок.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «фінансовий контроль».
2. Що є правовою основою здійснення фінансового контролю?
3. Що розуміють під системою фінансового контролю?
4. З яких елементів складається система фінансового контролю?
5. Які завдання постають перед фінансовим контролем?
6. Назвіть функції фінансового контролю.
7. Що розуміють під формою фінансового контролю? Які вирізняють форми фінансового контролю?
8. Назвіть та охарактеризуйте принципи фінансового контролю.
9. Назвіть види фінансового контролю.

10. Як класифікують фінансовий контроль за часом проведення контрольних заходів (дій) та охарактеризуйте ці види?
11. Як класифікують фінансовий контроль за регламентом здійснення контрольних заходів та охарактеризуйте ці види?
12. Як класифікують фінансовий контроль за суб'єктами контрольних дій та охарактеризуйте ці види?
13. Як класифікують фінансовий контроль за об'єктами контрольних заходів та охарактеризуйте ці види?
14. Як класифікують фінансовий контроль за обсягом контрольних заходів та охарактеризуйте ці види?
15. Як класифікують фінансовий контроль залежно від взаємовідносин суб'єкта та об'єкта та охарактеризуйте ці види?
16. Як класифікують фінансовий контроль залежно від характеру контрольного заходу та охарактеризуйте ці види?
17. Назвіть та охарактеризуйте суб'єктів державного фінансового контролю.
18. Що являють собою методи фінансового контролю (контрольних заходів)? Як групують методи фінансового контролю?
19. Які прийоми та способи відносять до документальних методів?
20. Які прийоми та способи відносять до фактичних методів?

Тести

1. До завдань фінансового контролю відноситься:
 - а) визначення результатів і якості роботи підприємства, сприяння усуненню недоліків у процесі його фінансово-господарської діяльності;
 - б) попередження вчинення фінансових правопорушень суб'єктом господарювання та неефективного управління фінансовими ресурсами;
 - в) контроль за фінансовою діяльністю підконтрольною суб'єкта.
2. Система фінансового контролю – це:
 - а) сукупність суб'єктів, об'єктів, підконтрольних суб'єктів, предмету контролю та контрольних заходів;

- б) сукупність суб'єктів, об'єктів, підконтрольних суб'єктів та контрольних заходів;
- в) сукупність дій органів фінансового контролю, направлених на досягнення цілей фінансового контролю.

3. Об'єктом фінансового контролю є:

- а) комплекс господарських процесів та грошових відносин сфери матеріального виробництва та невиробничої сфери; фінансові ресурси суб'єкта господарювання та управлінські рішення керівництва суб'єкта господарювання з питань фінансово-господарської діяльності;
- б) фінансово-господарська діяльність суб'єктів господарювання, які знаходяться в державній власності;
- в) орган або особа, які відповідно певним законодавством повноважень мають право здійснювати фінансовий контроль.

4. Підконтрольні суб'єкти - це:

- а) суб'єкти господарювання;
- б) юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми й форми власності;
- в) юридичні особи державної форми власності.

5. Предметом фінансового контролю є:

- а) фінансові показники господарської діяльності, бюджетні показники бюджетного процесу, податки, збори та платежі, які надходять до бюджету та цільові фонди;
- б) фінансові показники господарської діяльності, податки, збори та платежі, які надходять до бюджету та цільові фонди;
- в) бюджетні показники бюджетного процесу, податки, збори та платежі, які надходять до бюджету та цільові фонди.

6. Формою фінансового контролю є:

- а) перевірка, ревізія та аудит;
- б) перевірка, ревізія, аудит, аутсорсинг та моніторинг, пруденційний нагляд;
- в) перевірка, ревізія, інспекція, аудит, аутсорсинг та моніторинг, пруденційний нагляд.

Література

1. Аудит в Україні (основи державного, незалежного, професійного та внутрішнього аудиту): підручник / В. В., Немченко, О. Ю. Редько, В. П. Хомутенко та інш. // Київ: Центр учбової літератури, 2012. - 540 с.
 2. Дікань Л. В. Фінансово-господарський контроль: Навч. посіб. / Л. В. Дікань. – К. : Знання, 2010. – 395 с.
 3. Навч. посіб. [для студ.вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрій. – 2009. – 424 с.
- Практичний курс внутрішнього аудиту: підручник / В. В. Немченко, В. П. Хомутенко, А. В. Хомутенко // К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.
4. Хомутенко А. В. Кредитна кооперація України: сучасний стан та перспективи розбудови: монографія / В. В. Немченко, В. П. Хомутенко, О. Г. Волкова, А. В. Хомутенко // Одеса: Друк, 2010. – 346 с.

РОЗДІЛ 22. МІЖНАРОДНІ ФІНАНСИ

Основні терміни і поняття: міжнародні фінанси, міжнародні фінансові інституції, міжнародні фінансові організації, міжнародний фінансовий ринок, валютний ринок, міжнародний ринок капіталів.

22.1. Об'єктивна необхідність та економічна сутність міжнародних фінансів

З певним ступенем умовності, з наукового погляду фінанси можна поділити на національно-державні та міжнародні залежно від простору їх функціонування і від природи їх суб'єктів.

Національно-державні, як правило, не виходять за межі території однієї держави, не здійснюються за участю іноземних суб'єктів, регулюються національним законодавством і мають лише внутрішньонаціональний характер. Об'єктивно національно-державні фінанси виступають як первинні до міжнародних.

Міжнародні включають міждержавні і транснаціональні кредитно-фінансові відносини і характеризуються участю в них іноземних суб'єктів і фінансових ресурсів.

Об'єктивним підґрунтям становлення і розвитку міжнародних фінансів виступають закономірності міжнародного кругообігу капіталу, поява у одних суб'єктів тимчасово вільних коштів, а в інших - попиту на них. Сфера міжнародних фінансів дає змогу і розвинутим країнам (пошук вигідних сфер вкладення заощаджень (внаслідок дорогих виробничих ресурсів, в т.ч. трудових) та їх диверсифікація) і тим, що розвиваються (гостра нестача довгострокових інвестицій), а також постсоціалістичним задовольнити тією чи іншою мірою свої потреби.

Найхарактернішою рисою міжнародних фінансів є те, що вони призначені ефективно обслуговувати міждержавний рух товарів та послуг і перерозподіл грошового капіталу між конкуруючими суб'єктами світового ринку. Вони вчасно сигналізують про стан світової фінансової кон'юнктури, надають певні орієнтири для прийняття своєчасних адекватних рішень суб'єктами міжнародних фінансів.

Міжнародні фінанси - це сукупність перерозподільних відносин, що виникають у зв'язку з формуванням і використанням на світовому або міжнародному рівнях фондів фінансових ресурсів. Тобто за допомогою міжнародних фінансів здійснюється міждержавний перерозподіл фінансових ресурсів. Глобальною системою акумулювання вільних фінансових ресурсів та надання їх позичальникам є міжнародний фінансовий ринок.

Міжнародні фінанси деякі вітчизняні економісти визначають як фонди фінансових ресурсів, які утворилися на основі розвитку міжнародних економічних відносин і використовуються для забезпечення безперервності і рентабельності суспільного відтворення на світовому рівні та задоволення спільних потреб, які мають міжнародне значення.

З інституціонального погляду - це сукупність банків, валютних та фондових бірж, міжнародних фінансових інституцій, регіональних фінансово-кредитних установ, міжнародних та регіональних економічних організацій і об'єднань, через які здійснюється рух світових фінансових потоків.

До функцій міжнародних фінансів належать розподільча та контрольна.

Розподільча функція полягає у грошовому розподілі й перерозподілі світового продукту через механізм міжнародних фінансів, має певні об'єктивні та суб'єктивні закономірності. Останні можуть збігатися або бути різноспрямованими.

До об'єктивних закономірностей належать:

- 1) капітал обертається відповідно до закону пропорційного розвитку;
- 2) потоки грошових коштів перебувають у русі в пошуку найвищої норми прибутку;
- 3) отримання прибутку завжди пов'язано з ризиком.

Суб'єктивними чинниками, що впливають на механізм розподілу, є політичні й особисті інтереси суб'єктів міжнародних фінансів.

Розподільча функція передбачає дві основні ролі міжнародних фінансів: обмін і перерозподіл вартості між державами.

Міжнародні фінансові відносини являють собою досить складну систему руху грошових потоків. Міжнародні валютно-фінансові потоки - це потоки іноземних валют або будь-яких інших

фінансових активів, що зумовлені економічною діяльністю суб'єктів світового господарства.

Вони можуть бути згруповані за такими напрямками:

- взаємовідносини між суб'єктами господарювання різних країн;
- взаємовідносини держави з юридичними і фізичними особами інших країн;
- взаємовідносини держави з урядами інших країн та міжнародними фінансовими організаціями;
- взаємовідносини держави і суб'єктів господарювання з міжнародними фінансовими інституціями.

Класифікація валютно-фінансових потоків:

I. За типом економічної взаємодії нерезидентів:

- зовнішньоторговельні;
- капітальні – при кредитно-інвестиційній діяльності суб'єктів;

– спекулятивні – при валютних операціях і не мають прямого відношення до виробництва;

– балансуєчі – опосередковують діяльність однієї держави щодо врівноваження зовнішніх платежів і розрахунків.

II. За формою міжнародних фінансових ресурсів:

- у формі офіційної міжнародної фінансової допомоги;
- у формі цінних паперів і банківських кредитів;
- у формі офіційних і приватних золотовалютних резервів.

III. За ознакою часу:

- потоки міжнародного ринку капіталів;
- потоки валютного ринку.

IV. За видами економічної діяльності (за рахунками платіжного балансу):

- за товари;
- за послуги;
- поточні та капітальні трансферти;
- кредитні ресурси;
- прямі та портфельні інвестиції;
- потоки резервних активів.

V. За зміною прав власності:

- з офіційних джерел в офіційну власність;
- з приватних джерел у приватну власність;

- з офіційних джерел у приватну власність;
- з приватних джерел в офіційну власність.

У сфері міжнародних фінансів, крім національних суб'єктів - держави, підприємств і громадян, виділяються наднаціональні суб'єкти - міжнародні організації і міжнародні фінансові інституції.

Фінанси міжнародних організацій, міжнародних фінансових інституцій та міжнародний фінансовий ринок є складовими міжнародних фінансів.

Міжнародні фінансові організації: ООН, ЄС.

Міжнародні фінансові інституції створюється на світовому та регіональному рівнях. Світові міжнародні фінансові інституції: МВФ, група Світового банку та Банк міжнародних розрахунків.

Регіональні фінансові інституції створюються за континентальною ознакою: ЄБРР, Азіатський банк розвитку, Африканський банк розвитку, Міжамериканський банк розвитку, Лондонський та Паризький клуби кредиторів та ін.

Об'єктом міжнародних фінансів є потоки грошових коштів і пов'язані з ними фінансові відносини на світовому ринку. Грошові потоки, які виникають у процесі діяльності наднаціональних суб'єктів міжнародних фінансів, спрямовані на концентрацію фінансових ресурсів у певних фондах та на їхній подальший перерозподіл (в т.ч. на утримання апарату цих організацій).

Рух міжнародних фінансів здійснюється за такими основними каналами:

- валютні операції;
- валютно-кредитне і розрахункове обслуговування купівлі-продажу товарів;
- операції з цінними паперами і різними фінансовими інструментами;
- зарубіжні інвестиції в основний і оборотний капітал;
- перерозподіл частки національного доходу через бюджет у формі допомоги бідним країнам та внесків держав до міжнародних організацій та ін.

Щодо значущості, для здійснення відтворювальних процесів можна виокремити дві сфери, в яких функціонують міжнародні фінансові потоки:

- сектор відтворювальних фінансів,

- сектор фінансів, які не пов'язані з процесом відтворення, а передбачають отримання спекулятивного прибутку.

Міжнародна фінансова система, з одного боку, обслуговує міждержавний рух товарів, послуг та факторів виробництва, з іншого - відіграє самостійну роль, яка виявляється через функціонування міжнародних фінансових ринків.

Якщо на попередніх етапах розвитку сфера міжнародних фінансів обслуговувала передусім реальний сектор світового господарства, то у II половині XX ст. її розвиток характеризувався певною автономією від реального сектора та самодостатністю, що супроводжувався стрімким зростанням різноманітних фінансових інструментів кредитної природи.

Виникнення і розвиток міжнародних фінансів зумовлено широким розвитком процесів міжнародної економічної інтеграції, що супроводжуються глобалізацією економічних зв'язків, широкомасштабним переміщенням капіталів, об'єднанням фінансових ресурсів у світовому масштабі.

Міжнародна фінансова інтеграція визначає напрямки й пріоритети сучасного етапу інтернаціоналізації господарського життя (активізація економічних зв'язків між країнами, національними компаніями, зміцнення ТНК, створення розгалуженої системи закордонних філій та відділень банків - ТНБ), впливає на формування принципів податкової та бюджетної політики і насамкінець на стратегічні фінансові інтереси всіх країн і певних регіонів.

Значно активізували процеси глобалізації міжнародних фінансових потоків новітні технологічні інновації у цій сфері (швидкість обробки та передачі інформації). Процес глобалізації надає значні переваги як інвесторам, так і позичальникам, оскільки, надаючи суб'єктам ринку максимально різноманітний вибір, дає змогу укласти більш ефективні, з огляду на їх потреби, угоди, а також завдяки високій ліквідності ринків швидко переключатися з одних операцій на інші, вчасно реагуючи на зміну фінансового доквілля в режимі реального часу. Процес глобалізації гальмується національними режимами регулювання та ризиками.

Глобалізація небезпечна для менш розвинутих країн через:

- спекуляцію на світовому фінансовому ринку;

- економічну вразливість країн, які залучають значні обсяги приватного капіталу (у разі несподіваної зміни рівня довіри інвесторів);
- феномен надвиробництва тощо.

Однією з складових частин глобалізації економіки та одним з найвищих етапів глобалізації як такої є глобалізація світового фінансового простору. А з огляду на те, що фінансові операції є відображенням та своєрідною квінтесенцією тих процесів, що відбуваються у реальному секторі економіки, ступінь інтеграції України до світової економічної системи передусім визначається її інтеграцією до міжнародних фінансових ринків та участю у фінансовій глобалізації. Відповідно для країн, що прагнуть найскорішої інтеграції до світового господарського комплексу, вкрай необхідним є вивчення та аналіз особливостей розвитку фінансового ринку в сучасних умовах, тобто в умовах глобалізації - економічної в цілому та фінансової, зокрема. Окреслене визначає напрями наукової діяльності вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких:

- дослідження закономірностей трансформації світової валютно-фінансової системи та їх вплив на валютно-фінансову політику держави. Трансформаційні зміни міжнародної валютної системи досліджуються на рівні глобальної економіки, міжнародних регіональних угруповань та окремих країн в інституціональному та функціональному розрізі, здійснюється розробка концептуальних засад валютної політики України та пропозицій щодо вдосконалення системи валютного регулювання та валютного контролю в Україні та в інших країнах світу;

- дослідження процесів інтеграції країни у світовий фінансовий простір;

- дослідження боргової політики та управління зовнішнім боргом. Визначення комплексу заходів боргової політики держави в частині інструментів державного запозичення та валютної структури державного боргу, які мають забезпечити підвищення ефективності боргового механізму країни. Виявлення каналів впливу надмірного боргового навантаження та бюджетно-податкових коригувань у країнах ЄС на стан фінансової системи і стійкість державного боргу в країні;

- розробка рекомендацій щодо регулювання транскордонного руху капіталу. Пояснення феномену нестабільності на світових

фондових біржах, оцінка системи регулювання фондових бірж світу наддержавними структурами, державними регуляторами та саморегулюючими організаціями. Розробка комплексу заходів щодо ефективної протидії значному надходженню «гарячих грошей» у формі портфельних іноземних інвестицій на фінансовий ринок країни, надання пропозицій щодо системного розвитку фондового ринку країни в умовах глобалізації;

- дослідження проблем співробітництва країн з міжнародними фінансовими організаціями та міждержавного співробітництва у валютно-фінансовій сфері. Визначення перспективних напрямів модернізації міжнародних фінансових інститутів у глобальному вимірі, оцінка результатів і перспектив співробітництва країни з міжнародними фінансовими організаціями в умовах реформування діяльності МВФ і Світового банку; формування пропозицій щодо розвитку співробітництва між країною і міжнародними фінансовими організаціями;

Сучасні міжнародні валютно-фінансові відносини відрізняються швидким розвитком, що перетворює дану систему у найбільш мобільне і динамічне утворення в структурі міжнародних економічних відносин.

Об'єктивною основою становлення міжнародного фінансового ринку став розвиток міжнародного поділу праці, інтернаціоналізація суспільного виробництва, концентрація і централізація фінансового капіталу. Нині міжнародний фінансовий ринок - це величезні фінансові центри, які мобілізують і перерозподіляють у всьому світі значні обсяги фінансових ресурсів.

Світові фінансові центри - це місце зосередження банків і спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, які здійснюють міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції, реалізують угоди з цінними паперами та золотом.

Елементи підтримки національних та міжнародних операцій світових фінансових центрів:

- стійка фінансова система та стабільна валюта;
- інститути, що забезпечують функціонування фінансових ринків;
- гнучка система фінансових інструментів, які б забезпечили кредиторам різноманітність варіантів щодо затрат, ризику, прибутку, термінів, ліквідності та контролю;

- відповідна структура і достатні правові гарантії, які здатні викликати довіру у міжнародних позичальників та кредиторів;
- людський капітал;
- економічна свобода.

Основні світові фінансові центри: Лондонський, Нью-Йоркський, Токійський, у Франкфурті, Цюріху. Поява фінансових центрів на периферії світового господарства (Багамські острови, Сінгапур, Гонконг, Панама, Бахрейн та ін.) зумовлена певною мірою більш низькими податковими та операційними витратами, незначним державним втручанням та ліберальним валютним законодавством.

Світові фінансові центри, де кредитні установи здійснюють операції в основному з нерезидентами і в іноземній для даної країни валюті, одержали назву фінансових центрів «офшор», які, як правило, служать податковим притулком, оскільки операції, що здійснюються на них, не обкладаються податками і вільні від валютних обмежень.

22.2. Міжнародні фінансові організації і міжнародні фінансові інституції

Міжнародні організації - це об'єднання суверенних держав, створені на основі міжнародного договору і статуту для виконання певних функцій, які мають систему постійно діючих органів, володіють міжнародною правосуб'єктністю і засновані відповідно до міжнародного права.

Міжнародні економічні організації вступають у взаємовідносини з урядами окремих країн з приводу формування бюджету чи інших фондів цих організацій. Отримані кошти використовуються на фінансування централізованих заходів, проектів і програм цих організацій, на утримання їхнього апарату та на фінансову допомогу окремим країнам.

Найвідоміша така організація - ООН, яка функціонує з жовтня 1945 р. Економічна діяльність ООН включає такі головні напрями:

- вирішення загальних для всіх країн глобальних економічних проблем;
- сприяння економічному співробітництву держав із різними рівнями соціально-економічного розвитку;

- сприяння господарському розвитку країн, що розвиваються;
- вирішення проблем регіонального економічного розвитку.

Органи економічного і фінансового співробітництва в рамках ООН:

1. Генеральна Асамблея – слугує вищим форумом у рамках ООН для обговорення найбільш важливих, ключових проблем економічного характеру;
2. Економічна і Соціальна Рада (ЕКОСОР) – відповідальний спеціалізований форум держав у рамках ООН, координує всю діяльність ООН в соціально-економічній сфері;
3. Секретаріат ООН – адміністративно-виконавчий орган, який обслуговує нормальне функціонування інших інститутів та установ ООН і виконує конкретні доручення

Організації ООН у сфері економічних і фінансових відносин:

- ООН з промислового розвитку (ЮНІДО) – для сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, їх промислового розвитку шляхом мобілізації національних і міжнародних матеріальних і фінансових ресурсів (за рахунок добровільних внесків країн – членів ООН);

- Програма розвитку ООН (ПРООН) – допоміжний орган ГА ООН, міжнародна програма з надання багатосторонньої технічної і передінвестиційної допомоги країнам, що розвиваються, у найважливіших секторах економіки (за рахунок добровільних внесків країн – членів ООН);

- Регіональні економічні комісії ЕКОСОР:

- 1) Європейська економічна комісія ООН (ЄЕК) – діяльність в основному в галузях екології, ефективного використання енергії, транспорту (з позиції екології), лісових ресурсів;

- 2) Економічна і соціальна комісія для Азії і Тихого океану (ЕСКАТО), Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну (ЕКЛАК), Економічна комісія для Африки (ЕКА) – економічне і фінансове співробітництво в галузі передачі технології під інвестиційні проекти (інфраструктура, підготовка кадрів, іригація тощо).

Бюджет ООН формується за рахунок внесків країн-членів ООН. Розмір внесків визначається залежно від рівня економічного розвитку країни. В основі розрахунків лежить норматив платежів,

який залежить від обсягів ВВП даної країни. Кошти бюджету використовуються на адміністративні та накладні витрати (38 %) і фінансування міжнародних проектів та проведення різних заходів міждержавного значення (62 %).

ЄС створено з метою економічної співпраці Європейського економічного співтовариства (розглянуто в розділі «Фінанси Європейського Союзу»).

ОЕСР (1960 – 1961 р.) була створена з метою оптимального використання допомоги США за «планом Маршалла» і координації відбудови Європи після II світової війни. ОЕСР налічує 29 країн, де проживає 16 % населення Землі, їхня частка у світовому виробництві – 2/3. Структурні установи: Міжнародне енергетичне агентство (МЕА), Агентство з ядерної енергії (АЯЕ), Центр досліджень і нововведень у галузі освіти (ЦДНО). Основні напрями діяльності:

- сприяння ефективному використанню економічних і фінансових ресурсів, дослідженням і професійній підготовці в галузі науки і техніки;
- проведення політики забезпечення економічного зростання, а також внутрішньої і зовнішньої фінансової стабільності;
- зменшення або усунення перешкод на шляху обміну товарами, послугами, а також поточних платежів, подальша лібералізація руху капіталів;
- сприяння розвитку країн, що розвиваються.

Організація країн – експортерів нафти (ОПЕК) (1960 р.), налічує 12 країн. Головна мета діяльності:

- координація й уніфікація нафтової політики країн-членів та захист їхніх інтересів, у т.ч. шляхом забезпечення їм сталих доходів;
- забезпечення стабільності цін на світовому ринку нафти та постачання нафтою країн-споживачів;
- забезпечення одержання справедливих доходів інвесторами від капіталовкладень у нафтову промисловість;
- забезпечення охорони навколишнього середовища;
- співробітництво з країнами – не членами ОПЕК з метою реалізації ініціатив щодо стабілізації світового ринку нафти.

Серед інших міжнародних організацій слід зазначити Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА), Чорноморське економічне співтовариство (ЧЕС), СНД.

Міжнародні фінансові інституції мають взаємовідносини як із урядами, так і з суб'єктами господарювання окремих країн. Взаємовідносини з урядами складаються за напрямками:

- 1) процес формування статутного капіталу за рахунок внесків окремих країн;
- 2) кредитні взаємовідносини – надання кредитів урядам та їх погашення і сплату процентів.

Взаємовідносини з підприємствами мають двосторонній кредитний характер. Міжнародні фінансові інституції здійснюють фінансове забезпечення певних проектів, надають кредити окремим підприємствам, як правило, на конкурсній основі.

Міжнародні фінансові інституції створюються на світовому і регіональному рівнях для сприяння розвитку зовнішньої торгівлі і міжнародного та регіонального валютно-фінансового співробітництва, підтримання рівноваги платіжних балансів країн, що входять до них, регулювання курсів їх валют, надання кредитів цим країнам та гарантування приватних позик за кордоном.

МВФ (1944р., діє з 1947р.(місце перебування – Вашингтон)) – міжнародна наднаціональна валютно-кредитна організація, що має статус спеціалізованої представницької установи ООН.

Мета створення МВФ (за Статутом):

- сприяння міжнародному валютному співробітництву та стабілізації валют;
- створення багатосторонньої системи платежів і розрахунків;
- підтримування рівноваги платіжних балансів країн-членів МВФ;
- вжиття системи заходів, спрямованих на регулювання валютних курсів;
- підвищення ступеня конвертованості валют;
- надання короткострокових кредитів країнам-членам МВФ для покриття тимчасового дефіциту платіжних балансів, на ліквідацію валютних обмежень;
- організація консультативної допомоги з фінансових та валютних питань.

МВФ є організацією акціонерного типу, його ресурси складаються з внесків країн-членів (181 країна, Україна з 1992р. увійшла до МВФ та МБРР), для кожної з яких встановлюється вступна квота залежно від частки у світовій торгівлі (22,7 % – у ВКВ, 77,3 % – у національній валюті), що переглядається кожні 5 років (квота з 1999р. США – 17,669 %, Японії – 6,332 %, Росії – 2,828 %, України (31 за розміром) – 0,653 %). Залежно від квоти розподіляються голоси у Раді управляючих МВФ.

МБРР (1944р. одночасно з МВФ (місце перебування – Вашингтон)) – складова Світового банку, міжнародна фінансово-кредитна установа, яка надає довгострокові кредити під державні програми тільки урядам та центральним банкам країн-членів. Членами МБРР (180 країн) можуть бути тільки члени МВФ.

До Світового банку також входять: Міжнародна асоціація розвитку (МАР), Міжнародна фінансова корпорація (МФК), Багатостороннє агентство з гарантій інвестицій (БАГІ) та Міжнародний центр зі врегулювання інвестиційних суперечок (МЦВІС).

Головним завданням Світового банку є сприяння сталому економічному зростанню, яке веде до скорочення бідності у країнах, що розвиваються, шляхом надання допомоги у зростанні виробництва через довгострокове фінансування проектів і програм розвитку. Основна маса кредитів направляються на розвиток виробничої інфраструктури та с/г – галузей відносно малорентабельних, з високим строком окупності витрат. МБРР фінансує як пріоритетні державні програми в галузях енергетики, імпорту обладнання для розвитку гірничої промисловості, інвестування проектів для будівництва нафто - і газопроводів, модернізацію підприємств тощо.

Статутний капітал МБРР створюється шляхом підписання країн-членів на його акції та випуску облігацій. Акції розподіляються між країнами-членами відповідно до їхніх квот у МВФ. Першочергові внески здійснюються в розмірі 20 % суми підписання для створення власних ресурсів Банку, необхідних для здійснення його операцій. Інші 80 % мають бути сплачені за першою вимогою Банку. Значну частину позик МБРР надає з коштів, одержаних від розміщення на ринку капіталів своїх облігаційних позик.

Позики МБРР надає звичайно терміном 15 – 20 рр., з 5-річним пільговим періодом, країнам, які продемонстрували певне економічне зростання та соціальний прогрес (на підставі експертних оцінок МВФ та МБРР). Ставки %% позик змінюються кожні 6 місяців з орієнтацією на рівень %% ставок міжнародних ринків позикового капіталу (поточна – 7,6 %). Вони залежать від наявних у Банку коштів від продажу облігацій, від нерозподіленого прибутку, погашення раніше наданих позик та додаткових добровільних внесків розвинутих країн.

Банк міжнародних розрахунків (БМР, 1930р.) (головна контора – м. Базель, Швейцарія) – має статус міжнародного банку, не є об'єктом національного законодавства, координує дії національних центральних банків. Був створений як акціонерне товариство центральними банками розвинутих країн. Сьогодні – 41 країн-членів. Статутний капітал формується за рахунок продажу акцій центральним банкам країн-учасниць та на відкритому валютному ринку. Головне джерело коштів – короткострокові вклади (до 3-х місяців) ЦБ в іноземній валюті або золоті.

Головні функції БМР за Статутом:

- сприяння співробітництву між ЦБ;
- забезпечення сприятливих умов для міжнародних фінансових операцій, діючи як довірена особа або агент у проведенні міжнародних розрахунків своїх членів.

Європейський центральний банк створений у зв'язку із впровадженням у 1999 р. Єдиної європейської валюти – євро. Він є емісійним центром євро. Загалом його завдання і функції ідентичні функціям центральних банків.

Європейський інвестиційний банк (1958 р.) (члени – 14 держав ЄС, за винятком Франції). Його завдання – фінансування проектів, що мають регіональне, галузеве та загальноєвропейське значення. Пріоритетними є такі галузі інфраструктури, як енергетика, транспорт, телекомунікації, екологічні проекти. Кредити видаються на 20 – 25 рр. на ринкових умовах як державним, так і приватним структурам.

Фінансові ресурси банку складаються з оплаченої частини статутного капіталу, накопичених резервів, а також запозичених коштів. За межами ЄС його фінансові операції здійснюються як за рахунок власних коштів, так і за рахунок бюджетних коштів ЄС або окремих країн ЄС. Окрім країн-членів ЄС, банк надає кредити

країнам, які підписали з ЄС угоди про співробітництво, а також перебувають в асоціації з ЄС.

ЄБРР (1991 р.). Сьогодні членами ЄБРР є 57 держав світу. Банк створений спеціально для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та державах – колишніх республіках СРСР. Основними функціями банку є підтримка проведення країнами-членами структурних і галузевих економічних реформ, включаючи демонополізацію, децентралізацію і приватизацію, з метою більш повної інтеграції їхніх господарських структур у світову економіку шляхом сприяння:

- організації, модернізації і розширенню виробничої, конкурентоспроможної приватної діяльності, насамперед малого і середнього бізнесу;
- мобілізації національного і іноземного капіталу і впровадженню ефективного управління;
- надання технічної допомоги в підготовці, фінансуванні й реалізації проектів;
- стимулюванню і розвитку ринків капіталу;
- реалізації значних і економічно обґрунтованих проектів, які включають більше однієї країни;
- екологічно стабільному розвитку.

Не менше 60 % кредитів має спрямовуватись у приватний сектор економіки і не більше 40 % – у державну інфраструктуру. Кредитні ресурси поділяються на звичайні (кредити під ефективні і надійні проекти розвитку) та кошти спеціальних фондів (для пільгового кредитування низькорентабельних галузей соціальної інфраструктури та для надання технічної допомоги).

Статутний капітал ЄБРР: 50 % – належить країнам ЄС, 13,7 % – країнам Східної та Центральної Європи, 11,3 % – іншим європейським країнам, 10 % – США, 8,5 % – Японії, 6,5 % – іншим країнам світу.

Лондонський (600 великих західних банків-кредиторів) та Паризький (19 розвинутих країн) клуби – неформальне об'єднання кредиторів для визначення умов реструктуризації боргів.

Країни, що розвиваються, здійснюють також інтенсивний пошук нових форм регіональних валютно-фінансових відносин, які б враховували їхні інтереси та сприяли розвитку національних економік: виник новий тип міжнародних регіональних установ – регіональні міжнародні банки розвитку (Міжамериканський БР,

Азіатський БР, Африканський БР, Східноафриканський БР, Західноафриканський БР, Ісламський БР).

Результатом діяльності Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), яка функціонувала з 1949 р. по 1991 р., було створення Міжнародного банку економічного співробітництва (МБЕС) та Міжнародного Інвестиційного банку (МІБ), що зазнали зменшення платоспроможності, проте продовжують свою роботу.

У 1993 р. створено Міждержавний банк СНД (сприяє координації кредитно-грошової політики країн – учасниць, вирішенню проблем міждержавних розрахунків. Базова валюта – рос. руб.)

У 1999 р. створено Чорноморський банк торгівлі і розвитку, заснований країнами-членами ОЧЕС з метою підтримки процесу переходу країн-членів до ринкової економіки, фінансування та просування регіональних проектів, кредитування ЗЕД.

22.3. Міжнародний фінансовий ринок

Головне призначення міжнародного фінансового ринку полягає в забезпеченні перерозподілу між країнами акумульованих вільних фінансових ресурсів для сталого економічного розвитку світового господарства й одержання від цих операцій певного доходу. Завдяки цьому стає можливим валютне, кредитне, розрахункове обслуговування міжнародної торгівлі товарами та послугами, закордонних інвестицій, урядових запозичень та ін.

Головною функцією міжнародного фінансового ринку є забезпечення міжнародної ліквідності, тобто можливості швидко залучати достатню кількість фінансових коштів у різних формах на вигідних умовах на наднаціональному рівні. Це значно розширює фінансові можливості кожної країни і сприяє вирівнюванню її економічного розвитку та створенню умов для підвищення суспільного добробуту.

Міжнародний фінансовий ринок виник на основі інтеграційних процесів серед національних фінансових ринків. Інтеграція ринків окремих країн розпочалася приблизно в середині 60-х рр. і згодом стала розвиватись прискореними темпами. Вона виявилася у зміцненні зв'язків, розширенні контактів між національними фінансовими ринками, їх прогресуючому

переплетенні. Це було пов'язано також і з тим, що в міжнародних фінансових операціях не було таких жорстких вимог державного регулювання, як в окремих країнах.

У структурі світового фінансового ринку можна виокремити такі складові, які розрізняються за рівнем інтегрованості у глобальні процеси руху фінансових ресурсів:

- сектор національних фінансових ринків, які інтегруються у процесі інтернаціоналізації. Вони найбільш регульовані та обмежені заходами державної грошово-кредитної політики;
- міжнародні фінансові ринки. Вони обслуговують суб'єктів господарювання з різних країн і регулюються міжурядовими угодами;
- євроринок – міжнародний фінансовий ринок, що відокремлений від національних фінансових ринків, використовує кошти, створені на національному ринку, однак їх рух відбувається незалежно від процесів регулювання на національних фінансових ринках. Євроринок має відповідну до фінансових інструментів структуру: ринок євровалют і платіжних документів у євровалютах, ринок єврокредитів, ринок єврооблігацій (євробондів) та ринок євроакцій;
- офшорні ринки.

За характером регулювання руху коштів, розміщених на рахунках, розрізняють три основних типи офшорних ринків:

- 1) нью-йоркський – передбачає наявність спеціальних угод із провідними світовими фінансовими центрами і розподіл рахунків на внутрішні й зовнішні, що позбавлені обмежень;
- 2) лондонський – передбачає позбавлення обмежень як внутрішніх, так і зовнішніх рахунків;
- 3) «податкові сховища», які характеризуються пільговим режимом оподаткування.

Умовно операції на міжнародному фінансовому ринку можна розділити на кредитні та інвестиційні залежно від можливості вільної купівлі-продажу певних типів фінансових інструментів.

Залежно від термінів реалізації майнових прав вони поділяються на короткі (до одного року) та тривалі.

Розрізняють грошовий (валютний) і фондовий (капіталів) ринки. Деякі вітчизняні економісти поділяють думку щодо

об'єднання ринку кредитних ресурсів і ринку цінних паперів під одною назвою – ринку капіталів.

Структура міжнародного фінансового ринку зображена на рисунку 22.1.):

Валютний ринок – це:

1) підсистема валютних відносин у ході операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах;

2) інституціональний механізм (сукупність установ і організацій – банки, валютні біржі, інші фінансові інститути), що забезпечують функціонування валютних ринкових механізмів;

3) (як економічна категорія) система стійких економічних та організаційних відносин, пов'язаних з операціями купівлі-продажу іноземних валют та платіжних документів в іноземних валютах.

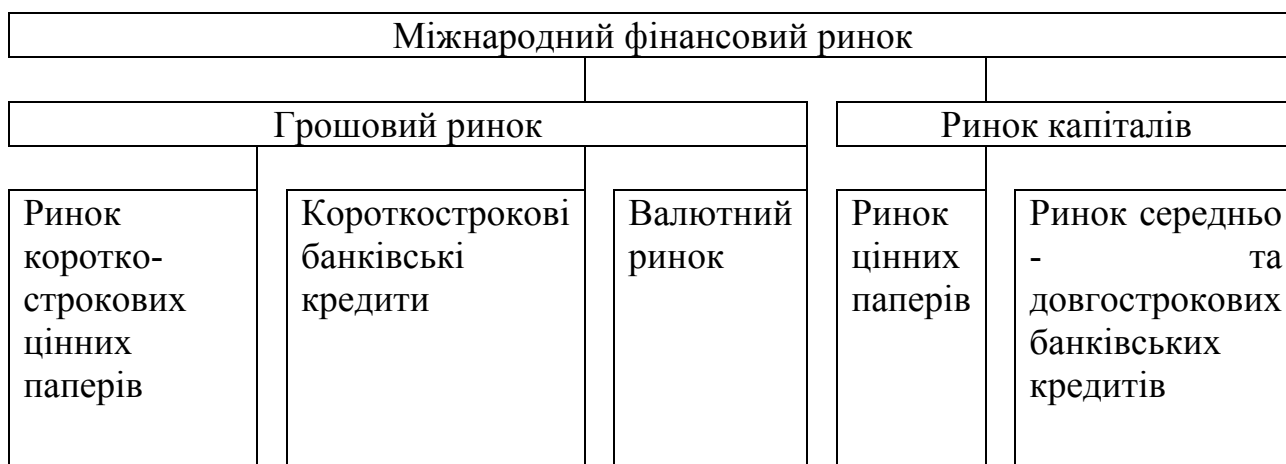

Рис. 22.1. Структура міжнародного фінансового ринку

Особливість цього ринку полягає в тому, що він:

- нематеріальний;
- не має конкретного місцезнаходження, єдиного центру;
- механізм його функціонування — обмін валюти однієї країни на валюту іншої країни;
- існує цілковита свобода моментального відкриття чи закриття будь-якої позиції, можливість торгувати 24 години на добу в режимі on line;
- є міжбанківським ринком;

- має гнучку систему організації торгівлі та гнучку стратегію оплати за укладення угоди;
 - є одним з найліквідніших ринків завдяки можливості роботи на ньому з різними валютами;
 - завдяки процесу телекомунікації й інформатики є глобальним, тобто розгорнутим у масштабі всього світу.
- Суб'єкти валютного ринку:

- державні установи (в т.ч. центральні банки, казначейства окремих країн);
- юридичні та фізичні особи – суб'єкти ЗЕД;
- комерційні банківські установи, що забезпечують валютне обслуговування ЗЕД;
- валютні біржі та валютні відділи товарних і фондових бірж.

Територіально валютні ринки, як правило, прив'язані до великих банківських і валютно-біржових центрів, оскільки в ряді країн поряд із міжбанківською торгівлею валютою діють і спеціальні валютні біржі, а встановлений на них курс називається офіційним валютним курсом (Франція, Австрія, Італія, Німеччина).

В США, Великобританії, Швейцарії валютою торгують виключно на міжбанківському ринку.

Валютний ринок складається з багатьох національних валютних ринків, котрі в тій чи іншій мірі об'єднані в світову систему, що має три рівні:

1-й рівень: роздрібна торгівля. Операції на одному національному ринку, коли банк-ділер безпосередньо взаємодіє з клієнтами.

2-й рівень: оптова міжбанківська торгівля. Операції на одному національному ринку, коли взаємодіють два банки-ділери через посередництво валютного брокера.

3-й рівень: міжнародна торгівля. Операції між двома і більше національними ринками, коли банки-ділери різних країн взаємодіють один з одним. Такі операції часто включають арбітражні операції на двох або трьох ринках. На міжнародному валютному ринку укладається різні види угод за конверсійними операціями. Конверсійні операції являють собою угоди, що укладаються на валютному ринку з купівлі-продажу визначеної суми валюти однієї країни на валюту іншої країни за погодженим курсом на певну дату. Метою конверсійних операцій є:

- обмін валют при міжнародній торгівлі, здійсненні туризму, міграції капіталу та робочої сили;
- спекулятивні операції (для одержання прибутку від зміни курсу валют);
- хеджування (захист від валютного ризику, потенційних збитків від зміни курсів валют), що поліпшує умови укладання міжнародних торговельних та інвестиційних угод. Таким чином хеджування є за собою стимулювання міжнародних потоків товару та капіталу.

До конверсійних операцій належать:

- операції з негайною поставкою валюти (поточні конверсійні операції), які поділяються на операції з датою валютування сьогодні (today), з датою валютування завтра (tomorrow), – спот – з датою валютування через два робочі банківські дні (spot);
- термінові валютні конверсійні операції, які поділяються на форварди, свопи, ф'ючерси, опціони.

Євровалютний ринок – автономний і незалежний оптовий ринок валют країн Західної Європи. Він майже не піддається регулюванню, не підлягає національному законодавству, майже не оподатковується, існує по всьому світі.

Європейські долари – тимчасово вільні грошові кошти в доларах США, які розміщені організаціями і приватними особами різних країн у європейських банках і використовуються останніми для кредитних операцій. До них відносять також офіційні доларові резерви центральних банків. Слово „євро-” засвідчує вихід національної валюти з-під контролю національних валютних органів, н., євроєни.

Важливим інструментом валютного ринку є Співтовариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій – СВІФТ, яке було створено в 1973 р. 239 банками 15 країн. З березня 1993 р. Україна стала 92-ю державою, яка ввійшла до системи СВІФТ. Сьогодні в ній налічується близько 3000 банків, що дозволяє досить швидко передавати інформацію між ними.

Міжнародний ринок позичкових капіталів – це глобальна система акумулювання вільних фінансових ресурсів та їх надання позичальникам із різних країн приватними позикодавцями на принципах ринкової конкуренції.

Головним джерелом акумулювання грошових ресурсів є промислово розвинуті країни. Вони ж є і головними одержувачами міжнародних фінансових ресурсів. Починаючи з 70-х рр. все більш активно використовують міжнародні фінансові ресурси багато країн, що розвиваються. А деякі з них (Гонконг, Тайвань, Китай) є одночасно і кредиторами. З 80-х рр. почали одержувати позики на цьому ринку і постсоціалістичні країни, а з кінця 90-х рр. і країни пострадянського простору.

Міжнародне кредитування здійснюється у різних формах. Їх можна класифікувати за кількома ознаками, які характеризують окремі сторони кредитних відносин.

За джерелами розрізняють внутрішнє та зовнішнє кредитування.

За предметом зовнішньоекономічної угоди розрізняють:

- комерційний (товарний) кредит, який безпосередньо пов'язаний із зовнішньою торгівлею. Він надається на закупівлю певних товарів або оплату послуг і носить, як правило, пов'язаний характер, тобто суворо цільовий, закріплений в кредитній угоді;
- фінансовий кредит. Він забезпечує здійснення торгівлі на будь-якому ринку, що дає широкі можливості для вибору торговельних партнерів. Але, найчастіше цей вид кредиту використовується не для торговельного постачання, а на прями капіталовкладення, будівництво інвестиційних об'єктів, поповнення рахунків в іноземній валюті, погашення зовнішньої заборгованості, підтримку валютного курсу тощо.

За видами надання кредити поділяються на товарні, які експортери надають імпортерам, та валютні, що видаються банками у грошовій формі.

За термінами міжнародні кредити поділяються на короткострокові – до 1 року (як правило, використовується у зовнішній торгівлі, для розрахунків по неторговельним, страховим, спекулятивним угодам), середньострокові – від 1 року до 5 років (інколи до 7 – 8 років) та довгострокові – більше ніж 5 років (використовуються, для інвестування в основні засоби виробництва, фінансування масштабних проектів, науково-дослідницьких робіт, впровадження нових технологій, а також для надання позик міжнародними фінансовими організаціями, урядами країн).

За валютою позики кредити можуть надаватись у валюті країни-позичальника, країни-кредитора, третьої країни або в міжнародних розрахункових одиницях (СДР, євро).

За забезпеченням розрізняють забезпечені та бланкові кредити. Забезпеченням кредитів слугують товари, товаророзпорядчі та інші комерційні документи, цінні папери, векселі, нерухомість тощо. Бланковий кредит видається боржнику під його зобов'язання погасити його у визначений термін, а документом по цьому кредиту є соло-вексель з підписом лише тільки боржника.

За технікою надання кредити класифікують на готівкові, які зараховуються на рахунок боржника та надходять в його розпорядження; акцептні, що застосовуються у формі акцепту тратти імпортером або банком; депозитні сертифікати та інші.

За типом кредитора кредити поділяються на приватні, що надаються фірмами, банками, брокерами; урядові; змішані, в яких беруть участь як приватні фірми, так і держава; міждержавні кредити міжнародних та регіональних валютно-кредитних та фінансових організацій. Досить значним сегментом міжнародного ринку позичкових капіталів є ринок синдикованих позик, принципом діяльності якого є створення синдикатів, пулів або консорціумів для надання великих банківських кредитів, що надає змогу розподілити ризики між позикодавцями. Основні одержувачі таких позик – розвинуті країни.

Важливим сегментом світового фінансового ринку є міжнародний ринок цінних паперів. Його роль в останні роки значно зросла. За високих темпів економічного піднесення багатьох промислово розвинутих країн світу традиційні джерела фінансування вже не повною мірою задовольняють потреби великих корпорацій у капіталі. Тому такі компанії не обмежуються послугами національних банківських систем і, покладаючись на свій високий кредитний рейтинг, залучають дешеві фінансові ресурси шляхом емісії цінних паперів. Зростання попиту з боку емітентів, збільшення пропозиції в результаті інтеграції національних ринків, конкуренція як наслідок відкритості та глобалізації економіки призводить до зменшення ролі банківського сектору як механізму перерозподілу фінансових ресурсів на національному та міжнародному рівнях і до одночасного посилення інвестиційної та позичкової діяльності на міжнародному ринку

цінних паперів. Ринок довгострокових цінних паперів називають фондовим ринком. Разом з короткостроковими борговими зобов'язаннями грошового ринку (векселя, сертифікати) фондовий ринок утворює ринок цінних паперів.

Таким чином, міжнародний ринок цінних паперів об'єднує частину міжнародного ринку боргових зобов'язань (а саме: міжнародний ринок боргових цінних паперів, який переважно є міжнародним ринком облігацій), міжнародний ринок титулів (прав) власності та міжнародний ринок фінансових деривативів.

До інструментів позики відносяться облігації, векселі, ощадні сертифікати. До інструментів власності — всі види акцій, депозитарні розписки.

Існують також так звані гібридні інструменти, цінні папери, які мають ознаки як облігацій, так і акцій (наприклад, привілейовані акції і конвертовані облігації) і похідні інструменти — варанти, опціони, ф'ючерси тощо.

Ринок інструментів позики, має справу з позичковим капіталом, а ринок інструментів власності — з частками (паями) власності в капіталі фірми.

Фондовий ринок має справу з інструментами довгострокової позики й інструментами власності, похідними фінансовими інструментами.

На міжнародних ринках цінних паперів ведеться торгівля цінними паперами, деномінованими в іноземних валютах. Великим сегментом міжнародного ринку позичкових капіталів є ринки міжнародних середньо- та довгострокових цінних паперів – бондів (облігацій), векселів, акцій, купівля національних облігацій нерезидентами та ін.

Міжнародні бонди (облігації) поділяються на іноземні (продаються за межами країни-позичальника в національному фінансовому центрі у валюті країни позикодавця) та євробонди (виражені в єрвалютах – євроемісія і вторинний ринок).

В обігу переважають бонди з фіксованою відсотковою ставкою, менше – з плаваючою. Набули поширення бонди, конвертовані в акції, або з правом обміну на акції, як титули власності у формі національного капіталу.

Питання для самоконтролю

1. Яка об'єктивна основа становлення та розвитку міжнародних фінансів?
2. Які характерні риси міжнародних фінансів?
3. Яка роль міжнародних фінансів у сучасній світогосподарській системі?
4. Що таке міжнародна економічна інтеграція?
5. Що означає глобалізація економічних зв'язків?
6. Що таке світові фінансові центри?
7. Які організації ООН у сфері економічних і фінансових відносин?
8. Охарактеризуйте ОЕСР, яка її мета створення?
9. Охарактеризуйте МВФ, яка мета створення МВФ?
10. Як відбувається формування ресурсів МБРР та Світового банку?
11. В чому призначення міжнародного фінансового ринку?
12. Які складові міжнародного фінансового ринку?
13. Що таке єрвоалютний ринок?
14. Хто є головними одержувачами міжнародних фінансових ресурсів?
15. Які сегменти міжнародного ринку позичкових капіталів?

Тести

1. Загальну систему міжнародних фінансів формують такі сфери:
 - а) міжнародний фінансовий ринок;
 - б) міжнародні платіжні розрахунки та їх баланси;
 - в) міжнародні валютні системи;
 - г) усі відповіді правильні.
2. Виберіть переваги функціонування міжнародних фінансів:
 - а) невідповідність міжнародного та національного законодавств;
 - б) посилення фінансової конкуренції між країнами;
 - в) зміна рівня довіри інвесторів;
 - г) нерівномірність впливу світової кризи на окремі країни.
3. До функцій міжнародних фінансів відносять:
 - а) розподільчу;

- б) адміністративну;
- в) соціальну;
- г) контрольну;
- д) усі відповіді правильні.

4. Що не є тенденцією світового економічного розвитку:

- а) пріоритетний розвиток наукоємного виробництва
- б) зростання питомої ваги добувної промисловості у міжнародній торгівлі;
- в) посилення міжнародного руху капіталу;
- г) усі відповідні правильні.

5. Виберіть суб'єктів міжнародних фінансових відносин:

- а) кредитні установи;
- б) держави;
- в) фізичні, юридичні особи, держави, міжнародні фінансові організації та інституції;
- г) немає правильної відповіді.

6. Основними завданнями міжнародних фінансових інституцій є:

- а) мобілізація коштів і надання допомоги на кредитних засадах для здійснення важливих економічних проектів;
- б) стягнення грошей з країн-боржників;
- в) встановлення «правил гри» у світовій економіці;
- г) немає правильної відповіді.

7. Виберіть складову Світового банку:

- а) Міжнародний валютний фонд;
- б) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- в) Багатосторонній інвестиційний фонд;
- г) Азіатська фінансово-інвестиційна корпорація.

8. Головні напрями економічної діяльності ООН такі:

- а) вирішення загальних для всіх країн глобальних економічних проблем;
- б) сприяння економічному співробітництву держав із різними рівнями соціально-економічного розвитку;
- в) сприяння господарському розвитку країн, що розвиваються;
- г) усі відповіді правильні.

9. За сферою діяльності міжнародні фінансові організації поділяються на:

- а) міждержавні (міжурядові) та неурядові;
- б) загальної компетенції та спеціальної компетенції;
- в) глобальні, регіональні та двосторонні;
- г) міждержавні, міждержавні з окремими наднаціональними повноваженнями і наддержавні, наднаціональні.

10. Акції МБРР розподіляються між країнами-членами відповідно до:

- а) обсягу ВВП країн-членів;
- б) темпів економічного зростання країн-членів;
- в) квот країн-членів у МВФ;
- г) обсягу золотовалютних резервів центральних банків країн-членів.

11. Світовий фінансовий ринок – це:

- а) міжнародна мережа офіційних центрів, де відбувається купівля-продаж іноземних валют;
- б) сфера, де відбувається купівля-продаж цінних паперів, що засвідчують участь інвестора в капіталі підприємств;
- в) сфера обігу боргових зобов'язань, що гарантують кредиторів право стягувати борг боржника;
- г) система ринкових відносин, що забезпечує акумуляцію та перерозподіл міжнародних фінансових потоків.

12. Міжбанківський ринок залежно від видів угод з валютою, може містити наступні сегменти:

- а) спот-ринки;
- б) форвард-ринки;
- в) ф'ючерсні ринки;
- г) своп-ринки.

13. За видами зовнішньоекономічної діяльності кредити поділяються на:

- а) комерційні;
- б) «проміжні»;
- в) фінансові;
- г) забезпечені.

14. Міжнародний ринок цінних паперів з огляду на тривалість залучення коштів та характер їх використання включає :

- а) міжнародний банк боргових цінних паперів;
- б) ринок суверенних боргів;
- в) міжнародний ринок прав власності;
- г) ринок облігацій Бреді.

15. Валютний ринок – це:

- а) сегмент світового фінансового ринку на якому об'єктом купівлі продажу є валюти, термін реалізації майнових прав на яку становлять до одного року;
- б) сегмент світового фінансового ринку, який забезпечує операції з купівлі-продажу золота;
- в) ринок індивідуалізованих боргових зобов'язань;
- г) немає правильної відповіді.

Література

1. Богдан Т. П. Боргова політика держави в умовах глобальної нестабільності [Текст] / Т. П. Богдан // Економіка України. – 2013. – №2. – С. 4–17.
2. Богдан Т. П. Достатність міжнародних резервів як передумова забезпечення макрофінансової стабільності [Текст] / Т. П. Богдан // Економіка України. – 2012. - №8. – С. 44-54.
3. Богдан Т. П. Трансформація національної системи контролю руху капіталів в умовах реформування міжнародної фінансової архітектури [Текст] / Т. П. Богдан // Фінанси України. – 2013. - №7. – С. 18-32.
4. Венгер В. В. Фінанси [Текст]: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 432 с.
5. Золотов А. Ф. Международные валютно-кредитные отношения [Текст]: Курс лекций. – К.: МАУП, 2001.
6. Козак Ю. Г., Логвінова Н. С., Ковалевський В. В Міжнародні фінанси [Текст]: Навчальний посібник. Видання 3-тє, перероб. та доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2007 – 640 с.
7. Кудряшов В. П. Курс фінансів [Текст]: навч. посіб. / В. П. Кудряшов. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

8. Лондар С. Л. Фінанси [Електронний ресурс]: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця : Нова Книга, 2009. – 384 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/10561127/finansiv/funktsiyi_finansiv.
9. Редзюк Е. В. Тенденции развития финансово-инвестиционных отношений в мире [Текст]/ Е. В. Редзюк // Journal of Economy and entrepreneurship // Журнал «Экономика и предпринимательство» // №8 (37) // М.: 2013. – с. 24-30.
10. Редзюк Є. В. Порівняльна характеристика темпів економічного зростання та капіталізації фондових бірж світу й України [Текст]/ Е. В. Редзюк // Фінанси України. – 2013 - №7. – с.78-90.
11. Фінанси [Текст]: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
12. Фінанси [Текст]: навч. посібник / О. П. Близнюк [та ін.]; ред. В. І. Оспіщев. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
13. Фінанси: вишкіл студії [Текст]: Навч. посіб.; за ред. С. І. Юрія. – Т.: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
14. Фінанси: курс для фінансистів [Текст]: навч.посібник / В. І. Оспіщев [та ін.]. – К. : Знання, 2008. – 567 с.
15. Шаров О. М. Криза парадигми світової економічної системи (грошово-валютні аспекти) [Текст]/ О. М. Шаров // Економічний часопис ХХІ. – 2013. -, № 1-2. - с. 49-52.
16. Шаров О. М. Монетарні та валютні війни як інструмент економічної політики [Текст]/ О. М. Шаров // Вісник Національного банку України. – 2013. - № 10. - с. 12-19.
17. Шаров О. М. Перспективи валютної інтеграції на пострадянському просторі [Текст]/ О. М. Шаров // Вісник Національного банку України. – 2013. - №1. - с. 12-19.
18. Шпенюк О. Є. Целевая направленность и инструментарий управления внешними заимствованиями банковского сектора в современных условиях [Текст]/ О. Є. Шпенюк // Белорусский экономический журнал. – 2013. – № 1. – С. 114-125.

РОЗДІЛ 23. ФІНАНСИ КРАЇН З РОЗВИНЕНОЮ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Основні терміни і поняття: фінанси, державні фінанси, доходи, видатки, бюджет, дотації, міжбюджетні відносини, фінансове вирівнювання.

23.1. Державні видатки як регулятори фінансово-економічних процесів у розвинутих країнах

Реформування системи державних і місцевих фінансів досі є ключовою проблемою процесів трансформації української економіки. Розроблення ефективних методів фінансової політики є особливо важливим і актуальним у контексті стратегічних завдань макроекономічної стабілізації та економічного зростання в Україні. Більшість елементів системи державних і місцевих фінансів України, яким має належати важлива роль у забезпеченні економічного зростання, ефективного використання народногосподарських ресурсів і розв'язання проблем соціальної справедливості, неефективно виконують свої функції. Саме тому найважливішим напрямом економічних реформ в Україні є створення цілісної концепції реформування системи державних і місцевих фінансів, а також міжбюджетних відносин, яка має ґрунтуватися на зміні функцій держави в сучасних умовах ринкової економіки. Це вимагає розробки наукових підходів до створення ефективної податкової системи, адекватної новим умовам політики державних видатків, системи фінансового вирівнювання тощо.

Підвищення ефективності фінансової політики України потребує розв'язання проблем формування місцевих бюджетів і вдосконалення міжбюджетних відносин. Це має важливе значення з точки зору як виконання соціальних функцій держави, так і забезпечення умов для економічного зростання в Україні. Відсутність ефективного механізму міжрегіонального перерозподілу фінансових ресурсів призводить до значних відмінностей у рівні розвитку регіонів і умовах життя, а також до політичних конфліктів.

Роль фінансової політики безперервно зростає у процесі глобалізації, розширення світогосподарських зв'язків. Сучасна фінансова система нездатна ефективно функціонувати у геоеконічному вакуумі, у позасистемному середовищі, не узгоджуючи регуляторні функції з вимогами міжнародної конкурентності, потребами певної уніфікації макроекономічної діяльності, податкової, зовнішньоторговельної, митної політики тощо з іншими країнами, передусім, на регіональному і, відповідно, на світогосподарських рівнях.

Питання державних і місцевих фінансів займають значне місце у наукових дослідженнях зарубіжних і вітчизняних вчених. Теоретичні основи цієї галузі знань сформовано працями Дж. Б'юкенена, Дж. Мілля, Р. Масгрейва, К. Ерроу. Разом з тим теоретичні підходи західних авторів до формування багаторівневих бюджетних систем потребують критичного узагальнення, дослідження можливостей і передумов для їх використання з урахуванням особливостей сучасної економіки України. Теоретичні проблеми державних і місцевих фінансів, а також реформування бюджетно-податкової системи країн з перехідною економікою дістали розвиток у працях В. Андрущенко, В. Гейця, О. Кириленко, В. Кравченка, І. Луніної, В. Опаріна, К. Павлюк, А. Соколовської, В. Федосова та інших.

В останні роки проблема міжбюджетних відносин перебуває в центрі уваги науковців, працівників органів виконавчої влади і місцевого самоврядування, а також фінансових органів. Але наразі спроби їх реформування в Україні не привели до створення зваженої системи розподілу повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, розробки адекватних механізмів формування місцевих бюджетів і вирівнювання їх фінансових можливостей. Це обумовило появу в економічній літературі значного обсягу праць, які присвячені дослідженню окремих елементів системи державних і місцевих фінансів зарубіжних країн, зарубіжного досвіду фінансового вирівнювання.

Розвиток суспільства у розвинутих країнах поступово наближається до громадянського суспільства, в якому загальнонаціональні фінансові проблеми вирішуються на основі вибору кожного члена цього суспільства.

Громадянське суспільство – це суспільство, всі відносини між членами якого регламентовані законом, а окремі його члени мають

рівні права брати участь у розробці рішень, що стосуються діяльності держави та їх власної долі, в т.ч. й рішень, що стосуються загальнонаціональних і місцевих фінансів, шляхом голосування на референдумах, на виборах тощо.

Держава, як суб'єкт громадянського суспільства, є організацією для здійснення влади й управління над суспільством для забезпечення суспільних потреб (в обороні країни, освіті тощо). Держава використовує для задоволення суспільних потреб фінансові ресурси, які збираються у формі податків та різного роду зборів. Їх використання залежить від волі виборців.

Механізм голосування в громадянському суспільстві розкривається теорією поведінки, значний вклад в розробку яких внесли: Джеймс Б'юкенен, американський економіст, засновник теорії суспільного вибору; Рональд Коуз, американський економіст, один із засновників економічної теорії прав власності; Кеннет Ерроу – американський економіст та ін.

Зі сторінок наукових трактатів західних авторів державні фінанси постають сферою дійсності, що знаходиться на перехресті економіки з політикою, є елементом біполярної ринково-державної суспільно-економічної системи. Державні фінанси – це сукупність складних, змішаних явищ. Проте наявність квазіринкових і навіть поза ринкових рис не бентежить послідовників позиції, що ринок – ключове поняття для пояснення природи державних фінансів і за подобою, і по контрасту з ним. Теоретизація державних фінансів наскрізь пронизана ідеєю ринку як всеохоплюючої економічної реальності, універсальної логіко-пізнавальної категорії.

Державні фінанси – (за Поль Марі Годме) – це суспільне багатство в формі грошей і кредиту, яке знаходиться в розпорядженні органів держави. Подібне трактування впливає з логіки ототожнення державних фінансів з державним господарюванням («паблік економікс»), котре, подібно до ринкового господарства, має справу з потребами, благами, грошима, ціноутворенням у їх взаємозв'язку.

Зміст підручників з «паблік економікс», включаючи теми про державні видатки, податки, розміщення ресурсів і розподіл доходів, по суті, повторює класичну тематику державних фінансів. Призначення науки про державне господарювання полягає у виявленні та висвітленні «найкращих» способів здобування

грошових коштів та організації їх доцільного витрачання з метою здійснення державних функцій.

При цьому, західну традицію ототожнення державних фінансів з державним господарюванням свого часу розділяли і представники вітчизняної фінансової науки. Так, Микола Добриловський (проф. - емігрант з України) в довоєнній Чехословаччині писав, що чинність публічних союзів, метою яких є здобування матеріальних засобів, що необхідні їм для здійснення своїх безпосередніх завдань, та управління цими засобами зветься фінансовим господарством.

Теоретично подібні погляди обґрунтовувалися тим міркуванням, що між державою, з одного боку, та між окремими особами, з іншого, – відбувається вимінна угода; держава задовольняє певні потреби осіб, а ці останні сплачують за те якусь суму грошей (український вчений (20-ті рр.) М. І. Мітіліно).

Суб'єктивно-психологічна школа вартості (цінності), яка в різних варіантах зайняла в західних країнах домінуюче місце в економічній теорії, виявилась несумісною з комуністичною доктриною. На зміну ринковій концепції прийшло ідеологічно заангажоване трактування державних фінансів як «специфічних» виробничих (економічних, грошових) відносин. Воно позбавлене фундаментальних економічних характеристик: власності й володіння, кількісної визначеності та ресурсної обмеженості, ризику. «Відносини», по суті, виводили якісний і кількісний стан державних фінансів з-під впливу людських, приватних інтересів і ставили у залежність від дії «об'єктивних» економічних законів.

Найвища заслуга західних вчених-фінансистів полягає в тому, що, крім вивчення суто фінансових явищ, вони будують фінансове знання на фактах і висновках з додаткових джерел: об'єктивних процесів економіки і державного життя; суб'єктивних настроїв, властивих масовій свідомості; загальнонаукових парадигм економічних вчень та державознавства.

Отже, державні фінанси – це грошові кошти, які за суспільною згодою стягуються державною владою з юридичних і фізичних осіб і використовуються для задоволення загальних потреб громадянського суспільства у благах неринкового характеру.

Суспільні блага у громадянському суспільстві задовольняються за допомогою державних фінансів. Але

використання останніх залежить від розстановки політичних сил у парламенті тієї чи іншої країни.

Функції державних фінансів у громадянському суспільстві наступні:

1. Розподіл обмежених фінансових ресурсів між приватним і державним секторами.

2. Фіскальна функція, тобто забезпечення держави грошовими коштами.

3. Розподіл і перерозподіл коштів всередині державного сектора економіки.

4. Регулювання соціальних і економічних процесів у державі.

Функції держави і державних фінансів, інструменти їх виконання в умовах ринкової економіки, сформульовані Р. А. Масгрейвом.

I функція. Надання суспільних товарів та послуг або регулювання процесу, відповідно до якого визначається склад суспільних товарів та послуг – відбувається розподіл обмежених виробничих факторів (алокаційна функція, тобто вплив на розподіл обмежених народногосподарських ресурсів). Інструменти:

- обґрунтування і здійснення права власності;
- прямі адміністративні розпорядження з використанням штрафних санкцій;
- пряме надання державою певних благ, що фінансуються з бюджету (будівництво доріг, інфраструктури);
- використання податків і зборів як інструменту управління виробництвом або споживанням (збори за очищення води, податкові пільги для інвестицій в охорону середовища);
- державні субсидії та гарантії;
- формування податкової системи з урахуванням економічної та структурної політики.

II функція. Коригування розподілу доходів та майна (дистрибутивна функція). Інструменти:

- використання прогресивного оподаткування як інструменту перерозподілу;
- пряме надання суспільних благ без участі користувача у витратах;
- грошова допомога, субсидії населенню;
- непрямі трансферти системі соцстрахування;

- адміністративне регулювання мінімальної заробітної плати, тарифів для населення, введення обов'язкового соцстрахування.

III функція. Підтримання високого рівня зайнятості при достатній стабільності цін (стабілізаційна функція). Інструменти:

- зміна обсягу або структури державних витрат;
- зміна видів і ставок податків і зборів, тарифів;
- заходи у сфері державної заборгованості (структури, джерел фінансування державного боргу);
- політика зарплати і зайнятості, розв'язання проблем держсектора як роботодавця;
- пряме і непряме субсидування підприємств.

Політика державних витрат передбачає розв'язання трьох основних проблем.

1. Проблема рівня витрат. Скільки повинна витратити держава?

2. Проблема ефективності. Як забезпечити ефективне надання благ і послуг державного сектора, тобто досягти заданих цілей при мінімальних затратах.

3. Проблема структури державних витрат. Якою має бути структура державного виробництва проміжних товарів і товарів для кінцевого споживання? У принципі структура державних витрат повинна відображати колективні потреби населення.

Кожна країна приймає рішення в рамках загальних економічних принципів, але виходячи з цілей власної економічної політики і внутрішніх умов.

Як правило, при підготовці бюджету на черговий рік, при плануванні його видатків виходять з існуючого рівня затрат, а в багатьох випадках – і з існуючої їх структури.

Фактори впливу на рівень державних видатків:

- історичні тенденції зміни витрат держави;
- рівень багатства держави;
- ставлення країни до перерозподілу доходів,
- процедури прийняття бюджетних рішень.

В останні 100 – 130 рр. практично в усіх країнах світу відбувалося зростання державних витрат. Після другої світової війни спостерігалось їх більш швидке зростання порівняно із зростанням ВВП. З початку 80-х рр. XIX ст. до періоду після другої світової війни видатки бюджетів промислово розвинутих країн

збільшилися з менш як 10 % ВВП до майже 30 %. За 1960 – 1995 рр. Державні видатки в промислово розвинутих країнах (особливо в Європі) зросли такою ж мірою, як за попередні 100 рр. Серед промислово розвинутих країн світу лише в США та Японії рівень державних витрат знаходиться нижче від позначки – 40 %.

Характерно, що до першої світової війни частка державних витрат у ВВП була досить стабільною. Сильне зростання витрат викликали обидві світові війни. Це прийнято називати «ефект зрушення рівня державних витрат», який сприяє тенденції їх довгострокового збільшення. Зарубіжні вчені (наприклад, Пікок, Вайсман) прийшли до висновків, що за звичайних спокійних часів громадяни країни своєю готовністю сплачувати податки нібито задають межу збільшення витрат. У періоди соціальних криз ця готовність під тиском обставин підвищується. Після закінчення кризи витрати падають, але ніколи не зменшуються до вихідного рівня. Наприклад, у США консолідовані видатки уряду в 1938 р. – 20,9 % ВВП, у 1944 р. – 52,3 %, у 1950 р. – 24,7 % ВВП.

В останні десятиріччя в усьому світі зростання державних витрат супроводжувалося покращенням якості життя: підвищенням рівня освіти, поліпшенням системи охорони здоров'я і зростанням тривалості життя. Істотно змінилася структура державних витрат, у складі яких найшвидше збільшувалися трансферти – на відміну від витрат на придбання товарів і послуг. В усіх країнах трансфертні платежі держави (у % до ВВП) зростали швидше, ніж загальні витрати. Це було пов'язано, насамперед, із зростанням сектору соціального страхування.

Розвиток сучасної цивілізації характеризується постійним зростанням суспільних витрат. Цю тенденцію передбачив наприкінці XIX ст. нім. вчений А. Вагнер. Суть закону Вагнера полягає в тому, що розвиток сучасної цивілізації характеризується постійним зростанням суспільних витрат незалежно від соціально-економічного ладу в країні.

Об'єктивні причини зростання суспільних витрат у порівнянні з приватними:

1. При зростанні суспільного добробуту і сімейних доходів зростає обсяг видатків на суспільні потреби. Це пов'язано з тим, що еластичність попиту на суспільні блага вище, ніж на приватні. Із збільшенням реальних доходів змінюється структура потреб домогосподарств, у якій знижується питома вага потреб у товарах

першої необхідності, і зростає значущість потреб, які задовольняються за рахунок послуг суспільного сектора (у культурі, суспільній безпеці, освіті тощо). Економічний розвиток збільшує також можливості оподаткування, що дозволяє задовольняти цей попит.

2. Переважне зростання суспільних витрат у порівнянні з приватними пояснюється як кількісними, так і якісними змінами в народонаселенні (насамперед розвиток людської особистості).

3. Зростання суспільних витрат пояснюється закономірністю відставання продуктивності праці працівників сфери послуг від продуктивності праці зайнятих у матеріальному виробництві. У сфері послуг заміна живої праці уречевленою працею йде повільніше, ніж у сфері матеріального виробництва.

4. На зростання суспільних витрат суттєво впливають соціально політичні фактори, пов'язані із зростанням бюрократичного апарату, зацікавленістю його у своєму розширеному відтворенні.

Закон Вагнера реалізувався у багатьох країнах, які обрали шлях соціально-орієнтованого ринкового господарства. Про них говорять, що у них існує держава загального добробуту.

Держава загального добробуту – держава, в якій за рахунок переважно суспільних витрат забезпечуються такі суспільно значимі потреби, як потреба в освіті, охороні здоров'я, пенсійному забезпеченні тощо.

Моделі держави добробуту:

1. Ліберальна (англосаксонська), застосовується в США, Великобританії, ряді латиноамериканських країн. Передбачає державні обов'язки з соціального захисту для найбільш уразливих верств населення. Інші громадяни повинні забезпечувати себе самостійно. У системі соцзабезпечення перевага надається трудовій мотивації громадян.

2. Соціально-демократична (скандинавська). Тут надається базове забезпечення усім громадянам за рахунок бюджетів усіх рівнів. Спрямована на недопущення бідності і забезпечення усім зайнятим громадянам достойного рівня життя.

3. Консервативна (континентально-європейська), що поширена в Австрії, Німеччині, Франції, Італії, Греції. Побудована на системі соціального страхування з пайовим відрахуванням

внесків працюючих і роботодавців. Боротьба з бідністю поєднується з підтримкою високих стандартів життя усіх громадян.

Розглянемо структуру видаткової частини державних (федеральних) бюджетів у найбільш розвинутих країнах.

В США з федерального бюджету виділяється:

43 % – прямі пільгові виплати окремим особам (соціальні програми, які фінансуються федеральним урядом),

25 % – видатки на оборону,

14 % – виплати відсотків по державному боргу,

12 % – позички і субсидії штатам і місцевим органам влади,

6 % – фінансування інших федеральних програм.

За рахунок федерального бюджету надається фінансова персональна допомога бідним сім'ям, здійснюються програми будівництва житла для малозабезпечених сімей, фінансуються професійна підготовка, регіональний розвиток тощо. Частково федеральні кошти використовуються на фінансування шкіл, бібліотек, лікарень, пожежної служби, громадського транспорту.

Витрати державного бюджету Франції класифікуються, з одного боку, за міністерствами і відомствами, а з другого – за функціональним принципом: на поточні і капітальні витрати. Структура видатків державного бюджету:

7 % – видатки на публічні витрати (національна оборона, поліція),

13,4 % – витрати на освіту, охорону здоров'я,

23,9 % – підтримка доходів населення (соцзабезпечення, допомога хворим, безробітним),

36 % – видатки на народне господарство (інвестиції, дотації окремим галузям),

19,7 % – інші витрати.

У цілому держава бере на себе ті функції, які не можуть профінансувати місцеві органи влади. Відповідно комуна опікується питаннями, які стосуються громадян, транспорту, шкіл. Департамент відповідає за дороги, коледжі, соціальну допомогу, а регіон займається ліцеями, технічною освітою, впорядкуванням територій, будівництвом доріг (тим, що вимагає значних коштів).

Розвиток державних фінансів у Франції характеризується нечуваним ростом бюджетних витрат, зростанням дефіциту державного бюджету понад норми, встановлені ЄС.

Витрати бюджетів Російської Федерації направляються або на поточні цілі, або на капітальні. Економічні характеристики витрат відображаються з допомогою економічної класифікації витрат і чистого кредитування (бюджетна класифікація майже аналогічна українській) (табл. 23.1).

Таблиця 23.1

Структура витрат Федерального бюджету Російської Федерації (у середньому за 2004-2013 рр.)

Фінансова допомога іншим бюджетам	30,3 %
Національна оборона	14,8 %
Обслуговування державного і муніципального боргу	11,7 %
Правоохоронна діяльність і забезпечення безпеки держави	10,4 %
Соціальна політика	6,4 %
Освіта	4,1 %
Шляхове господарство	3,3 %
Державне управління і місцеве самоврядування	2,8 %
Промисловість, енергетика і будівництво	2,6 %
Міжнародна діяльність	1,8 %
Фундаментальні дослідження і сприяння НТП	1,7 %
Охорона здоров'я і фізична культура	1,6 %
Сільське господарство	1,3 %
Судова влада	1,0 %

23.2. Державні доходи та принципи формування податкових систем в розвинутих країнах

Державні видатки в умовах сучасної правової держави фінансуються за допомогою наступних методів:

- 1) податкових фінансів, або сукупності податків та зборів. У більшості країн податкові доходи урядів мають тенденцію до зростання;
- 2) позичкових фінансів (позики держави для фінансування видатків). Відмінність від податкових фінансів – добровільний характер;
- 3) інфляційних фінансів (емісія грошей);
- 4) добровільних внесків юридичних та фізичних осіб;
- 5) оплати державних послуг (мити, держмити тощо);
- 6) цільових фінансів (спеціальних податків, призначених для фінансування певних видів державної діяльності);

7) використання коштів від державної монополії на виробництво і торгівлю окремими групами товарів (спирт, тютюн).

У другій половині ХХ ст. в усіх розвинутих країнах світу у доходах бюджетів почала зростати частка непрямих податків. Причиною цього є важкість ухилення від цих податків, відносна простота їх збору, а також зростання споживання високоякісних товарів (послуг). Важливою тенденцією є те, що чим нижче рівень розвитку країни з ринковою економікою, тим більшу частку в податкових надходженнях складають непрямі податки.

Метою формування державних доходів є перерозподіл ресурсів з приватного використання у державне використання для виконання державою своїх функцій.

Наслідками такого перерозподілу є:

1) досягнення політичної рівноваги, тобто громадянської згоди на виплату податків в обмін на послуги держави. Якщо вказаний обмін є еквівалентним, то у суспільстві буде існувати політична рівновага;

2) досягнення ринкової рівноваги: фінансові ресурси, вилучені державою за допомогою податків, використовуються державою з тією ж ефективністю, з якою вони могли б бути використані у приватному секторі;

3) ефективність перерозподілу доходу: зменшення доходів, одержаних у приватному секторі, та використання цих доходів у державному секторі таким чином, щоб ці доходи обумовили мінімальний вплив на зростання цін у приватному секторі і не призвели до зменшення виробництва у цьому секторі (необхідно мінімізувати витрати приватного сектора).

Принципи формування державних доходів:

- вигода (державні доходи повинні використовуватись так, щоб надавати споживачам максимальну вигоду);

- платоспроможність (податки повинні відповідати платоспроможності платника);

- рівність в оподаткуванні (горизонтальна (платники з однаковими доходами, майном чи рівнем споживання сплачують рівні податки) та вертикальна (платники з неоднаковим рівнем доходів платять різні податки у відповідності до критерію справедливості)).

Основи оподаткування в цивілізованому суспільстві наступні.

База оподаткування:

- доходи громадян і юридичних осіб;
- майно громадян і юридичних осіб;
- споживання громадян.

В залежності від характеру доходів існують два типи систем оподаткування:

1. Глобальна (синтетична) податкова система, що виділяє з метою оподаткування весь сукупний дохід за певний період часу. При цьому сукупний дохід формується як кінцева сума незалежно від каналів одержання.

2. Шедулярна (класифікаційна, парцелярна) система оподаткування розмежовує доходи в залежності від джерела їх надходження на окремі групи – шедули у залежності від джерел їхнього надходження, кожна з яких застосовує свої правила і має особливості оподаткування.

Показники оподаткування:

1) середня норма оподаткування, яка дорівнює загальній сумі сплачених податків, віднесених до величини податкової бази, має бути менше 40 % (згідно з кривою А. Лаффера);

2) гранична норма оподаткування, яка дорівнює відношенню приросту сплачених податків та приросту податкової бази, має бути не більше одиниці (приріст сплачених податків не повинен перевищувати приросту податкової бази).

Нормативні критерії оподаткування:

- 1) рівність (рівномірний розподіл тягаря податків),
- 2) ефективність (максимальні доходи при мінімальній шкоді приватного сектора),
- 3) адміністративні зручності.

Також визначається рівень податкового тягаря. За цей показник береться частка доходів бюджету у ВВП. У більшості розвинутих країн вона коливається від 30 % (США (обумовлено використанням податкової політики як засобу державного регулювання економічних процесів і насамперед як засобу створення умов, сприятливих для діяльності промислових компаній) та Японія (податкова політика як метод державного регулювання відіграє другорядну роль. Провідна роль належить іншим методам – державному програмуванню, прямій державній підтримці певних галузей та підприємств (цільові субсидії))) до

37,6 % (Німеччина), а в Скандинавських країнах – близько 50 % (Швеція – 56,7 %)

Структура податкового тягаря наступна.

1. В розвинутих країнах основний тягар прямих податків несуть фізичні особи. Так, частка особистого прибуткового податку і податку на прибуток корпорацій в сукупних доходах центрального уряду становить відповідно: у США – 41,37 і 8,72 %, в Японії – 32,29 і 29,68 %, у Німеччині – 14,18 і 3,98 %.

2. Частка непрямих податків (ПДВ та податки на товари та послуги) поступається прямим податкам у структурі доходів бюджетів розвинутих країн. Так, у Франції – 45,53 %, у Німеччині – 36,08 %, у Великобританії – 48,61 %, де їх рівень був найвищим. Причому, в структурі непрямих податків розвинутих країн переважають специфічні акцизи, а не універсальний ПДВ. У цілому по країнах ОЕСР відбулося зрушення у бік прямого оподаткування.

Диференціація податків негативно впливає на ринковий розподіл ресурсів, тому теорія оподаткування рекомендує, по можливості, широку базу оподаткування і низькі податкові ставки, які б мінімально змінювали відносні ціни на товари (роботи, послуги). Оподаткування усіх товарів за однаковою ставкою дозволяє уникнути перекручень на ринку товарів, а також вибору між споживанням сьогодні та споживанням у майбутньому.

Концепція надлишкового податкового навантаження привела до формування принципу «нейтральності оподаткування». Галузева нейтральність оподаткування передбачає рівні умови оподаткування для окремих галузей або підприємств. Нейтральність у часі означає помірне оподаткування високих доходів (прибутку підприємств і особистих доходів громадян), використовуваних для інвестицій. Податки не повинні створювати антистимули у населення до праці та заощаджень, а у підприємств – до інвестицій.

У різні періоди історії робилися спроби побудувати податкову систему, яка ґрунтувалася б не єдиному податку з найбільш підходящого об'єкта оподаткування. Наприклад, у Франції в XVII ст. таким об'єктом вважалася земля, а в XIX ст. ця роль перейшла до капіталу. Податкові системи, що базуються на одному податку, мали б два серйозних недоліки:

– висока податкова ставка (з огляду на високу фінансову потребу сучасної держави);

– проблема ухилення від сплати податку, а також ефект заміщення (відмова платників податків від оподатковуваних форм власності та видів діяльності).

Сучасне оподаткування будується на використанні декількох об'єктів, оскільки кожний з них окремо має свої достоїнства і недоліки. Сукупність податків, які застосовувалися в різний час у тій чи іншій країні, не завжди була результатом наукових критеріїв «правильного» оподаткування. «Системи» оподаткування багатьох країн являють собою, швидше, певний конгломерат (механічне з'єднання різнорідних елементів), який історично склався під впливом безлічі факторів.

У II половині XX ст. важливе місце в податкових системах усіх промислово розвинутих країн посів податок на доходи, а в країнах Північної Європи і в США йому належить провідна роль. Значення цього податку зросло в післявоєнний час. У 80-і рр. в багатьох країнах знизилася максимальні ставки цього податку, і намітилася тенденція до збільшення питомої ваги непрямих податків.

Поворотним пунктом в історії європейського оподаткування було введення в 1916 р. податку з обороту. У 60-і рр. в різних країнах на зміну йому починає приходити ПДВ. У останні 20 рр. ПДВ став основним елементом податкових систем багатьох країн, тоді як ще 50 рр. тому він не згадувався навіть у теоретичних працях. У жодній з країн, де діє ПДВ, він не скасувався (винятком є тільки В'єтнам, де ПДВ стягувався нетривалий час на початку 70-х рр.). Нині, відповідно до директиви Комісії ЄС, усі країни ЄС зобов'язані використовувати ПДВ. На початок 2000 р. ПДВ або подібний ПДВ податок існує у 116 країнах світу.

Особливість податку на доходи, який стягується з доходів фізичних осіб, полягає в тому, що при визначенні його суми, крім розмірів одержуваних доходів, враховуються й інші фактори, що дозволяють якомога точніше врахувати платоспроможність платника податків:

- податок стягується із загального доходу платника податків із застосуванням єдиної податкової ставки, а не з його окремих частин;

- податок розраховується на базі нетто-доходу, тобто доходу за вирахуванням витрат, пов'язаних з його одержанням;

- податок на доходи є особистим у тому розумінні, що він враховує особисті обставини платника податків.

Розглянемо доходи центральних урядів економічно розвинутих країн.

У США федеральний бюджет складається з 2-х частин: урядовий бюджет та довірчі фонди. За рахунок урядового бюджету фінансуються загальні економічні і соціальні програми. Довірчі фонди мають цільовий характер, і більшість з них пов'язані з діяльністю галузей виробничої інфраструктури (федеральними автострадами, аеропортами, електростанціями). Доходи довірчих фондів утворюються за рахунок надходжень від використання державної власності. Статус довірчих мають також соціальні і пенсійні фонди. Вони формуються в основному за рахунок внесків працівників державного і приватного секторів, відрахувань уряду і підприємців.

Структура доходної частини федерального бюджету:

45 % – доходи від індивідуальних прибуткових податків,

35 % – доходи від внесків у фонди соцстрахування,

10 % – доходи від податку на прибуток корпорацій,

5 % – доходи від акцизів,

1,5 – 2 % – доходи від мита,

4 % – доходи від інших джерел.

У цілому частка податків у доходній частині бюджету становить близько 90 %.

Доходи держбюджету Франції формуються за рахунок податків, коштів державних підприємств, позик та інших надходжень (табл. 23.2).

Таблиця 23.2

Структура доходів державного бюджету Франції (у середньому за 2004-2013 рр.)

Прямі податки:	36 %
– прибутковий податок з фізичних осіб	23,4 %
– податок на прибуток корпорацій	9,3 %
– податок на дохід від рухомої власності	2,6 %
Непрямі податки:	59,2 %
– ПДВ	41,9 %
– мито	9,0 %
– фіскальні монопольні податки	8,3 %
Всього податкових надходжень	95,2 %
Неподаткові надходження	4,8 %

Темпи зростання частки прямих податків випереджають непрямі і їх частка поступово збільшується.

Згідно бюджетної класифікації кошти органів державного управління Російської Федерації, в т.ч. бюджету, які утворюються за рахунок доходних операцій, складаються з загальних доходів і отриманих офіційних трансфертів (табл. 23.3):

- податкові надходження (табл. 23.4),
- неподаткові надходження,
- доходи від операцій з капіталом,
- одержані офіційні трансферти.

Таблиця 23.3.

Структура доходів Федерального бюджету Російської Федерації (у середньому за 2004-2013 рр.)

I. Податкові	93,4 %
У т.ч. ПДВ	24,9 %
Акцизи	16,9 %
Ввізне мито	5,3 %
Прибутковий податок	0,2 %
II. Неподаткові	5,4 %
III. Безоплатні перерахування	–
IV. Доходи цільових фондів	1,2 %
Всього доходів	100,0 %

Таблиця 23.4.

Структура податкових надходжень у Федеральний бюджет Російської Федерації (у середньому за 2004-2013 рр.)

1. Податок на товари і послуги. Ліцензійні і реєстраційні збори	62,3 %
2. Податки на зовнішню торгівлю і ЗЕД	17,7 %
3. Платежі за користування природними ресурсами	9,6 %
4. Податки на прибуток	9,4 %
5. Податки на сукупний дохід	0,4 %
6. Інші податки, мито	0,2 %
7. податок на операції з цінними паперами	0,04 %

23.3. Відносини між бюджетами в зарубіжних країнах

Питома вага видатків місцевих бюджетів в видатках консолідованого бюджету кожної країни, як і взагалі рівень

децентралізації бюджетної системи, залежить від особливостей власної бюджетної політики. Так, (серед Європейських країн) через місцеві бюджети, наприклад, у Норвегії, Литві, Угорщині, Фінляндії, ФРН, Франції перерозподіляється більше половини сукупних державних витрат. Щодо показників, які характеризують рівень муніципальних витрат у сукупних державних витратах, найвищі вони в Норвегії – 60 %, у Литві – 58,8 %, Угорщині – 53,7 %, Швеції – 36 %, Данії – 31,3 %. Найнижчі показники на Кіпрі – 4,1 %, у Греції – 5,6 %, на Мальті – 0,6 %, у Сан-Марино – 0,2 % та Португалії – 9,7 %. В Україні цей показник (питома вага сільських, селищних та міських бюджетів) у 1995 році склав 17,4 % видатків зведеного бюджету, у 1998 році – 20,3 %, у 2001 році – 11,5 %. Тобто Україна за рівнем муніципальних витрат займала у 1998 році середній рівень, який у 2001 року наблизився до низького рівня.

При розподілі певних видів видатків між рівнями бюджетної системи в розвинутих країнах, як правило, простежується схожа тенденція, відповідно до якої центральна влада виконує стратегічні функції держави, що, перш за все, пов'язані з забезпеченням державного управління, обороноздатності країни, правоохоронної діяльності та безпеки держави, пов'язані з регулюванням економіки, а також з виконанням деяких важливих соціальних функцій та із зовнішньою політикою. В свою чергу, основні суспільні послуги, що носять соціально-культурний характер надаються органами місцевого самоврядування, серед яких:

- охорона здоров'я. Наприклад, у Канаді за рахунок органів управління провінцій та муніципалітетів фінансується близько 96 % загальної суми видатків на охорону здоров'я. Натомість у США затрати на місцевому рівні та рівні штатів на медичні послуги склали близько 22 %;

- освіта та культура. У Канаді органами управління провінцій та муніципалітетів фінансується 97 % витрат на освіту. Функціонування культурних заходів від місцевої влади залежить на 83 %. Місцевою та регіональною владою США, в свою чергу, забезпечується 93 % витрат на освіту (з 1959 до 1980 року роль місцевих бюджетів у фінансуванні освіти перевищувала роль бюджетів штатів, проте, з 1980 року ситуація змінилась на протилежну). За рахунок місцевої влади перш за все фінансуються витрати на початкову та середню освіту. У ФРН ці витрати

складають 1/4 витрат місцевих бюджетів, в Японії та Франції – більш 1/3, а у бюджетах Великобританії та США – понад 40 %. У ряді країн (ФРН та США) за рахунок територіальних бюджетів покриваються витрати на вищі навчальні заклади;

- соціальне забезпечення. Частка місцевої влади, наприклад, у ФРН у фінансуванні соціальних заходів склала 65 %, у Канаді – 35 %. При цьому залишається важливим рівень забезпечення зайнятості населення кожним рівнем влади. Наприклад, місцеві органи у Швеції забезпечують більше чверті сукупного обсягу зайнятості, що значно перевищує обсяг зайнятості у державному секторі. Таке співвідношення є характерним для значної кількості розвинутих країн;

- житлово-комунальне господарство. Як правило у всіх країнах значний обсяг фінансових ресурсів з місцевих та регіональних бюджетів виділяється на фінансування житла, комунікацій, дорожнього господарства, транспорту та зв'язку, благоустрій населених пунктів;

- забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- правоохоронна діяльність. Зазвичай у країнах із федеральним державним устроєм правоохоронна діяльність фінансується як федеральним урядом, так і суб'єктами федерації. Наприклад, в Канаді захист громадянина та майна фінансується з цих бюджетів у співвідношенні 0,6/0,4;

- погашення боргових зобов'язань. Ці видатки безпосередньо пов'язані із обсягом запозичень, здійснених місцевою владою. Так, наприклад, у Франції 10 % доходів місцевих бюджетів складають позики. На виплату процентів по позиках необхідно виділяти більше 10 %, а на погашення отриманих позик – близько 20 % всіх видатків бюджетів муніципалітетів.

Досить цікавим для нашої країни досвідом може слугувати зарубіжна практика розподілу видатків на обов'язкові та необов'язкові (факультативні). Перші здійснюються місцевою владою в обов'язковому порядку, враховуючи рішення центральної влади країни. Необов'язкові витрати здійснюються органами місцевого самоврядування цілком самостійно.

До необов'язкової сфери діяльності можуть належати культурні заходи, рекреація або муніципальний інжиніринг, наприклад, розподіл енергії. До обов'язкової сфери діяльності

належать: освіта, соціальні послуги, планування і управління будівництвом, певні обов'язки з охорони навколишнього середовища і рятувальні служби. До обов'язкових завдань рад графств у Швеції входять, наприклад, охорона здоров'я, медичне обслуговування та деякі види освіти.

Позитивна теорія бюджетного федералізму, крім розподілу повноважень між рівнями влади, особливу увагу приділяє розподілу рівнів податкового навантаження між незалежними адміністративно-територіальними одиницями, що конкурують між собою. За моделлю Ч. Тьєбу конкуренція між виробниками суспільних послуг (громадами) стимулює останніх досягнути максимального ступеню задоволення потреб жителів своїх територій за мінімальних витрат. Умовою ж існування конкуренції є реальна здатність населення користуватися виборчим правом та здійснювати міграційні переміщення між адміністративно-територіальними одиницями.

Число податків, що складають дохідну частину місцевих бюджетів, у різних країнах коливається від 20 до 100, а їхня питома вага в загальних доходах місцевих бюджетів – від 30 до 70 %. При всій розмаїтості систем місцевого оподаткування існує ряд податків, що стягуються в більшості країн. Це податки на доходи (прибутковий податок з фізичних осіб і корпорацій у США, ФРН і Франції, подушний податок у Великобританії, податок зі спадщини), податки на нерухомість (майновий у США і Японії, поземельний у ФРН, Франції, земельний податок з будівель і податок на житло у Франції), податки на діяльність (податок на професію у Франції, промисловий податок у ФРН), податки зв'язані з товарообігом (податок з продажів у США, ПДВ у ФРН і Франції, акцизи на бензин, тютюн, спиртні напої), різного роду збори і платежі (за автомобіль, паркування, відкриття ресторанів, розважальні видовища, за полювання, на захист навколишнього середовища, на собак, за видачу різного роду ліцензій і документів тощо).

Розглянемо доходи штатів і місцевих органів влади США.

Органи влади штатів і місцевих адміністративних одиниць автономні у проведенні бюджетної політики, включаючи податкову політику. У цілому в США нараховується 19 тис. муніципалітетів, 17 тис. міських самоуправлінь, 15 тис. шкільних округів.

Місцеві бюджети не входять у федеральний бюджет. Спостерігається мінімальне втручання федерального уряду у бюджетний процес: у бюджетах штатів частка власних надходжень становить 80 % доходів, а федеральних субсидій – тільки 20 %. Доходи місцевих органів влади на 40 % формуються за рахунок відрахувань від доходів федерального бюджету чи штату.

Структура податкових надходжень в штатах за видами податків:

- 32 % – загальний податок з продажу,
- 30 % – прибутковий податок з населення,
- 6,3 % – акциз на паливо,
- 2 % – акциз на тютюн,
- 1,6 % – акциз на спиртні напої,
- 3,5 % – податок з власників транспортних засобів,
- 7,9 % – податок на прибуток корпорацій,
- 2 % – податок на майно,
- 1 % – податок на спадщину і дарування.

Спостерігається тенденція до зростання місцевих податкових надходжень, що пояснюється розширенням сфери діяльності місцевої влади, децентралізацією управління. Найбільшим джерелом місцевих доходів є податок на майно, який у більшості місцевих адміністрацій становить близько 30 %. Серед інших податкових надходжень можна виділити: податок з продажу (близько 11 % податкових доходів), прибутковий податок, або муніципальний особистий прибутковий податок (у деяких містах – 40 % податкових доходів), акцизний збір та екологічні податки. Важливу роль у формуванні доходів місцевих бюджетів відіграють неподаткові доходи: доходи від власності, якою управляють місцеві органи влади, від здавання в оренду чи продажу землі, лісових масивів, від експлуатації водойм, комунальних підприємств, від надходжень штрафів, різноманітних зборів, надходжень за використання місцевого транспорту, доріг, електроенергії та ін.

Основні доходи бюджетів місцевих органів влади:

- 60 % – доходи з власних джерел, у т.ч.:
- 29 % – майновий податок,
- 22 % – неподаткові доходи і збори,
- 9 % – інші податки,
- 33 % – субсидії штатів,
- 7 % – субсидії федерального уряду.

Для США взагалі характерно уміння розв'язувати більшість проблем на місцевому рівні. Федеральний центр повністю довірив штатам упорядкування життя на місцях, а ті, у свою чергу, надали чималу свободу містам і містечкам. Вони спрямовують свої кошти на економічний та культурний розвиток регіону, боротьбу з безробіттям та жебрацтвом, будівництво об'єктів інфраструктури, транспорт, освіту, утилізацію сміття, екологію, охорону здоров'я та безпеку тощо. До компетенції органів самоврядування належить і організація виборів. Кожен може без чужих дозволів ознайомитись з документами місцевих органів, прийти на засідання місцевої ради і подискутувати, чи потрібно прийняття того або того рішення.

Франція має трирівневу територіальну організацію: комуни (36559), департаменти (96), регіони (22).

Вагомим інструментом впливу на розвиток економіки є фіскальна політика місцевих органів самоврядування, які мають право встановлювати місцеві податки і збори, надавати пільги зі сплати податків, що надходять до місцевих бюджетів. Разом з тим, надходження від місцевих податків покривають десь 50 % видатків регіональних бюджетів, а доходи від муніципальної власності і місцевого господарства – тільки 10 % витратної частини бюджетів комун.

Джерела податкових надходжень до бюджетів місцевих органів різняться залежно від територіальних одиниць (табл. 23.5).

Фінансова діяльність органів місцевого самоврядування характеризується помірним зростанням податкових ставок, зменшенням заборгованості й зростанням витрат на управління. Внаслідок проведеної децентралізації регіонам і департаментам було надано нові компетенції у сфері соціальної допомоги, дорожнього господарства і управління навчальними закладами.

Наслідки проведених реформ фінансових систем розвинутих країн дають можливість визначити основні шляхи трансформації системи розподілу доходів між рівнями влади в Україні в напрямку децентралізації:

- закріпити в повному обсязі за центральним бюджетом надходження з непрямих податків, які є менш еластичні по доходах;

- внести до складу власних доходів органів місцевого самоврядування податки, які є більш еластичними по доходах

(податок на прибуток, податок на доходи фізичних осіб) з метою стимулювання регіонального розвитку;

- збільшити податкові повноваження органів місцевого самоврядування з метою запровадження конкурентного середовища між органами влади у боротьбі за платників податків як фізичних, так і юридичних осіб;

Таблиця 23.5

Розподіл податкових надходжень за рівнями територіальних утворень Франції, %

	Комуни	Департаменти	Регіони
Податок на житло	64,0	28,2	7,8
Податок на забудовані землі	65,4	27,5	7,1
Податок на незабудовані землі	94,3	3,8	1,9
Професійний податок	63,7	28,0	8,3
Інше пряме оподаткування	99,8	0,2	–
Пряме оподаткування	68,8	24,3	6,9
Податок на реєстрацію	–	100	–
Податок на транспортні засоби	–	99,3	0,7
Податок на електроенергію	65,8	34,2	–
Додатковий податок на зміну права власності	50	3,1	46,9
Плата за техпаспорт	–	–	100
Плата за дозвіл керувати автомобілем	–	–	100
Інші податки і збори	88,9	–	11,1
Непряме оподаткування	18,5	61,9	19,6
Податки і збори, пов'язані з урбанізацією	61,9	26,2	11,9

- визначити як пріоритетну роздільну систему розподілу податкових надходжень (замість сполученої) з метою збільшення фінансової автономії органів місцевого самоврядування;

- відновити систему регулюючих податків. Проте обов'язковою умовою ефективності дій органів місцевого самоврядування є переважаюча роль власних доходів;

- всебічне сприяння розвитку малого та середнього бізнесу як основної фінансової та політичної підтримки органів місцевого самоврядування. Мала та середня форми бізнесу мають стати значною противагою великим платникам податків, які зазвичай виступають за централізацію управлінських рішень через можливість значного політичного впливу;

- створення реальних умов для розвитку системи місцевих позичок (комунального кредитування). Зокрема мова йдеться про розвиток ринку позичкового капіталу для органів місцевого самоврядування.

В країнах, де розподіл доходів здійснюється за дольовою участю (сполучена система податкових надходжень) органів влади різних рівнів в основних податкових джерелах (прикладом слугують Бельгія, Німеччина, Австрія), власні доходи не відіграють основної ролі. За цієї умови важливим стає впровадження системи регулюючих доходів та прямих міжбюджетних трансфертів, яка забезпечить їх стабільне та в необхідних розмірах надходження до місцевих бюджетів.

У світовій практиці існує дві форми фінансового вирівнювання: вертикальне та горизонтальне.

Необхідність проведення горизонтального фінансового вирівнювання обумовлено суттєвою відмінністю у об'єктивних можливостях здійснювати власні та делеговані повноваження. На ці можливості впливають: рівень соціально - економічного розвитку певної території, природно - кліматичні умови, різні демографічні умови, господарська спеціалізація, рівень екологічного навантаження тощо.

Основним ж методом фінансового вирівнювання є метод міжбюджетних трансфертів, який включає в себе (за досвідом іноземних країн) наступні інструменти: прямі (гранти) та непрямі (податкові розщеплення) трансферти; цільові та загальні трансферти (гранти); поточні та капітальні трансферти (гранти). Також трансферти можуть бути одноразовими чи строковими, можуть вимагати зустрічного фінансування, чи будь-які умови (наприклад, у Швеції центральний уряд скорочує розмір державних субсидій комунам у випадку завищення податкового навантаження з місцевого комунального податку), або не передбачати жодних вимог.

Поєднання інструментів міжбюджетних трансфертів у різних країнах несхоже. Воно залежить від задач, що стоять перед органами влади під час бюджетного вирівнювання.

Механізми надання прямих міжбюджетних трансфертів можна розділити за ступенем об'єктивності на:

- розподіл за формулою;

- диференційований підхід (досить відомим прикладом є невдалий досвід використання міжбюджетних трансфертів для фінансового вирівнювання територій в Україні до прийняття Бюджетного кодексу. Серед республік колишнього СРСР яскравим прикладом є фінансове вирівнювання бюджетів в Грузії, Молдові, Узбекистані та Таджикистані);

- встановлення спеціальних (особливих) правил стосовно вирівнювання специфічних територіальних утворень.

Досвід фінансового вирівнювання за допомогою формули має багато країн. Серед республік колишнього СРСР формульний підхід до розподілу фонду міжбюджетних трансфертів використовується в Естонії, Латвії, Литві, Вірменії, Киргизстані, Росії та з 2001 року в Україні.

Взагалі, вирівнювання здійснюють або для створення всім учасникам однакових стартових умов - вирівнювання податкового потенціалу (характерно для країн з розвинутою децентралізованою системою правління), або для забезпечення рівного розподілу між ними кінцевих результатів - досягнення стандартного рівня споживання державних послуг на всій території країни (характерно для країн, які дотримуються унітарних традицій), або намагаються вирішувати обидва завдання. Після окреслення цілей вирівнювання фінансових можливостей територій визначають показники, що підлягають вирівнюванню, особливості їх розрахунків, систему коригуючих коефіцієнтів, які здатні максимально врахувати відмінності в умовах існування регіонів. Також встановлюються середні показники по країні та діапазон, в межах якого вирівнювання буде здійснюватись.

Проте, намагаючись розробити механізм міжбюджетних трансфертів, який би враховував специфічні особливості адміністративно-територіальних утворень, уряд вимушений створювати складні математичні моделі.

Так, наприклад, у Японії формула фінансового вирівнювання розраховується як різниця між сумарними базовими фінансовими потребами та базовими доходами кожної території. В свою чергу для розрахунку базових фінансових потреб певної адміністративно-територіальної одиниці необхідно базові фінансові потреби стандартної території (префектура вважається стандартною із чисельністю населення 1,7 млн. чоловік та площею 6900 км², стандартний муніципалітет - 100 тис. осіб та площею 160 км²)

скоригувати на коефіцієнти модифікації. Коефіцієнти модифікації враховують демографічні, соціально-економічні, інституціональні, зонально-кліматичні відмінності територій, економію за масштабами бюджетної діяльності та інше.

Вирівнювання здійснюється за рахунок Фонду фінансового вирівнювання в обсязі 80 % базових фінансових потреб префектур та 75 % базових фінансових потреб муніципалітетів.

За рахунок частини надходжень ПДВ формується Федеральний фонд фінансового вирівнювання у ФРН. Процес фінансового вирівнювання проходить кілька етапів:

1) вертикальне фінансове вирівнювання. Включає розподіл надходження ПДВ між федерацією, землями і частково громадами згідно договору, який закріплюється федеральним законом;

2) горизонтальне фінансове вирівнювання між землями та між громадами. На цьому етапі слабші у фінансовому відношенні землі забезпечуються фінансовими ресурсами у розмірі 95 % від середнього рівня податкових надходжень на душу населення за рахунок відрахувань частини доходів, розмір яких перевищує середній рівень для земель з доходами на душу населення від 102 % до 110 % середнього рівня в обсязі 70 %, а для земель з доходами понад 110 % перераховується 100 % суми надлишку;

3) розподіл ПДВ під час горизонтального вирівнювання фінансового потенціалу різних земель. Між бюджетами земель 75 % ПДВ розподіляють пропорційно чисельності населення з використанням спеціальних коефіцієнтів, що враховують особливості економічної та демографічної ситуації. Решта податку та 2 % від ПДВ, що зараховується до федерального бюджету надходить до Фонду фінансового вирівнювання земель для надання додаткових субсидій землям та громадам, у яких фінансові можливості становлять менше 95 % середнього фінансового потенціалу;

4) вирівнювання фінансового потенціалу східних земель за допомогою перерозподілу внесків з федерального бюджету, бюджетів земель та інших джерел (наприклад, спеціальної надбавки солідарності до податку на прибуток і корпоративного податку) через Фонд німецької єдності.

Механізм розподілу фонду міжбюджетних трансфертів (Федерального фонду фінансової підтримки суб'єктів Російської Федерації) в Росії також складається із декількох етапів:

1) визначення розміру доходу консолідованого бюджету у розрахунку на душу населення;

2) визначення індексу бюджетних видатків для кожного регіону або їх груп за єдиною методикою виходячи з об'єктивних параметрів: прожитковий мінімум, бюджетна забезпеченість, співвідношення розрахункових доходів та витрат тощо;

3) приведення за допомогою індексу бюджетних видатків доходних показників бюджетів суб'єктів Федерації до порівняних. Проте, для оцінки можливостей регіону мобілізувати необхідний обсяг доходів розраховується індекс податкового потенціалу, що визначається як обсяг виготовленої на території регіону доданої вартості на душу населення, віднесений до середньоросійського показника, який коригується відповідно галузевої структури економіки суб'єкта Федерації;

4) розрахунок трансфертів та частки регіонів у Федеральному фонді з метою доведення показника приведенного бюджетного доходу на душу населення регіонів, що отримують трансферти, до максимально можливого при обсязі Федерального фонду, який проектується.

Особливу увагу хочемо звернути на той факт, що у Російській Федерації зроблено багато позитивних зрушень під час реформування системи міжбюджетних відносин, серед яких:

- запровадження з 2000 року вирівнювання подушних податкових потенціалів територій замість вирівнювання доходів бюджетів у розрахунку на душу населення;

- створення Фонду компенсацій, через який регіони отримують цільову фінансову допомогу для забезпечення виконання законодавчих актів;

- створення Фонду реформування регіональних фінансів, ресурси якого перерозподіляються за конкурсом в регіони, які успішно реалізували програми бюджетного реформування.

Серед бюджетних грантів, що використовуються під час міжбюджетного вирівнювання у США лідируюче положення належить їх цільовій частині.

Основним ж видом безумовної фінансової підтримки є програма міжбюджетного дохідного вирівнювання, заснована на виділенні трансфертів, розрахованих згідно із законодавчо затвердженою формулою, яка враховує видаткові потреби і фіскальний потенціал.

Питання для самоконтролю

1. Що являють собою державні фінанси в наукових трактатах західних авторів?
2. Які основні проблеми політики державних витрат?
3. Які особливості прийняття рішень щодо державних витрат у країнах світу?
4. Які Ви знаєте фактори впливу на рівень державних витрат?
5. Що таке ефект зрушення рівня державних витрат?
6. У чому складається мета формування державних доходів?
7. Які наслідки перерозподілу ресурсів з приватного в державне використання?
8. Що таке рівень податкового тягаря?
9. Яка структура податкового тягаря в зарубіжних країнах?
10. Які тенденції зміни податкових систем промислово розвинутих країн?
11. Який рівень видатків місцевих бюджетів у видатках консолідованого бюджету розвинутих країн?
12. Які тенденції розподілу основних видів видатків між рівнями бюджетної системи?
13. У чому полягає розподіл видатків місцевої влади на обов'язкові та необов'язкові?
14. Охарактеризуйте розподіл доходів між бюджетами в зарубіжних країнах.
15. Які Ви знаєте форми та методи фінансового вирівнювання?

Тести

1. Зміст яких підручників західних вчених повторює класичну тематику державних фінансів?
 - а) Економікс;
 - б) Фінанси;
 - в) державні фінанси;
 - г) економіка державного сектора.

2. Якою була тенденція зміни рівня державних витрат промислово розвинутих країн з початку 80-х рр. XIX ст. до періоду після другої світової війни?

- а) видатки бюджетів збільшилися з менш як 20 % ВВП до майже 40 %;
- б) видатки бюджетів збільшилися з менш як 10 % ВВП до майже 30 %;
- в) видатки бюджетів збільшилися з менш як 20 % ВВП до майже 30 %;
- г) видатки бюджетів збільшилися з менш як 30 % ВВП до майже 40 %.

3. В яких промислово розвинутих країнах рівень державних витрат знаходиться нижче від позначки – 40 %?

- а) в Німеччині;
- б) в Норвегії;
- в) в США;
- г) в Японії.

4. Як змінилася структура державних витрат в останні десятиріччя в розвинутих країнах?

- а) зростали витрати на оборону;
- б) зростали трансфертні платежі держави на соціальні заходи;
- в) зростали витрати на охорону навколишнього середовища.

5. Чим характеризується розвиток сучасної цивілізації?

- а) постійним зростанням суспільних витрат;
- б) значним зростанням тіньового сектору економіки;
- в) мілітаризацією економіки.

6. За рахунок яких методів фінансуються державні видатки?

- а) податкових фінансів;
- б) позичкових фінансів;
- в) добровільних внесків юридичних та фізичних осіб;
- г) використання коштів від державної монополії на виробництво і торгівлю окремими групами товарів.

7. Які доходи в більшості країн мають тенденцію до зростання?

- а) надходження до цільових фондів;
- б) оплата державних послуг;
- в) доходи від зовнішньоекономічної діяльності;
- г) податкові надходження.

8. Назвіть можливі бази оподаткування.

- а) доходи громадян;
- б) доходи юридичних осіб;
- в) майно громадян;
- г) майно юридичних осіб;
- д) витрати юридичних осіб.

9. Які існують типи систем оподаткування в залежності від характеру доходів?

- а) пропорційна;
- б) глобальна;
- в) шедулярна;
- г) сукупна.

10. Яка категорія платників податків в розвинутих країнах несе основний тягар прямих податків?

- д) юридичні особи;
- е) фізичні особи;
- ж) нерезиденти.

11. Які функції та завдання виконує центральна влада в розвинутих країнах?

- з) забезпечення державного управління;
- и) забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- к) забезпечення обороноздатності країни;
- л) забезпечення ресурсами житлово-комунального господарства;
- м) регулювання економіки.

12. Які функції та завдання виконують органи місцевого самоврядування в розвинутих країнах?

- а) забезпечення охорони здоров'я;
- б) забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- в) забезпечення правоохоронної діяльності;
- г) забезпечення ресурсами житлово-комунального господарства;

д) соціальне забезпечення.

13. Які видатки в розвинутих країнах зазвичай відносяться до необов'язкових?

- а) фінансування культурних заходів;
- б) видатки на муніципальний інжиніринг;
- в) видатки на освіту;
- г) видатки на правоохоронну діяльність;
- д) видатки на охорону навколишнього середовища.

14. Визначте об'єктивні можливості органів місцевого самоврядування здійснювати власні та делеговані повноваження.

- а) соціально – економічний розвиток певної території;
- б) природно – кліматичні умови;
- в) політичні умови;
- г) частка підприємств державної та комунальної власності;
- д) рівень екологічного навантаження.

15. Назвіть інструменти методу міжбюджетних трансфертів.

- а) прямі та непрямі трансферти;
- б) власні доходи;
- в) закріплені доходи;
- г) цільові гранти;
- д) капітальні гранти.

Література

1. Андрущенко В. Л. Фінансова думка заходу в ХХ ст. – Львів: Каменяр, 2000. – 303с.
2. Бланкарт Шарль Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. – К.:Либідь, 2000. – 654 с.
3. Бюджет і бюджетний процес в умовах транзитивної економіки України [Текст]: монографія. / за ред. К. В. Павлюк. – К.: НДФІ. – 2006. – 584 с.
4. Бюджетна система України [Текст]: навчальний посібник / Артус М. М., Хижа Н. М. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.
5. Венгер В. В. Фінанси [Текст]: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 432 с.

6. Волохова І. С. Історичні аспекти теорії та практики місцевих фінансів [Текст] / І. С. Волохова // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип. 1(44) / ОНЕУ. – Одеса: ОНЕУ, 2012. – С. 289 – 296.
7. Волохова І. С. Міжбюджетні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст]: монографія / І. С. Волохова. – Одеса: Атлант, 2010. – 234 с.
8. Волохова І. С. Місцеве оподаткування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку [Текст] / І. С. Волохова // Вісник соціально-економічних досліджень. Вип.26 / ОДЕУ. – Одеса: ОДЕУ, 2007. – С. 64 – 70.
9. Карл Х. Тренер Реформирование межбюджетных отношений в Германии // Финансы. – 2003. – №1. – С. 66 – 70.
10. Карлін М. І. Фінанси України та сусідніх держав [Текст]: Навч. посіб. / М. І. Карлін. – К.: Знання, 2007. – 589 с.
11. Карлін М. І. Фінанси зарубіжних країн [Текст]: навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / М. І. Карлін ; Волинський держ. ун-т ім. Лесі Українки. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.
12. Крисоватий А. І. Податкові системи зарубіжних країн. – Тернопіль, 2002.
13. Місцеві фінанси [Текст]: Підручник / За ред. О. П. Кириленко. — К.: Знання, 2006. — 677 с.
14. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України та зарубіжних країн. – К., 2002.
15. Стрик Дж. Государственные финансы Канады. – М.: ОАО НПО Экономика, 2000. – 399 с.
16. Ткаченко Н. М. Податкові системи країн світу: облік та звітність. – К. – 2004.
17. Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: Монографія / За наук.ред. В. Федосова. – К.: КНЕУ, 2002. – 387 с.
18. Фінанси [Текст]: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
19. Фінанси [Текст]: навч. посібник / О. П. Близнюк [та ін.]; ред. В. І. Оспіщев. – К. : Знання, 2006. – 415 с.
20. Фінанси: вишкіл студії [Текст]: Навч. посіб.; за ред. С. І. Юрія. – Т.: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
21. Фінанси: курс для фінансистів [Текст]: навч. посібник / В. І. Оспіщев [та ін.]. – К. : Знання, 2008. – 567 с.

РОЗДІЛ 24. ФІНАНСИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Основні терміни і поняття: Європейський Союз, бюджет ЄС, податкова гармонізація, валютний союз, видатки бюджету ЄС, доходи бюджету ЄС, багаторічна фінансова перспектива, бюджетний процес.

24.1. Особливості функціонування фінансової системи Європейського Союзу

Європейський Союз - інтеграційне об'єднання 28-ми країн на основі спільних людських і демократичних цінностей, яке має на меті досягнення стабільності, миру та процвітання. ЄС є унікальним міжнародним утворенням, адже його держави-члени заснували спільні інституції та делегували їм певну частку свого суверенітету для того, щоб можна було демократично, на загальноєвропейському рівні ухвалювати рішення з конкретних питань, які становлять загальний інтерес. Членами Євросоюзу на сьогодні є: Австрія, Бельгія, Болгарія, Велика Британія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швеція. Країнами-кандидатами наразі визнані Ісландія, Македонія, Сербія, Туреччина, Чорногорія. Потенційні кандидати - Албанія, Боснія і Герцеговина, Косово.

Історичні корені Євросоюзу сягають післявоєнного періоду середини ХХ сторіччя. Так, після Другої світової війни західноєвропейські країни поставили перед собою питання майбутнього Європи, що, власне, і вважається початком європейської інтеграції. На той час інтеграція була єдиною відповіддю, яку знайшли європейські політики та дипломати. У період 1945-1950 років кілька видатних діячів, серед яких - Конрад Аденауер, Вінстон Черчилль, Алкід де Гаспер і Роберт Шуман почали переконувати свої народи "увійти до нової ери", де має панувати новий порядок, заснований на спільних інтересах її народів і націй. У травні 1950 року в Парижі міністр закордонних справ Франції Роберт Шуман запропонував новий план часткової економічної інтеграції. Ця ідея належала Жану Моне. 9 травня 1950

року було підписано Декларацію Роберта Шумана, яка пропонувала створити організацію, що контролюватиме видобування вугілля та виробництво сталі у ФРН та Франції. План Шумана та Моне був реалізований 18 квітня 1951 року підписанням Паризького Договору про створення Європейського Співтовариства Вугілля і Сталі, який набрав чинності в липні 1952 р. Членами нової організації стали Франція, ФРН, Італія, Голландія, Бельгія та Люксембург.

Наступним кроком було ухвалення Римського договору про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) та Європейської спільноти з атомної енергії (Євроатом). Документ був підписаний 25 березня 1957 року і набрав чинності з 1958 р. Ним передбачалася ліквідація всіх національних бар'єрів на шляху вільного руху товарів, послуг, капіталів та робочої сили між країнами-учасницями, а також перехід до вироблення спільної зовнішньоекономічної, сільськогосподарської і транспортної політики. Крім того, було підписано Конвенцію про спільні для трьох співтовариств (ЄОВС, ЄЕС, Євроатому) інституцій, якими стали Парламентська асамблея (Європейський Парламент) та Європейський Суд. На той момент кожне співтовариство мало власні інституції. 1967 рік знаменується злиттям трьох співтовариств (ЄОВС, ЄЕС, Євроатому) в єдине Європейське співтовариство. У 1973 році набула чинності Угода про вільну торгівлю між ЄЕС і ЄОВС з одного боку та країнами Європейської асоціації вільної торгівлі - з іншого. У 1979 році завершився процес створення Європейської Валютної Системи (ЄВС), запроваджено ЕКЮ. Введення ЕКЮ мало зменшити коливання валютних курсів, витіснити з міжнародних розрахунків долар США, стимулювати подальший розвиток інтеграційних процесів через забезпечення передумов формування єдиного валютного ринку ЄС.

У 1992 році прийнято Маастрихтську угоду, згідно з якою європейське політичне співробітництво як окрема структура в рамках ЄС було закріплено Угодою про Європейський Союз. Крім того, Маастрихтська угода визначила рамки функціонування єдиної валюти. За рішенням держав та урядів країн-членів з 1 листопада 1993 р. організація набула офіційної назви - Європейський Союз. Подальший процес розбудови ЄС характеризує проведення у 1996 році у Турині (Італія) міждержавної конференції, яка заклала основу підписання у червні 1997 року державами-членами ЄС

Амстердамського договору. Головна увага у Договорі приділялась вирішенню проблем працевлаштування та прав громадян, свободи пересування. Було поставлено питання про посилення ролі Європи та керівних структур ЄС на міжнародній арені та з огляду на розширення ЄС через вступ до нього інших європейських держав, передусім, з Центральної та Східної Європи. 1 січня 2002 року з метою покращення умов для співпраці в межах Європи та зниження витрат, пов'язаних із обміном національних валют, запроваджено єдину європейську валюту - ЄВРО.

Договір реформування або Лісабонська угода - нова базова угода щодо принципів функціонування Європейського Союзу, підписання якої відбулося 13 грудня 2007 року у Лісабоні (Італія). Офіційна назва: Лісабонська угода про внесення змін до Угоди про Європейський Союз й Угоди про заснування Європейського Співтовариства. Документ був ратифікований національними парламентами 27 держав Євросоюзу і набрав чинності 1 грудня 2009 року. Угода містить положення про інституційну реформу в Євросоюзі, головною метою якої є поліпшення структури управління ЄС з урахуванням його розширення та оптимізації механізмів прийняття рішень. Заснована посада Президента ЄС. Нова Угода змінює цінності та мету Європейського Союзу. Принципи, які раніше розглядалися як декларативні, а саме: захист громадян ЄС у світі, економічна, соціальна, територіальна єдність, культурна різноманітність та ін. – нарівні з соціальною спрямованістю, стають основними принципами політики ЄС. Завданням ЄС також стає створення "внутрішнього ринку", соціальний прогрес, безпека, високий рівень захисту оточуючого середовища, захист прав дітей тощо.

Світова економічна криза виявила слабкі місця фінансової системи Європейського Союзу, загострила проблеми державної заборгованості країн-членів, проявилася у погіршенні стану державних фінансів, зростанні показників боргового навантаження як провідних країн-донорів ЄС так і країн-реципієнтів фінансових коштів. Саме тому актуалізується питання дослідження бюджетної політики ЄС в контексті необхідності подолання посткризових тенденцій, її дії як економічного інструменту впливу на соціально-економічні процеси держав-членів. Крім того, дослідження сучасних трансформаційних тенденцій бюджетної політики ЄС викликано потребою в її реформуванні, що пов'язано з дією

бюджетного механізму за перерозподільним принципом та необхідністю підвищення конкурентоздатності соціально-ринкової моделі розвитку економіки країн- членів Європейського Союзу. Висвітленню особливостей фінансової системи Європейського Союзу присвячені роботи М. І. Карліна, Л. О. Миргородської, дослідження координації бюджетної політики країн-членів Європейського Союзу здійснюється у працях В. Н. Кошелева.

У вітчизняній літературі не дослідженими залишаються проблеми визначення і направленості бюджетної політики Європейського Союзу на сучасному етапі, характеристика напрямів та вимог її дії з подолання рецесійних проявів в економіці країн-членів та забезпечення соціальної стабілізації.

Визначивши проблеми ЄС та усвідомлюючи необхідність інституційних реформ в ЄС, західні дослідники пропонували рекомендації для удосконалення інституційних основ його функціонування. Світова фінансово-економічна криза 2008 р. призвела до негативних наслідків для економічного, а також політичного розвитку ЄС і знову привернула увагу до інституційної реформи в Євросоюзі та його майбутнього розвитку. Через свою нефункціональність інститути ЄС не продукують достатню кількість важливих внутрішніх рішень.

Західні дослідники переконані що проблеми євро існують через його створення саме як політичного проекту, через недостатню увагу політиків до економічних чинників створення євро, а вже після початку кризи в євроні – про наголос політичних діячів на економічних проблемах ринку, а не на нерациональній політиці управління євро.

Західні науковці звертають увагу на питання демократичності й легітимності наднаціонального рівня управління в ЄС і на необхідність удосконалення ефективності управління, проблеми і перспективи функціонування економічного і валютного союзу в Європі, а також висловлюють сумніви щодо можливості існування нинішнього ЄС у майбутньому. У результаті фокус досліджень проблем інституційної реформи останніми роками зміщується з просування більш тісної політичної інтеграції ЄС до удосконалення економічної інтеграції через реформування існуючих і створення нових інститутів ЄС з метою ефективного подолання негативних наслідків фінансово-економічної кризи для європейського економічного і валютного союзу.

Серед європейських дослідників є прибічники розвитку ЄС в федеративному напрямі. Створення Сполучених Штатів Європи, на їх переконання, вирішить сучасні економічні, політичні та інституційні проблеми в ЄС і надасть можливості для його перспективного розвитку в майбутньому.

На противагу їхнім поглядам деякі науковці говорять про розвиток ЄС в якості міжнаціональної демократії – прототип майбутніх демократичних утворень.

Враховуючи те, що держави-члени мають різний рівень економічного розвитку і надто відмінні потреби, деякі зарубіжні дослідники бачуть вирішення проблеми фінансів ЄС шляхом створення союзу в союзі, де б держави розвивалися у напрямі спільної для ЄС мети різними темпами залежно від свого рівня економічного і політичного розвитку.

Досягнення ж стратегічної довгострокової мети, що полягає в отриманні Україною членства в ЄС, залежатиме також і від того, коли і як ЄС подолає негативні наслідки світової фінансово-економічної кризи та як розвиватиметься в майбутньому.

Нині діє сім головних інститутів Європейського Союзу:

- Європейська Рада;
- Європейський Парламент;
- Європейська Комісія;
- Рада Європейського Союзу;
- Суд Європейського Союзу;
- Європейська рахункова палата;
- Європейський центральний банк.

Однією з найхарактерніших особливостей функціонування фінансової системи Європейського Союзу є те, що на відміну від інших міжнародних економічних організацій ЄС має самостійний бюджет, який об'єднує переважну більшість спільних фінансових фондів. Бюджет ЄС – основна фінансова база інтеграційних заходів у рамках Союзу, важливий інструмент наднаціонального регулювання економіки країн-учасниць.

Бюджет ЄС концентрує понад 95 % усіх об'єднаних фінансових ресурсів Союзу. До кошторису Комісії ЄС входять усі бюджетні фонди: Європейський фонд орієнтації та гарантування сільського господарства, Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, витрати на проведення науково-технічної та промислової політики ЄС та ін. Починаючи з

1971 р. до бюджету ЄС (поряд із внесками країн-учасниць) почали надходити власні ресурси у вигляді сільськогосподарських зборів на аграрну продукцію, що ввозиться з третіх країн; митних зборів на ввезення промислової продукції в регіон ззовні; податку на додану вартість (ПДВ). Частина ПДВ з 1979 р. надходить до євробюджету на правах власних ресурсів Союзу. Щорічно встановлюється частка ПДВ, яка підлягає відрахуванню країнами-учасницями ЄС до його бюджету. Розмір податку, що перераховується кожною країною, не повинен перевищувати 1 % розрахованого податку, виходячи з передбаченої Європейським Союзом єдиної основи стягування податку. Витратна частина бюджету охоплює кошториси витрат усіх керівних інститутів ЄС.

Щодо національних бюджетів країн-учасниць ЄС, то практично із самого початку діяльності Співтовариства, а згодом Союзу, було поставлено завдання гармонізації й уніфікації національних бюджетів, яке вимагало:

- наближення й уніфікацію бюджетної документації, статистики і процедури;
- вирівнювання частки бюджетних доходів у ВВП;
- гармонізації структур бюджету;
- координації бюджетної політики;
- гармонізації податків і податкової політики.

Усвідомлюючи всю складність вирішення такого завдання, керівництво ЄС (як і у вирішенні інших непростих питань перспективного розвитку) підходило до його реалізації поступово.

На початку 60-х років Комісія ЄС розробила програму гармонізації національних бюджетів, яка передбачала вирішення суто технічних питань, – розробку рекомендацій щодо уніфікації бюджетної статистики і зближення структур національних бюджетів, зіставлення й аналіз бюджетів, розробку методики гармонізації бюджетної політики.

У 80-х роках перед економікою ЄС постали завдання зниження рівня інфляції, досягнення стійких темпів економічного зростання, підвищення рівня зайнятості, стабілізації платіжних балансів. Відповідно до нових завдань Комісія ЄС визначила й основні напрями у сфері бюджетної політики: скорочення дефіцитів державних бюджетів; збільшення частки бюджетних коштів, які спрямовуються на інвестування; перекваліфікація

робочої сили і зниження виробничих витрат; посилення контролю за рівнем соціальних витрат.

У цілому процес гармонізації бюджетної політики в рамках ЄС характеризується певними суперечностями.

З одного боку, господарські механізми країн-учасниць хоч і взаємопов'язані, все ж залишаються автономними; країни, як і раніше, мають різний рівень економічного розвитку, різну соціально-політичну ситуацію всередині держави, що є причиною незбігу інтересів у економічній і бюджетній політиці. Ці фактори інколи стають перешкодою на шляху до уніфікації бюджетного процесу.

З іншого боку, відбувається процес обмеження автономії окремих країн у сфері бюджетного регулювання, адже кожна з них повинна надавати керівництву ЄС проекти своїх бюджетів і звіти про їх виконання, інформувати органи Європейського Союзу про проведення тих чи інших бюджетних заходів. А це, зі свого боку, є переконливим доказом успішного просування вперед процесу європейської інтеграції.

Враховуючи той факт, що переважним джерелом фінансових ресурсів держави є податки (близько 90 %), вже Римський договір 1957 р. поставив завдання поступової гармонізації всіх податків у бік їх уніфікації та стандартизації.

У цілому податкова гармонізація ЄС включає не тільки приведення систем оподаткування до "єдиного знаменника", тобто зближення податкової структури, механізму стягування, величини основних податкових ставок, а й проведення країнами-учасницями узгодженої податкової політики при вирішенні як кон'юнктурних, так і довгострокових структурних проблем. Гармонізована податкова політика означає, що автономне використання податкових інструментів окремими країнами ЄС повинно перебувати під контролем керівництва Союзу, яке, виходячи із загальних інтересів усіх партнерів, визначає податкову політику кожного учасника ЄС.

Поряд із гармонізацією бюджетної та податкової політики в Європейському Союзі відбувається активний процес уніфікації діяльності банківської сфери, створення єдиного ринку банківських послуг, формування якого в основному завершилося до початку 1993 р. Цей ринок передбачає такі принципи діяльності європейських банків:

- для здійснення банківської діяльності на території будь-якої країни-учасниці ЄС достатньо одержати ліцензію в одній із цих країн (як правило, мається на увазі країна походження банку);
- основною моделлю організації європейських банків є універсальний банк, який здійснює фінансові операції всіх видів, включаючи операції з цінними паперами;
- регулювання банківської діяльності та нагляд за нею здійснює країна походження банку.

Перша банківська Директива (1977 р.) та друга банківська Директива, яка набула чинності з початку 1993 р., містять узгоджені правила захисту інтересів вкладників, інвесторів і споживачів фінансових послуг; регулюють проблеми платоспроможності банків, встановлюють співвідношення власних і запозичених активів, ступінь покриття ризику банківських операцій; принципи захисту банківської таємниці; правила фінансової звітності; рекомендації щодо прозорості закордонних фінансових оборотів із метою попередження відмивання "брудних грошей". Багато принципів положень першої та другої банківських Директив ґрунтуються на рекомендаціях Банку міжнародних розрахунків у Базелі. Саме це значно полегшило процес узгодження цих важливих положень та їх прийняття країнами-членами ЄС.

Запровадження єдиної системи ліцензування банків означає свободу доступу на національні ринки фінансових послуг іноземних банків, що істотно загострює конкуренцію між національними та іноземними банками. Наслідком цього є зниження національних ставок за банківськими операціями до середньоєвропейського рівня і зменшення прибутків. Посилення конкуренції примушує банки постійно вдосконалювати технологію роботи, створювати нові високотехнологічні продукти і послуги, запроваджувати передове обладнання, здійснювати перепідготовку кадрів.

Наступна директива спрямована на посилення прозорості діяльності фінансових груп. У ній ставиться вимога реєстрації фінансової компанії в тій же країні, де розташована її штаб-квартира. Директива розширила умови обміну інформацією і зобов'язала аудиторів сповіщати контролюючі органи про будь-які порушення, виявлені ними в діяльності компанії. Спільно з

Комісією зі споживчої політики ЄС розроблено закони, якими регулюються відносини банків і споживачів.

Щодо регулювання ринку цінних паперів, то ще в 1985 р. було прийнято пакет директив, які стосувалися регулювання транспортних операцій, які здійснюються взаємними і спільними інвестиційними фондами; взаємного визнання строку цінних паперів, допущених на фондові біржі; фондових операцій; питань інформування широкої публіки про передбачувані випуски цінних паперів.

Однак положення, принципово важливі для розвитку інвестиційних послуг, набрали чинності в 1993 р. Згідно з ними, як і в банківській сфері, встановлювалися принципи однієї ліцензії, на основі якої можна надавати інвестиційні послуги на території будь-якої країни-учасниці ЄС, контролю діяльності фінансових інститутів країною походження (за винятком діяльності, пов'язаної із захистом прав споживачів).

З 1994 р. діє домовленість про використання компаніями національної документації при реєстрації переліку цінних паперів на фондових біржах інших країн.

З 1996 р. введено в дію принцип відповідності власних капіталів ризикам здійснюваних операцій для фінансових інституцій.

Отже, заходи, які реалізуються у фінансовій сфері керівними органами ЄС, ведуть до скасування обмежень і бар'єрів на шляху переміщення капіталів і фінансових послуг, перегляду цілої низки національних стандартів діяльності фінансових інститутів і введення єдиних правил контролю за їхньою діяльністю, встановлення основних принципів гармонізації контрольних стандартів та інших правил. Крім того, вживаються заходи, спрямовані на полегшення організації операцій з мобілізації капіталів на фондових біржах і ринках капіталу, введені й діють єдині правила, які регулюють питання емісії та обігу цінних паперів, у тому числі боргових.

За останні роки ринок цінних паперів в ЄС значно розширився за рахунок впровадження великої кількості нових видів фінансових зобов'язань. Завдяки цьому, з одного боку, у промислових компаній з'явилися нові можливості для одержання кредитів із банківських джерел. З іншого – це веде до розширення спектра різноманітних

фінансових послуг і більшої доступності їх для клієнтів і значного зниження їх витрат.

Успішному функціонуванню фінансової системи ЄС активно сприяє діяльність Європейського інвестиційного банку (ЄІБ) та створених у його рамках фондів: Європейського інвестиційного фонду (ЄІФ), Тимчасового Единбурзького фонду кредитування (ЕФК) та Премії ЄІБ, а також Європейського фонду розвитку (ЄФР).

Валютна система сучасного Європейського Союзу мала декілька етапів розвитку (Механізм валютних курсів, план Делора, Маастрихтський договір), ставши міжнародною валютною системою типу "валютний союз", що має назву Європейський валютний союз.

Гармонізація валютної політики у рамках формування валютного союзу проводилася у три етапи:

1) 1 липня 1990 р. – 31 грудня 1993 р. – лібералізація ринків капіталів і посилення координації та співробітництва в рамках Комітету керуючих центральних банків; досягнення стабільності цін і валютних курсів; посилення координації економічної політики держав-членів;

2) 1 січня 1994 р. – 1 січня 1999 р. – створення Європейського валютного інституту на базі Комітету керуючих центральних банків, підготовка до створення Європейського центрального банку;

3) з 1 січня 1999 р. введення в обіг єдиної грошової одиниці – євро:

– зі січня 1999 р. до 1 січня 2002 р. – євро використовували тільки в безготівковому обігу паралельно з національними валютами. За господарськими суб'єктами зберігалось право вибору між євро та національними грошовими знаками. Лише в євро з 1 січня 1999 р. обов'язково проводилися міжбанківські розрахунки, здійснювалися операції на фінансових ринках, емісія державних цінних паперів;

– зі січня до 1 липня 2002 р. – національні валюти країн-учасниць ЄВС повністю замінюються на євро в усіх сферах безготівкових розрахунків. Банкноти та монети в євро надходять у готівковий обіг і використовуються паралельно з національними грошовими знаками, а останні з 1 липня 2002 р. втрачають статус законного засобу платежу;

– зі липня 2002 р. – євро - єдиний законний платіжний і розрахунковий засіб у ЄВС. Емітент євро - Європейський центральний банк.

У результаті формування Європейського економічного і валютного союзу та вироблення механізму реалізації спільної валютної політики впродовж 1990-х років утворено інституційну структуру для управління цим союзом - Європейську систему центральних банків, яка складається з Європейського центрального банку і національних центральних банків країн ЄС. На Європейську систему центральних банків покладено відповідальність за спільну монетарну політику країн-членів Єврозони, здійснення валютних операцій, управління та підтримання валютних резервів, забезпечення безперебійного функціонування платіжної системи, здійснення банківського нагляду. Європейська центральна система банків має не лише виключне право емісії євробанкнот у межах зони євро, а й сприяє здійсненню заходів, змістом яких є зміцнення стабільності фінансової системи ЄС.

Європейська система центральних банків є незалежним інституціональним елементом Європейського економічного і валютного союзу, що проводить незалежну грошово-кредитну політику, основні напрями якої розробляє Європейський центральний банк, а центральні банки країн-учасниць відповідають за її дотримання. Найважливіше завдання грошово-кредитної політики Європейської системи центральних банків - забезпечення стабільності внутрішніх цін у середньостроковому періоді. Цей показник визначається як темп приросту гармонізованого індексу споживчих цін, який не повинен перевищувати 2% від аналогічного періоду попереднього року. Цінова стабільність у Європейському економічному і валютному союзі спирається на моніторинг, аналіз і прогнозування динаміки цін, визначення факторів ризику їх дестабілізації. Аналітичну базу для цього становить динаміка таких макроекономічних показників: середньої заробітної плати, валютних курсів, курсів цінних паперів.

Основні завдання, покладені на Європейську систему центральних банків, такі:

- визначення та здійснення валютної політики ЄС;
- проведення операцій з іноземною валютою;
- підтримка та регулювання офіційних іноземних валютних резервів держав-членів;

– сприяння злагодженому функціонуванню системи платежів.

Капітал Європейської системи центральних банків та іноземний резервний актив як джерела використовують національні банківські системи держав зони євро згідно з критеріями, що ґрунтуються на розмірі національного валового продукту та кількості населення.

Європейська система центральних банків є надзвичайно важливим компонентом Європейського економічного і валютного союзу. Її рішення і діяльність роблять багато для того, щоб забезпечити успіх валютної інтеграції та спільної монетарної і валютної політики ЄС. Це, у свою чергу, є запорукою фінансової стабільності, важливою умовою довіри до системи економічного регулювання та невід'ємною складовою формування єдиної фінансової політики в рамках ЄС.

24.2. Бюджет Європейського Союзу

Передбачені Лісабонською угодою політичні й інституційні реформи Європейського Союзу та прогресивні зрушення у відносинах між Україною та ЄС в останні роки відкривають перед нашою державою нові можливості співпраці з цим регіональним угрупованням і дають змогу поставити питання інтеграції України до ЄС у площину практичної реалізації. Усе це обумовлює потребу поглибленого аналітичного дослідження різних аспектів системного функціонування самої Спільноти, а також наслідків, що впливають з членства у ній. Бюджетна система ЄС не є у цьому сенсі винятком, а навпаки, виступає однією з ключових сфер, у якій стикаються національні інтереси держав-членів, реалізується політика взаємодії та формуються пріоритети на майбутнє. У вітчизняному науковому доробку і дискусіях питання функціонування бюджетної системи ЄС не знаходить суттєвого резонансу, хоча європейські вчені досить давно і плідно працюють над дослідженням різних аспектів цієї проблематики. У першу чергу це стосується дохідної частини бюджету ЄС. Адже будь-які політики та заходи, що реалізуються Спільнотою, базуються на належному фінансово-ресурсному забезпеченні. Тому питання надійних і адекватних потребам джерел формування дохідної частини бюджету було і залишається надзвичайно важливим у

порядку денному Європейської спільноти з перших років її існування.

Згідно зі ст. 199 Римського договору ЄС повинен мати спільний бюджет, оскільки це - головна фінансова база інтеграційних заходів. Бюджет ЄС є централізованим фондом грошових коштів країн-членів та водночас фінансовим планом формування та використання фінансових ресурсів Європейського Союзу. Специфікою бюджету ЄС є те, що він не може виконувати роль інструменту макроекономічної політики, тобто впливати на стабілізацію економіки держав-членів. Його доходи та витрати мають урівноважуватись, тобто не можна використовувати бюджетний дефіцит як інструмент поживлення сукупного попиту й інвестицій або зменшення безробіття.

Бюджет ЄС базується на дотриманні таких принципів:

– принцип єдності та принцип бюджетної точності означають, що доходи й видатки ЄС мають бути зведені в єдиному документі з метою ефективного обліку та контролю за витрачанням спільних коштів. Практика бюджетних відносин Євросоюзу еволюціонувала відповідно до цього принципу, забезпечивши на сучасному етапі об'єднання всіх статей доходів і видатків у єдиний бюджет;

– принцип щорічності передбачає розроблення бюджету строком на один рік, а також те, що операції за зобов'язаннями та платежами бюджету мають бути завершені упродовж поточного року;

– принцип рівноваги вимагає, щоб доходи відповідали видаткам бюджету. Тобто не допускається дефіцитність бюджету, а також забороняється здійснення позик для покриття видатків. У випадку виникнення дефіциту (що є винятком із правил у європейській практиці) його розмір зараховується у видаткову частину бюджету наступного року. Як правило, бюджет зводиться із профіцитом і його активне сальдо переноситься в дохід бюджету наступного року;

– принцип єдиної одиниці обліку полягає у тому, що бюджет складається, виконується та обліковується у єдиній одиниці - євро;

– принцип універсальності передбачає незакріплення доходів бюджету за окремими статтями видатків. Усі доходи та видатки повною мірою включаються до бюджету ЄС без будь-якої прив'язки між собою;

– принцип цільового характеру видатків потребує, щоб кожна сума асигнувань мала власне конкретне призначення й обґрунтування;

– принцип ефективного фінансового управління полягає у врахуванні закономірностей функціонування економіки з метою досягнення ефективності формування та використання ресурсів бюджету ЄС;

– принцип прозорості, відповідно до якого гарантується надання повної та точної інформації про складання й виконання бюджету.

Бюджет Європейського Союзу є певною мірою відображенням як завдань ЄС, так і можливостей щодо формування доходів. З огляду на це, бюджет покликаний, перш за все, сприяти реалізації політики й стратегії розвитку ЄС у таких ключових напрямках:

- забезпечення високих темпів економічного зростання;
- вирівнювання рівнів соціального й культурного розвитку різних регіонів;
- підтримка валютної стабільності;
- стимулювання розробки та впровадження нових технологій.

У процесі попередніх етапів розширення ЄС та поглиблення європейської інтеграції видатки бюджету значно збільшилися і, разом з тим, розширилися напрями використання бюджетних коштів. Основними видатковими статтями бюджету ЄС є такі: фінансування сільського господарства, соціальних і регіональних програм розвитку, проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, забезпечення зовнішніх політичних та економічних зв'язків, видатки на управління.

Політика бюджетних видатків у ЄС підпорядкована таким ідеям: бюджетне фінансування має сприяти вирівнюванню економічного становища країн-членів та подоланню соціальних диспропорцій; оптимально представляти як інтереси найбільш вразливих держав, так і право розвинутих країн на частку фінансових ресурсів бюджету ЄС; у сфері використання коштів має дотримуватись бюджетна дисципліна та забезпечуватись економічна ефективність і публічність.

Видатки бюджету ЄС об'єднуються у шість груп, які відображені у відповідних розділах цього фінансового плану.

1. Відповідно до нової бюджетної стратегії першочерговим пріоритетом для Європейського Союзу є сприяння економічному

зростанню, підтримці конкурентоспроможності та зайнятості, що вплинуло і на бюджетні показники. До найважливіших складових цієї групи видатків належать:

- видатки на економічну підтримку найменш розвинутих регіонів Союзу;

- видатки на розвиток підприємництва та інновацій у різних регіонах Європи;

- видатки на підтримку наукових досліджень та їх впровадження у практику (програми навчання студентів, допомоги).

2. Програми Євросоюзу, спрямовані на охорону та управління природними ресурсами, покликані забезпечити чистоту навколишнього природного середовища, якісну та екологічно чисту їжу для населення Європи. У цій групі видатків найбільш значними є традиційне для ЄС спрямування коштів на пряму допомогу фермерам та програми розвитку сільської місцевості.

Видатки ЄС на сільське господарство становлять найбільшу за обсягом статтю. Аграрна політика ЄС передбачає: забезпечення прийняттого рівня життя сільського населення, стабілізацію ринків, забезпечення прийнятних споживчих цін, модернізацію сільськогосподарської інфраструктури. Реалізація цих завдань відбувається за допомогою різноманітних інструментів: надання експортних субсидій, закупівель частини продукції, субсидій виробникам на вдосконалення та раціоналізацію методів сільськогосподарського виробництва тощо.

3. Розділ "Громадянство, свобода, безпека та правосуддя". Ці видатки пов'язані з фінансуванням програм гарантування громадянських свобод, захисту прав споживачів, підтримки демократії та свободи слова, контролю за кордонами ЄС і міграційними процесами загалом.

4. Видатки на фінансування зовнішніх програм і, зокрема, щодо кооперації з іншими державами, у тому числі країнами, що розвиваються (Азія, Південна Африка, Центральна й Східна Європа).

5. Адміністративні витрати. Видатки на утримання адміністративного апарату ЄС є порівняно високими (5 - 7 %). Крім основних видатків, вони містять витрати на виплату пенсій.

6. Зрівняльні платежі, які спрямовані у вигляді допомоги новим країнам-членам ЄС.

Основними принципами формування доходів бюджету ЄС є принцип спільної фінансової відповідальності, який передбачає, що всі держави-члени ЄС зобов'язані брати участь у формуванні доходів бюджету і принцип фінансової солідарності держав-членів ЄС, який вимагає приведення внесків держав-членів ЄС у відповідність до їх фінансових можливостей.

У ст. 311 Договору про функціонування Європейського Союзу (колишня ст. 269 Договору про заснування Європейської спільноти) зазначено, що «без порушення положень щодо інших доходів бюджет належить фінансувати повністю з власних ресурсів». Звідси випливає, що двома основними видами бюджетних доходів у ЄС є власні ресурси та інші фінансові надходження, передбачені законодавством Спільноти. Відповідним чином здійснюється поділ доходів і у щорічних бюджетах ЄС, де першим розділом (англ. - Title) положення про доходи (англ. - Statement of Revenue) є власні ресурси, а далі йде 7 інших розділів, що відповідають іншим джерелам наповнення бюджету.

Не дивлячись на те, що власні ресурси складають лише один (перший) з восьми розділів бюджетних доходів, саме на них припадає лєвова частка дохідної частини бюджету ЄС (98 - 99 %). Інші розділи відповідають таким категоріям доходів: надлишки та залишки з минулого фінансового року; доходи, отримані від осіб, працюючих на інституції та інші органи ЄС; доходи, отримані від адміністративної діяльності інституцій; внески та відшкодування, що випливають з угод і програм ЄС; відсотки за несвоєчасними платежами та інші стягнення; доходи, отримані в результаті отримання і надання позик; інші доходи.

Існування такого поняття як «власні ресурси» (англ. - Own Resources) є однією зі специфічних характеристик ЄС, що символізує оригінальність європейської інтеграції: з завершенням формування єдиного ринку, реалізацією спільних політик і досягненням ідентичності у відносинах з третіми країнами ЄС потребує засобів фінансування, які є незалежними від держав-членів. «Власними» ці ресурси називаються тому, що вони належать ЄС відповідно до його законодавчої бази і сплачуються державами-членами без прийняття ними будь-яких додаткових рішень. Зобов'язання здійснити платежі до бюджету ЄС у держав-членів з'являється автоматично з моменту прийняття бюджету.

Окрім механізмів нарахування для держав-членів обсягів виплат, які вони повинні здійснити за кожною з існуючих категорій власних ресурсів до бюджету ЄС, до системи власних ресурсів відносять гармонізовані методики розрахунку ПДВ і ВНД держав-членів; механізми лімітування власних ресурсів, що можуть бути зібрані з держав-членів; механізми виплати відшкодувань окремим державам-членам, які мають негативний нетто - баланс у бюджеті ЄС (Великобританія, Швеція, Нідерланди) тощо. Правову основу для формування системи власних ресурсів ЄС склали уже згадана ст. 311 Договору про функціонування Європейського Союзу і низка актів вторинного законодавства ЄС. Реальні підстави (ресурси) для її виникнення створило впровадження, починаючи з 1 липня 1968 р., спільного митного тарифу ЄС, хоча формально перехід на систему власних ресурсів розпочався з прийняття Рішення Ради від 21 квітня 1970 р., відповідно до якого митні збори стали першим власним ресурсом Спільнот, а також, починаючи з 1979 р., було впроваджено нову статтю бюджетних надходжень – ресурс ПДВ. До цього фінансування діяльності ЄС здійснювалось за рахунок внесків держав-членів. Після першого рішення щодо власних ресурсів Радою було прийнято ще кілька, які модифікували систему відповідно до потреб часу. Рішенням Ради від 24 липня 1988 р. було впроваджено ще один власний ресурс, розрахунок якого базується на достатку (Валовому внутрішньому доході - ВНД) держав-членів. Саме останній ресурс на сьогоднішній день складає лівову частку надходжень до бюджету ЄС, хоча так було не завжди.

Згідно з чинним станом на 1 липня 2009 р. Рішенням Ради щодо власних ресурсів власні ресурси ЄС формуються за рахунок: 1) митних зборів та інших стягнень, запроваджених інституціями Спільноти стосовно торгівлі з країнами, що не є їх членами, а також внесків і стягнень, передбачених положеннями про спільну організацію ринків цукру; 2) уніфікованої відсоткової ставки до гармонізованих баз податку на додану вартість (ПДВ) держав-членів, розрахованих відповідно до правил Спільноти; 3) уніфікованої відсоткової ставки до суми валових національних доходів (ВНД) держав-членів, розрахованої відповідно до правил Спільноти з урахуванням обсягу уже приписаних до бюджету ресурсів. Перше джерело власних ресурсів Спільноти прийнято називати традиційними власними ресурсами (англ. - Traditional own

resources (TOR)). Друге і третє відповідно називають ресурс ПДВ (ПДВ-ресурс) і ресурс ВНД (ВНД-ресурс). Ресурс ВНД ще називають залишковий ресурс, оскільки ним забезпечується фінансування тієї частини бюджету Спільноти, яка не покривається усіма іншими категоріями бюджетних доходів ЄС. Детальніше розглянемо кожен з власних ресурсів Спільноти. До традиційних власних ресурсів на сьогоднішній день відносять дві категорії зборів: мита і збори з виробників цукру, ізоглюкози та інулінової патоки. Митами (англ. – custom duty) обкладається більшість продукції, що ввозиться (імпортується) на митну територію Спільноти. Митний тариф, який при цьому застосовується, є єдиним і універсальним, незалежно від того, через територію якої держави-члена ввозиться продукція. Цей тариф отримав назву Спільний митний тариф (СМТ) (англ. – Common Customs Tariff). СМТ набув чинності після формального утворення на території Спільноти митного союзу 1 січня 1968 р., замінивши національні митні тарифи держав-членів. Розрахунок обсягів митних зборів, які очікується отримати до бюджету ЄС у плановому фінансовому році, здійснюється Генеральним директором Комісії питань бюджету у співпраці з іншими генеральними директоратами (з питань торгівлі, сільського господарства тощо). При цьому до уваги беруться три базові показники: обсяги extra-імпорту ЄС у році. Extra-імпорт Спільноти (на відміну від intra-імпорту) – це імпорт у держави, які не є членами ЄС.

Друга складова традиційних власних ресурсів – збори з виробників цукру, ізоглюкози та інулінової патоки (англ. – inulin sugar). На відміну від імпортних мит ці збори стягуються з виробників цукру у самій Спільноті.

Традиційні власні ресурси стягуються адміністративним ресурсом держав-членів ЄС, акумулюються на національних казначейських рахунках і перераховуються у найкоротші строки на рахунок власних ресурсів Комісії. Дозволяється державам-членам залишати 25 % коштів традиційних власних ресурсів як кошти, що йдуть на збір цих ресурсів. Левову частку у традиційних власних ресурсах становлять митні збори з промислової продукції (92 %). Значно менша частка припадала на сільськогосподарські мита і збори з виробників цукру (відповідно 7 % і 1 %).

Ресурс ПДВ на практиці почав використовуватись з 1979 р. Він формується шляхом відрахувань уніфікованої відсоткової

ставки від гармонізованих баз ПДВ держав-членів, розрахованих за єдиною методикою. Методики розрахунку гармонізованих баз ПДВ прописані у Директиві Ради. Гармонізована база ПДВ розраховується кожною державою-членом з використанням методики, що отримала назву «метод доходу» (англ. – revenue method). Суть її полягає у тому, що сукупні надходження певної держави від ПДВ діляться на зважену середню ставку ПДВ, тобто середню ставку ПДВ на усі категорії товарів і послуг, для яких ПДВ існує. Таким чином отримується проміжна база ПДВ, яка потім коригується відповідно до Директиви Ради 2006/112/ЄС і отримується гармонізована база ПДВ.

З метою знизити тягар бюджетного навантаження на країни з високим рівнем кінцевого споживання (країни з відносно низькими доходами на душу населення) на максимальний розмір гармонізованої бази ПДВ, від якої розраховується єдина відсоткова ставка, з 1988 р. встановлені обмеження (англ. – capping). Зокрема, якщо база ПДВ перевищує певний відсоток від ВВП (з 2002 р. – ВНД) відповідної країни, то за базу береться ця відсоткова частка від ВВП. Протягом 1988 – 1994 рр. таке обмеження становило 55 % ВВП держави-члена. З 1995 р. воно було знижене до 50 % для держав-членів, у яких ВВП на душу населення нижчий 90 % середнього по ЄС рівня. Поступово нове обмеження було поширене і на інші держави-члени. Воно залишилося на рівні 50 % і в подальшому. Уніфікована ставка відрахувань встановлюється рішенням Ради ЄС щодо власних ресурсів. Не дивлячись на свою назву, ця ставка не завжди є однаковою для усіх держав-членів.

При плануванні обсягу ресурсу ПДВ у новому проекті бюджету Європейська комісія користується прогнозованими і попередніми даними.

Ресурс ВНД у системі власних ресурсів Спільноти запроваджений з 1988 р. Він формується шляхом відрахувань уніфікованої відсоткової ставки від ВНД держав-членів. Ставка відрахувань встановлюється і обґрунтовується Комісією при розробці бюджету на певний фінансовий рік з урахуванням обсягу очікуваних у цьому фінансовому році видатків і доходів з усіх інших (окрім ресурсу ВНД) джерел. Стосовно обсягів сплаченого державами-членами ресурсу ВНД існують і винятки.

Держави-члени проводять свої розрахунки ВНД відповідно до Директиви Ради 89/130/ЄЕС і Регламенту Ради № 1287/2003. З часу

його впровадження у бюджетну систему Спільноти ресурс ВНД є наріжним каменем дохідної частини бюджету ЄС. Він гарантує стабільність бюджетних доходів у середньостроковій перспективі в межах встановленого обмеження на обсяг власних ресурсів, які можуть бути закладені у бюджет ЄС. Ресурс ВНД забезпечує так зване *ex ante* (попереднє) балансування бюджету Спільноти.

Частка ресурсу ВНД закономірно зростає з часу його впровадження у систему власних ресурсів Спільноти. Скорочення традиційних власних ресурсів пов'язане з постійним зменшенням середньої зваженої ставки імпорتنих мит Спільноти з 1988 р. і, особливо, починаючи з часу її приєднання до угод Уругвайського раунду переговорів СОТ (1994 р.). Скорочення частки ресурсу-ПДВ свідомо закладене у законодавстві ЄС, а частка ресурсу ВНД, як залишкового ресурсу, зростає зі зменшенням двох перших. Сплачувати встановлену для них квоту власних ресурсів держави-члени починають після затвердження бюджету і, як правило, з настанням фінансового року. Виплата здійснюється один раз на місяць в обсязі однієї дванадцятої квоти ВНД і ПДВ ресурсів, а також відшкодувань Великобританії. У разі потреби протягом першої чверті року Комісія може, однак, звернутися до держав-членів з проханням здійснити авансовані платежі за майбутні місяці. 75 % традиційних власних ресурсів сплачуються протягом року в міру і за фактом надходження, а не за розробленими до початку фінансового року бюджетними прогнозами Комісії.

Крім власних ресурсів, до бюджету зараховують й інші доходи, роль яких є незначною (приблизно 1 % від загальних обсягів бюджету): відсотки за наданими кредитами; внески країн, які не є членами ЄС, до певних програм Союзу (наприклад, науково-дослідних); невикористані суми за результатами виконання бюджету в минулому році тощо.

У функціонуванні ЄС сьогодні окреслились певні проблеми, які впливатимуть на розвиток бюджетної політики Євросоюзу й у майбутньому. По-перше, це певний конкурентний характер взаємозв'язків членів Союзу щодо розподілу видатків та сплати внесків. Кожна держава намагається вплинути на розподіл коштів з користю для себе. Тому досить часто процес прийняття рішень щодо формування бюджетної політики ЄС можна охарактеризувати як "перетягування канату".

По-друге, однією з проблем, що визначають характер видаткової частини бюджету ЄС, є високі адміністративні витрати з бюджету на утримання бюрократичного апарату (причому ця стаття видатків з кожним роком динамічно зростає).

По-третє, відповідно до діючого механізму розподілу видатків на програми підтримки села, країни, у яких більша кількість фермерів і більше бідних регіонів, одержують непропорційно більше ресурсів з бюджету ЄС. Держави, у яких практично немає регіонів з низьким рівнем розвитку і малий сільськогосподарський сектор (Велика Британія, Німеччина, Голландія і Швеція), сплачують більше в бюджет ЄС, ніж отримують ресурсів з нього. Тому зберігаються передумови для загострення суперечностей між нетто-платниками й нетто-реципієнтами бюджету ЄС як з приводу розмірів бюджету, так і стосовно того, на які заходи, у яких розмірах має здійснюватись фінансування. Саме цим пояснюється те, що упродовж багатьох років розмір бюджету ЄС був значно меншим від погодженого максимального ліміту в 1,24 % створюваного у ЄС ВВП.

24.3. Бюджетна стратегія і бюджетний процес в Європейському Союзі

З огляду на зазначені проблеми дедалі частіше політики, чиновники й економісти порушують питання про зміну структури видаткової частини бюджету ЄС. Пропонується кардинальна реформа бюджетної політики, стратегічною метою якої є стимулювання економічного зростання й конкурентоспроможності, а не підтримка фермерів і малорозвинених регіонів. Саме в руслі такої тенденції поступових трансформацій розроблена нова бюджетна стратегія.

Починаючи з 1998 р., бюджетне планування в ЄС тісно пов'язується з попередньо встановленими середньостроковими фінансовими прогнозами – фінансовими перспективами, які покликані надати бюджетній політиці певної прогнозованості і деякою мірою обмежують річні витрати.

Проте закріплену в бюджетній стратегії структуру видатків не можна розцінювати як остаточний план видатків на зазначений

період, оскільки щорічна процедура прийняття бюджету залишається єдиним механізмом затвердження бюджету ЄС. Її мета – встановити граничні рамки видатків за основними напрямками з метою надання бюджетній політиці ЄС прогнозованості та виваженості. Необхідність такого механізму полягає у складності в межах щорічної бюджетної процедури досягти балансу між джерелами фінансування бюджету ЄС та бюджетними витратами, з одного боку, а з іншого – багатовекторними пріоритетами щодо цього з боку різних держав.

Багаторічна фінансова перспектива (MAFF) – це багаторічний план спільних видатків Євросоюзу, в якому пріоритети політики ЄС набувають фінансового вираження. Цей механізм фінансового планування ЄС запроваджено з 1988 року.

Фінансова перспектива визначає граничні обсяги видатків за основними категоріями («статтями») загалом і з розбивкою за роками.

Вона також слугує орієнтиром для тих, хто безпосередньо отримує бюджетні асигнування ЄС: від регіонів до неурядових організацій, фермерів, студентів тощо. На основі чинної MAFF ЄС розробляє свої річні бюджети.

Бюджет ЄС завжди відображав еволюціонування Європейського Союзу. Такі етапи розвитку ЄС, як формування єдиного ринку, розширення чи активізація глобальної ролі ЄС, потребували відображення у вигляді планів видатків Євросоюзу. З 2008 року ЄС звертає особливу увагу на питання зростання та робочих місць.

Попри об'єктивний консерватизм, властивий процесу реформування бюджету, можливі суттєві зміни та перефокусування. Варто звернути увагу на такі зміни, що відбувалися впродовж усієї історії підготовки бюджету ЄС:

Від адміністративних до операційних видатків: перший бюджет Європейського економічного співтовариства покривав лише адміністративні витрати. Натомість у бюджеті останніх років оперативні видатки становлять найбільшу частку: для сталого розвитку, охорони природних ресурсів, прав громадянина, свободи, безпеки та правосуддя, зовнішньої діяльності ЄС.

Частка Спільної сільськогосподарської політики зменшується: динаміка асигнувань на неї свідчить про зниження її пріоритетності починаючи з 1985 року.

Політика зближення набирає ваги: 1965 року видатки на політику зближення становили 6 % усього бюджету ЄС, тим часом як у бюджеті 1988 року – 17,2 %. Видатки на політику зближення у бюджеті ЄС 2013 року досягли позначки 35,7 %.

Більший наголос на економічному розвитку та конкурентоспроможності: якщо у першому бюджеті ЄС на економічний розвиток і конкурентоспроможність було передбачено 7,3 % усіх витрат, то у бюджеті – 2013 року на це виділено вже 26 %.

У поточній фінансовій перспективі фінансування виділяється на три ключові для ЄС сфери:

Регіональна політика: соціальний та економічний розвиток; фінансується за статтею бюджету «Зближення задля зростання та працевлаштування».

Зовнішня політика, мета якої полягає в посиленні ролі ЄС у світі; фінансується за статтею «ЄС як глобальний гравець».

Секторна політика, що реалізується через програми для місцевих громад; фінансується переважно за статтями «Конкурентоспроможність задля зростання та працевлаштування» та «Права громадянина».

Європейський Союз систематично надає фінансову допомогу сусіднім країнам для «підтримання їхнього розвитку та підвищення стабільності у Східній Європі загалом».

Упродовж останніх років відносини між Україною та ЄС визначалися Європейською політикою сусідства (ENP), а допомога ЄС надавалася через новий Європейський інструмент сусідства та партнерства (ENPI). Цей інструмент було започатковано 2007 року замість програм технічної допомоги TACIS і MEDA. Основні відмінності нового інструменту від попередніх полягають у стратегічній природі та запровадженні нового типу допомоги: бюджетної підтримки. Крім того, запровадження ENPI спростило систему управління підтримкою ЄС.

Кошти виділяють кожній країні-партнеру в рамках ENP через національні, регіональні програми і програми транскордонного співробітництва. Ці кошти призначено для задоволення потреб цих країн і надаються відповідно до їхньої здатності до засвоєння.

Якщо країна-партнер досягає суттєвого прогресу, їй можуть виділити додаткові кошти через Механізм сприяння реформам управління та Фонд інвестиційного інструменту сусідства.

Процес розроблення фінансової перспективи відбувається і на міждержавному, і на наддержавному рівнях. Європейська Комісія починає «гру» та вносить проект фінансової перспективи на обговорення Ради Міністрів. Потім проект обговорюють і одноставно схвалюють глави держав-членів на рівні Європейської Ради. Цей крок покликаний засвідчити, що можливі суперечності та «глухі кути» між міністрами ЄС подолано. Далі Рада Міністрів обговорює та узгоджує проект з Європейським Парламентом. Отримання згоди від Парламенту та одноставне затвердження фінансової перспективи Радою Міністрів є підставою для укладання Міжінституційної угоди між Європарламентом, Радою та Комісією. У процесі розробки MAFF кожна держава-член ЄС має право вето.

Внаслідок ухвалення Лісабонської угоди процедура прийняття фінансової перспективи зазнає певних змін. Коротко, вони полягають у такому:

Фінансова перспектива ухвалюється на термін п'ять років (а не сім, як було раніше).

Роль Європейського Парламенту збільшується: ухвалення проекту на третій стадії через позитивне голосування простою більшістю депутатів (не тільки дорадчі функції).

Остаточне рішення затверджується постановою Ради Міністрів (а не Міжінституційною угодою).

У формуванні багаторічної фінансової перспективи ЄС беруть участь різноманітні інституції, політична атмосфера в яких впливає на кінцевий документ.

Чотири центральні органи ЄС залучено до розроблення MAFF:

Європейська Комісія, Європейський Парламент, Рада Міністрів (ECOFIN) і Європейська Рада. Всі вони покликані захищати інтереси Союзу, проте деякі інституції більш схильні лобіювати національні інтереси. Тому ми розрізняємо наднаціональний і національний рівні у процесі розроблення фінансової перспективи.

Європейська Комісія та Європейський Парламент – це органи наднаціонального рівня. Європейський Парламент складається з депутатів, обраних на фіксований термін – п'ять років. Члени Європейського Парламенту представляють громадян Європейського Союзу. Однак вони не гуртуються за державами, а

радше об'єднуються за сімома загальноєвропейськими політичними групами. Після обрання Європейський Парламент призначає Європейську Комісію на відповідний п'ятирічний термін.

Європейська Рада та Рада Міністрів представляють національний рівень. Ці інституції складаються з відповідних представників держав-членів ЄС, які обіймають відповідні посади у своїх країнах. Європейська Рада складається з глав держав або урядів держав-членів ЄС. Рада Міністрів складається з відповідних міністрів держав-членів ЄС, які збираються згідно з обговорюваними темами. Зокрема Рада Міністрів ЄС з питань економіки та фінансів (ECOFIN), що бере участь у розробленні фінансової перспективи, складається з міністрів економіки та фінансів держав-членів ЄС.

Ця відмінність важлива, оскільки Європейська Рада та Рада Міністрів де-факто виражають погляди держав-членів ЄС, тимчасом як Європейська Комісія та Європейський Парламент відповідають за загальну політику Європейського Союзу.

Щорічний бюджетний процес у ЄС на сучасному етапі визначається двома складовими:

- пріоритетами щодо пропорцій формування бюджету на тривалу перспективу в рамках загальних прогнозів та бюджетної стратегії, попередньо досягнутих політичних та процедурних домовленостей;

- безпосередніми процедурами щорічного бюджетного планування та погодження щодо конкретних програм та показників у рамках етапів щорічно здійснюваного бюджетного процесу.

Щорічний бюджетний процес у Європейському Союзі включає певні послідовні етапи. Відповідно до Маастрихтської угоди він відбувається у результаті взаємодії органів управління ЄС, головним чином Європейської Комісії, Ради міністрів ЄС і Європарламенту. У найбільш загальному вимірі функції та повноваження інститутів ЄС у рамках бюджетного процесу розподілені у такий спосіб: Європейська Комісія пропонує проект бюджету, Європарламент здійснює його розгляд, вносить поправки та спільно з Радою ЄС виносить остаточне рішення.

Проект бюджету розробляє Європейська Комісія відповідно до економічних реалій та затвердженої бюджетної стратегії ЄС. Рішення Європейської Комісії приймаються більшістю голосів, а її

члени голосують персонально. Після цього проект бюджету ЄС подається в Раду міністрів ЄС для розгляду й затвердження. Рада ЄС щодо бюджету збирається, як правило, два рази на рік, щоб розглянути проект бюджету, представлений Європейською Комісією, у частині обов'язкових видатків і після затвердження направляє його в Європейський Парламент.

Європарламент розглядає проект протягом 45 днів. Повноваження щодо ухвалення остаточного рішення спільно розподіляються між Радою ЄС і Євро-парламентом, оскільки всі видатки поділяються на обов'язкові й необов'язкові. Якщо Європейський Парламент схвалює проект бюджету або не вносить жодних виправлень, то бюджет вважається остаточним і прийнятим. Якщо протягом цього строку Європарламент внесе виправлення, то змінений проект бюджету передається Раді ЄС з метою здійснення досить складної процедури узгодження позицій.

Бюджет проходить у Європейському Парламенті два читання. Проект розглядається не тільки в бюджетному комітеті, а й в інших комітетах. На першій стадії кожний депутат може висунути пропозиції щодо внесення змін до проекту бюджету. Для цього потрібно отримати підтримку більшості голосів. Особливість полягає у тому, що поправки, які передбачають перевищення видатків, приймаються кваліфікованою більшістю (3/5 голосів).

Європейський Парламент має вирішальне право при розгляді необов'язкових видатків, які прямо не затверджені законодавством ЄС. Він може не тільки перерозподіляти фінансові ресурси, а й у певних межах збільшувати їхній загальний обсяг. Максимальна норма збільшення розраховується Європейською Комісією на основі різних макроекономічних показників і може бути перевищена, тільки якщо з цією пропозицією погоджується Рада міністрів ЄС.

Обов'язкові видатки становлять основну частину бюджету. Європейський Парламент може пропонувати зміни цієї категорії видатків без збільшення загальної суми видатків. Вони приймаються, якщо Рада ЄС не відхиляє їх кваліфікованою більшістю.

Друга стадія розгляду бюджету в Європейському Парламенті проходить так. Якщо Рада ЄС протягом 15 днів змінює яку-небудь пропозицію, то проект бюджету знову направляється у відповідний спеціалізований комітет. Одночасно кожний депутат і кожний

комітет можуть також пропонувати виправлення до проекту бюджету, представленого Радою ЄС. Як і на першій стадії, загальна доповідь готується відповідним спеціалізованим комітетом, а Європейський Парламент приймає рішення кваліфікованою більшістю. Якщо виправлення Ради ЄС приймаються, то відповідна частина бюджету в редакції

Ради ЄС вважається прийнятою, в іншому випадку – відхиленою. Європейський Парламент кваліфікованою більшістю може відхилити проект бюджету в цілому. Він декілька разів використовував це право.

Бюджетний рік у Європейському Союзі починається 1 січня і закінчується 31 грудня, тобто збігається із календарним роком. Безпосереднім виконанням бюджету займається Європейська Комісія. Контрольна функція Європейської Комісії проявляється в тому, що вона аналізує стан справ у ЄС, для чого збирає інформацію та проводить перевірки, у тому числі перевірки виконання бюджету, її огляди й доповіді, систематизовані у звіті про виконання бюджету, направляються до Європейського Парламенту, Ради міністрів ЄС, інших інститутів ЄС і урядів держав-членів ЄС.

Рада міністрів ЄС також наділена важливими контрольними функціями, які виконує як самостійно, так і співпрацюючи з іншими інститутами. Рада міністрів ЄС направляє Європарламенту свої рекомендації щодо виконання бюджету й разом із цим перевіряє рахунки й фінансові декларації, щорічний звіт і будь-які інші спеціальні доповіді Палати аудиторів. За пропозицією Європейської Комісії й після консультацій з Європарламентом, а також одержання висновку Палати аудиторів Рада міністрів ЄС вчиняє такі дії:

- розробляє фінансові регламенти, визначаючи процедури складання й виконання бюджету, а також подання й перевірки звітності;

- визначає методи й процедури надання доходів бюджету (передбачених домовленостями про власні ресурси ЄС) у розпорядження Європейської комісії й визначає заходи, до яких необхідно буде вдатися, щоб задовольнити її потреби в наявних коштах;

– визначає правила стосовно відповідальності фінансових контролерів, розпорядників кредитів, бухгалтерів, а також належної організації інспекцій.

Європейський Парламент контролює і розглядає проблеми, що виникають у процесі виконання бюджету. За його дорученням цим займається Комітет з контролю за бюджетом, а в окремих випадках й інші комітети. Зовнішні ревізії використання ресурсів бюджету ЄС проводяться Палатою аудиторів і Європейським Парламентом. Палата аудиторів перевіряє дотримання порядку одержання бюджетних ресурсів і їхнього використання, дає висновки про стан управління фінансовими ресурсами. Європейський Парламент контролює реалізацію політики ЄС Європейською Комісією, орієнтуючись у питаннях виконання бюджету на доповіді, підготовлені Палатою аудиторів. Після вивчення доповідей Палати аудиторів Європейський Парламент, керуючись рекомендаціями Ради ЄС, робить висновок про роботу Європейської Комісії щодо реалізації бюджету.

Європейський Парламент використовує можливості Палати аудиторів проводити розслідування, давати висновки й робити щорічні доповіді для посилення парламентського контролю над видатками ЄС, приділяючи особливу увагу щорічно прийнятому рішення про виконання бюджету.

Питання для самоконтролю

1. Яка мета створення Європейського Союзу?
2. Які основні умови Римського договору?
3. Охарактеризуйте основні умови Маастрихтської угоди.
4. Які нині діють головні інститути Європейського Союзу?
5. Охарактеризуйте етапи гармонізації валютної політики у рамках формування валютного союзу.
6. Що собою являє бюджет Європейського Союзу?
7. Яким ідеям підпорядкована політика бюджетних видатків у ЄС?
8. Яким чином групуються видатки бюджету Європейського Союзу?
9. Яким чином поділяються доходи бюджету Європейського Союзу?

10. Що складає правову основу для формування системи власних ресурсів ЄС?
11. Що собою являє багаторічна фінансова перспектива (MAFF)?
12. Для яких суб'єктів багаторічна фінансова перспектива (MAFF) являється орієнтиром?
13. Яке співвідношення адміністративних та операційних видатків у бюджеті Європейського Союзу?
14. Яка динаміка простежується щодо частки видатків на проведення політики зближення?
15. Охарактеризуйте політику, якою визначалися упродовж останніх років відносини між Україною та ЄС.

Тести

1. Головна увага Амстердамського договору приділялась вирішенню проблем:
 - а) працевлаштування та прав громадян;
 - б) свободи пересування;
 - в) екології;
 - г) розвитку вугледобувної галузі.
2. Лісабонська угода про внесення змін до Угоди про Європейський Союз й Угоди про заснування Європейського Співтовариства містить положення про:
 - а) розширення Єврозони;
 - б) інституційну реформу в Євросоюзі;
 - в) екологічну безпеку в Євросоюзі;
 - г) шляхи збереження природних ресурсів у Євросоюзі.
3. До кошторису Комісії ЄС входять такі бюджетні фонди:
 - а) Європейський фонд орієнтації та гарантування сільського господарства;
 - б) Регіональний фонд розвитку;
 - в) Європейський фонд підтримки нових країн-членів;
 - г) Фонд науково-технічної діяльності ЄС.
4. Поставлені в ЄС завдання гармонізації й уніфікації національних бюджетів вимагають:

- а) наближення й уніфікацію бюджетної документації, статистики і процедури;
- б) вирівнювання частки бюджетних доходів у розрахунку на душу населення;
- в) гармонізації структур бюджету;
- г) гармонізації податків і податкової політики.

5. Основні завдання, покладені на Європейську систему центральних банків, такі:

- а) визначення та здійснення валютної політики ЄС;
- б) проведення операцій з цінними паперами;
- в) регулювання офіційних іноземних валютних резервів держав-сусідів;
- г) сприяння злагодженому функціонуванню системи міжурядових платежів.

6. Бюджет ЄС базується на дотриманні таких принципів:

- а) принцип універсальності;
- б) принцип щорічності;
- в) принцип рівноваги;
- г) принцип єдиної одиниці обліку.

7. Бюджет має сприяти реалізації політики й стратегії розвитку ЄС у таких ключових напрямках:

- а) забезпечення високих темпів економічного зростання;
- б) усунення соціальної напруги в суспільстві;
- в) підтримка валютної стабільності;
- г) забезпечення енергетичної безпеки.

8. Основними видатковими статтями бюджету ЄС є:

- а) фінансування лісового господарства;
- б) фінансування соціальних і регіональних програм розвитку;
- в) проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт;
- г) допомога країнам, що розвиваються.

9. Основними видами бюджетних доходів у ЄС є:

- а) власні ресурси;

- б) інші фінансові надходження, передбачені законодавством Спільноти;
- в) запозичені кошти;
- г) благодійні внески держав-членів.

10. До бюджету ЄС крім власних зараховують інші доходи, серед яких:

- а) відсотки за наданими кредитами;
- б) внески країн, які не є членами ЄС;
- в) невикористані суми за результатами виконання бюджету в минулому році;
- г) частка податку на додану вартість.

11. Бюджетне планування в ЄС тісно пов'язується з:

- а) попередньо встановленими середньостроковими фінансовими прогнозами – фінансовими перспективами;
- б) бюджетними деклараціями;
- в) перспективами входження в ЄС нових членів;
- г) потребою забезпечувати валютну стабільність в ЄС.

12. Мета багаторічних фінансових перспектив:

- а) встановити граничні рамки видатків за основними напрямками;
- б) встановити граничні розміри доходів країн-членів;
- в) надання бюджетній політиці ЄС прогнозованості та виваженості;
- г) гармонізація бюджетної політики країн-членів.

13. У поточній фінансовій перспективі фінансування виділяється на три ключові для ЄС сфери:

- а) регіональна політика;
- б) боргова політика;
- в) зовнішня політика;
- г) секторна політика.

14. Допомога Україні з боку ЄС надавалася з 2007 року через новий Європейський інструмент:

- а) сусідства та партнерства (ENPI);
- б) програма технічної допомоги TACIS;
- в) програма технічної допомоги MEDA;
- г) програми технічної допомоги TACIS і MEDA.

15. Щорічний бюджетний процес у ЄС на сучасному етапі визначається складовими:

- а) пріоритетами щодо пропорцій формування бюджету на тривалу перспективу;
- б) прогнозами економічного зростання в ЄС;
- в) попередньо досягнутими політичними та процедурними домовленостями;
- г) безпосередніми процедурами щорічного бюджетного планування та погодження щодо конкретних програм та показників.

Література

1. Венгер В. В. Фінанси [Текст]: навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Венгер. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 432 с.
2. Ганевич Є. М., Михайленко С. В. Фінанси [Текст]: учбовий посібник / Є. М. Ганевич, С. В. Михайленко. – Одеса: Автограф, 2004. – 308 с.
3. Грицяк І. А. Право та інституті Європейського Союзу: Навч. посіб. – К.: К.І.С., 2004. — 260 с.
4. Золотов А. Ф. Международные валютно-кредитные отношения: Курс лекций. – К.: МАУП, 2001.
5. Іванов В. М., Софіщенко І. Я. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001.
6. Карлін М. І. Фінанси зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2004. – 384 с.
7. Кириленко О., Лучка А. Зміцнення фінансових основ місцевого самоврядування в Болгарії та Польщі: досвід реформ та висновки для України // Світ фінансів. – 2007. – № 3.
8. Козак Ю. Г., Логвінова Н. С., Ковалевський В. В. Міжнародні фінанси: Навчальний посібник. Видання 3-тє, перероб. та доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2007 – 640 с.
9. Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. Міжнародні економічні відносини. – К.: Знання-Прес, 2000.
10. Козюк В. Фіскальна політика країн Центрально-Східної Європи: проблеми функціональної та номінальної конвергенції // Світ фінансів. – 2007. – № 2.
11. Кудряшов В. П. Курс фінансів [Текст]: навч. посіб. / В. П. Кудряшов. – К.: Знання, 2008. – 431 с.

12. Леоненко П. М. Теорія фінансів [Текст]: навч. посіб./ П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко [та ін.]; за заг. ред. О. Д. Василика. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 480 с.
13. Лондар С. Л. Фінанси [Електронний ресурс]: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / С. Л. Лондар, О. В. Тимошенко. – Вінниця: Нова Книга, 2009. – 384 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/10561127/finansi/funktsiyi_finansiv.
14. Миргородська Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навч. посіб. – К.: Центр навч. л-ри, 2003. — 240 с.
15. Мочерний С. Я., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / За ред. С. В. Мочерного. – Т. 1. – Л.: Світ 2005. – 616 с.
16. Мрочковська Б. Використання коштів бюджетів місцевого самоврядування Польщі: сутнісно-теоретичні та класифікаційні аспекти // Світ фінансів. – 2005. – №3 – 4.
17. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу: Пер. з англ. – К.: К.І.С., 2005. – 466 с.
18. Фінанси [Текст]: підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
19. Фінанси [Текст]: навч. посібник / О. П. Близнюк [та ін.]; ред. В. І. Оспіщев. – К.: Знання, 2006. – 415 с.
20. Фінанси: вишкіл студії [Текст]: Навч. посіб.; за ред. С. І. Юрія. – Т.: Карт-бланш, 2002. – 357 с.
21. Фінанси: курс для фінансистів [Текст]: навч. посібник / В. І. Оспіщев [та ін.]. – К.: Знання, 2008. – 567 с.
22. Шелест Т. С. Міжнародні фінанси: Підручник / За заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: Київ. нац. торг. – ек. ун-т, 2000.
23. Шмырева А. И., Колесников В. И., Климов Ю. А. Международные валютно-кредитные отношения. – СПб.: Питер, 2001.
24. Bastasin C. Saving Europe: How National Politics Nearly Destroyed the Euro / Carlo Bastasin. – Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2012. – 405 p.
25. Gilbert M. European Integration: A Concise History / Mark Gilbert. – [rev. and updated ed.]. – Plymouth: Rowman & Littlefield Publishers, 2012. – 296 p.
26. Habermas J. The Crisis of the European Union. A Response / Jurgen Habermas. – Cambridge: Polity Press, 2012. – 120 p.

27. Lapavitsas C. Crisis in the Eurozone / Costas Lapavitsas. – Verso, 2012. – 268 p.
28. Laqueur W. After the Fall: the End of the European Dream and the Decline of the Continent / Walter Laqueur. – N.Y. : St. Martin's Press, 2012. – 322 p.
29. Marguand D. The End of the West: The Once and Future of Europe / David Marguand. – 1st Edition. – Princeton : Princeton University Press, 2011. – 224 p.
30. Mayer T. Europe's Unfinished Currency: The Political Economics of the Euro / Thomas Mayer. – London : Anthem Press, 2012. – 200 p.
31. Overtveldt van J. The End of the Euro: The Uneasy Future of the European Union / Johan van Overtveldt. – Chicago : Agate B2, 2011. – 208 p.
32. Piris J-C. The Future of Europe. Towards a Two-speed EU? / Jean-Claude Piris. – Cambridge: Cambridge University Press, 2012. – 176 p.

*МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ*

Баранова В.Г., Волохова І.С., Хомутенко В.П. та ін.

ФІНАНСИ

Частина 2

Підписано до друку 25.10.2015 р. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Ум.-друк. арк. 17,96. Замовлення № 926
Тираж 300 прим.

Друкарня «Атлант» ВОІ СОІУ
65029, м. Одеса, Ольгіївський узвіз, 8
тел.:728-45-71
e-mail: ev_atlant@mail.ru
Свідоцтво:23179617